

SÕJAKUNSTI EVOLUTSIOON

**Konspekt kolonel Tombergi loengutest Kõrgemas Sõjakoolis
1931. a.**

**Kokku seadnud kpt. M. Haber
Kaitseväe Ühendatud Õppeasutiste Staabi väljaanne 1931. a.**

Sisukord

ÜLDISEKS SISSEJUHATUSEKS. 4

I. ANTIIKRAHVASTE SÕJAKUNST. 10

- Sissejuhatuseks. 10
- Võitluse paratamatus. 10
- Egiptus. 11
- Assüüria. 12
- Hiina ja India. 13

II. VABADE KLASSIKALISTE RAHVASTE SÕJAKUNST. 14

- Kreeka. 14
- Üksikkangelased. 14
- Sparta ja Ateena sõjavägi. 15
- Faalanks. 16
- Kergejalaväe ja ratsaväe tarvitusele võtmine. 16
- Professionaalsõjaväe loomine. 17
- Evolutsioon taktikas. Ksenofont' i uuendused. 17
- Epaminondas viib taktikasse manöövri idee. 17
- Varustamine ja toitlustamine. 18
- Piiramiskunst. 18
- Makedoonia sõjavägi. 18
- Makedoonia faalanks. 18
- Ratsavägi. 19
- Eellood sõjaks Persiaga. 19
- ROOM. 21
- Leegion. 21
- Maniipulid; tsentuuriad. 22
- Relvastus. 22
- Ratsavägi. 22
- Juhtiv koosseis. 23
- Distsipliin. 23
- Kartaago. 23
- Hannibal' i idee ja tegevus. 24
- Fabius Cunctatori strateegia. 24
- Cannae lahing. 25
- Scipio Aafriklane. 25
- Zame lahing. 26
- Kuningriikliku korra tekkimine Roomas. 27
- Farssali lahing. 28
- Rooma sõjaväe komplekteerimine keisrite ajal. 29
- Sisemine kord. 29

- Sõjaväe varustamine. 29
- Inseneriasjandus. 30
- Sõjatehniline varustus. 30
- Rooma sõjaväe lagunemine. 30

III IDARAHVASTE SÕJAKUNST. 32

- Araablased. 32
- Usuline alus sõjaväe korraldamisel. 32
- Sõjaline jõud ja lahinguformatsioonid. 33
- Mongoollased. 33
- Komplekteerimine. 33

IV UUTE RAHVASTE SÕJAKUNST ALATES

VI a. s. PÄRAST KR. 36

- Germaanlased. 36
- Germaanlaste ühiskondlik korraldus. 36
- Relvastus ja taktika. 37
- Rahvasterändamine. 38

V KESKAEG. 39

- Sõjakunst Lääne-Euroopas. 39
- Frankid. 39
- Linnade tähtsus sõjaväe arengus. Jalaväe ellukutsumine. 41
- Šveitslased. 41
- Palgaline sõjavägi. Kondotjerid. 42

VI ALALISTE SÕJAVÄGEDE ARENEMINE. 45

- Prantsusmaa. 45
- Rootsi. 48
- Preisi. 48
- Taktika. 50
- Suurtükivägi. 51
- Strateegia. 51

VII PRANTSUSE REVOLUTSIOONI AJAJÄRK. 52

- Prantsusmaa väline ja sisemine olukord enne revolutsiooni. 52
- Valitsus ja riigi sisemine jaotus. 53
- Rahva jaotus seisuste järele ja maksustamine. 53
- Revolutsioon ja selle tulemused. 54
- Sõjaväe komplekteerimine ja korraldus enne revolutsiooni. 54
- Sõjavägi revolutsiooni päevil. 56
- Sõjatööstus. 57

- Uuendused taktika ja strateegia alal. 57
Varustamine. 59
- VIII NAPOLEONI AJAJÄRK. 60*
Sissejuhatus. 60
Komplekteerimine. 60
Organisatsioon. 61
Moraal ja distsipliin. 63
Toitlusküsimus. 63
Strateegia. 64
Taktika. 65
- IX SÕDADE AJAJÄRK PARAST NAPOLEONI. 69*
- X KRIMMI SÕDA 1853.-1856. a. 70*
Krimmi sõja eesmärgid. 70
SÕDIVAD POOLED JA NENDE RELVASTATUD JÕUD. 71
Venemaa. Sõjavägi Nikolai I ajal. 71
Komplekteerimine. 71
Organisatsioon ja mobilisatsioon. 72
Relvastus. 73
VENELASTE VASTASED. 73
Türgimaa. 73
Inglismaa. 73
Prantsusmaa. 74
SÕJA LÕPP JA ISEÄRALDUSED. 74
Poolte materjalne võistlus. 75
Sõja rahalised kulud. 76
Sanitaarseisukord ja kaotused. 76
Üldmärkmehid. 77
- XI ITAALIA SÕDA 1859. a. 78*
SÕJA EESMÄRKE. 78
SÕJA-TEATER (SÕJAVÄLI). 79
SARDIINIA SÕJAVÄGI. 79
AUSTRIA SÕJAVÄGI. 79
PRANTSUSE SÕJAVÄGI. 80
Relvastus. 81
SÕJA LÕPP JA ISEÄRALDUSI. 82
- XII AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE KODUSÕDA. 83*
ÜHENDRIIGID XIX SAJANDI KESKEL. 83
DEMOKRAADID JA VABARIIKLASED. 83
SÕJA POLITILISI TINGIMUSI. 84
- KODUSÕJA ALGUS. 85
LÕUNARIIKIDE RELVASTATUD JÕUD. 87
PÕHJARIIKIDE RELVASTATUD JÕUD. 88
ISEÄRALDUSI ÜHENDRIIKIDE KODUSÕJAS. 91
- XIII PREISI - PRANTSUSMAA SÕDA 1870.-1871. a. 94*
Politiiline olukord. 94
Prantsusmaa sõjaline seisukord. 95
PREISIMAA SÕJALINE SEISUKORD. 97
POOLTE SÕJAPLAANID. 98
SÕJATEGEVUS 1870.-1871. a. 100
ÕPISEID SÕJAST. 101
- XIV. AJAJÄRK PÄRAST PREISI - PRANTSUSE SÕDA KUNI MAAILMASÕJANI. 103*
RAHVUSVAHELISED SUHTED PÄRAST PREISI-PRANTSUSE SÕDA. 103
Euroopa suurriikide asumaadepoliitika. 104
RELVASTATUD JÕUDUDE ARENEMINE JA SUURENEMINE. 106
VENE-TÜRGI SÕDA 1877-1878. a. 107
- XV INGLISE-BUURI SÕDA 1899.-1902. a. 108*
Sõjateater. 108
Poolte sõjalised jõud. 108
Sõjategevus. 110
Sõja iseäraldusi. 113
- XVI VENE - JAAPANI SÕDA 1904.-1905. a. 115*
Sõja poliitilisi põhjusi. 115
POOLTE SÕJALISED JÕUD. 116
Venemaa. 116
Jaapan. 117
Poolte sõjaplaanid ja sõja algus. 117
Sõja iseäraldusi ja õpiseid. 118
BALKANI SÕDA 1912.-1913. a. 120
- LÕPPKOKKUVÕTE. 121*
Väljavaateid sõjaväe arenguks tulevikus. 122
- LISAD 1 – 7. 124*

ÜLDISEKS SISSEJUHATUSEKS.

Käesoleva kursuse eesmärgiks ei ole põhjalik sõjakunsti evolutsiooni probleemi valgustus, seda ei luba piiratud aeg, vaid:

1) sõjakunsti üldise arengu iseloomustus suurtes (üldistes) joontes, vanast "*hallist ajast*" kuni meie päevini;

2) lähemalt peatuda nende suurte sõjakunstiajaloo "*verstapostide*" juures, selgitades neid põhjusi, mis esile kutsusid teatud muudatusi sõjapidamises ja 3) alla kriipsutada ja tähelepanu juhtida neile tähtsamatele muudatustele, mis aegade jooksul sõjakunsti arenemises esile tulnud; ühtlasi vaadelda, kuidas need muudatused mõjutasid edaspidist arengut.

Seega ei kujuneks ettekanne põhjalikuks uuringuks sõjakunsti-evolutsioonis, vaid rohkem teaduslikuks ekskursiooniks sellesse suurde ajaloomuuseumi. Selle ekskursiooni eesmärgiks on anda ülevaade "*muuseumist*" kui tervikust, et igauks hiljem, keda asi huvitab, võiks jätkata iseseisvalt "*muuseumi*" ühe või teise osa uurimist.

Ühtlasi tuleb alla kriipsutada neid võimsaid tegureid, mis aastasadade jooksul on mõjutanud sõjakunsti arengut; need on: ühiskonna poliitiline, majanduslik ja sotsiaalne areng. Ei saa sõjakunsti arengut käsitleda ilma et ei puudutaks rahvaste poliitilist, majanduslikku ja sotsiaalset arengut - üks täiendab teist ja aitab keskendada arusaamist.

Ühtlasi käesolev kursus taotleb eesmärki - tutvustada kuulajaid sõjaajaloo uurimismeetoditega, ajaloo-materjaliga, selle hindamise ja sõjaajalooliste tööde tegemisega. Siit siis ettekantav osa kujuneb nagu teoreetiliseks sissejuhatuseks edaspidiste iseseisvate tööde tegemiseks.

Üldse kursus jaguneb kahte ossa:

- 1) Teoreetiline osa - seeria loenguid sõjakunsti evolutsiooni üldisest arengust ja
- 2) praktiline osa, mis sisaldaks kaks praktilist tööd: üks iseseisev uurimus mingisuguse sõjakunsti-ajaloo küsimuse käsitlemisel saadavate allikate põhjal ja teine - ettekantud teoreetilise osa katse (klassitöö).

Enne kui asuda aine enda käsitlusele on vaja:

- 1) alla kriipsutada sõjaajalooliste küsimuste uurimise tähtsust ja
- 2) selgitada sõjaajalooliste tööde metoodikat.

On ju loomulik, et ka kõige põhjalikumad ettekanded ununevad pea; koolipingil pähetuubitud arvud ja sündmused tumenevad ja varsti kaovad mälust. Kuigi unustatakse ajad ja arvud, siis on töömeetod see, mis aitab igat inimest edaspidisel arenemisel, ükski kool, ka kõrgem, ei suuda õpilastele anda lõplikke teadmisi, oma õpilasi lõplikult välja arendada, vaid ta eesmärgiks on - luua alus ja pind edaspidiseks iseseisvaks tööks, anda edaspidise töö vundament. Viimastel aastatel on sõjaajaloo uurimine üle elanud teatud

kriisi. Prantsuse sõjaajaloolased kurdavad, et praegu ei loetavat, ei kirjutatavat ja ei mõistetavat küllaldaselt sõjaajalugu. Nad väidavad, et 1915. a. olla ilmunud umbes 100% rohkem sõjaajaloolisi töid kui 1924. a. olgugi et äsja lõppenud Maailmasõda andis määratu suured materjalid selleks tööks. See nähtus on vist üldine. Mis näiteks on ilmunud meie Vabadussõja ajal? Kas on leida sõjaasjanduse ajakirjanduse veergudel küsimusi, mis käsitleksid Vabadussõda? Mis võiks olla nendeks põhjusteks, et ajaloo uurimisele nii vähe tähelepanu pööratakse? Näib nii olevat, et õppetöö korraldajatel, kui ka laiematel hulkadel puudub usk sõjaajaloo kasvatuslikku mõjusse, tema sisemisse väärtusse. See usu kaotus on tekkinud vist küll sellest, et suured teoreetikerid on rakendanud ajaloofaktid oma strateegiliste ja ka taktikaliste seaduste ja printsiipide selgitamise tõestuseks, sageli fakte moonutades oma vaadete õigustamiseks.

Veel praegugi ollakse mõnel pool arvamisel, et sõjaajaloo eesmärk on "selgitada" teatud sõjakunsti printsiipi, selgitada sõjakunsti muutmatuid seadusi. Ajaloolt nõuti argumentide andmist, mis pidid kinnitama ja tõestama teatud "teesisi". Ajaloolane ajades taga kinnitust oma "teesistele", püüdis rohkem "selgitada" kui "seletada" või kirjeldada; arvates leidnud olevat küllaldasest tõendusest oma tõekspidamistele ei süvenetud enam põhjalikult materjalidesse, mille tõttu sageli ajalooline tõde jäi "katte alla". Tihti aja-loolane, ajades taga oma "ideid" püüdis anda sündmustele "soovitud" käigu, pani oma "kangelasi" tegusid tegema mida nad realselt ei teinud, jättes vahele need kohad, mis ei olnud kokkukõlas ülesseatud eesmärkidega.

Moltke (vanem) andes oma sõjaajalooseksioonile juhendeid sündmuste kirjeldamiseks, ütles; *"Tõtt, ainult tõtt, kui mitte kõike tõtt!"* Selle juhtnööri saamisest jäeti loomulikult *"kahe silma"* vahele need asjaolud, mis ei olnud kasulikud avaldamiseks. Loomulikult, et selle all ajalooline tõde kannatas.

Vanast ajaloost Gaugamella lahingu kirjelduses räägitakse, kus Darius'e miljoniline sõjavägi ja Aleksander Suure 48.000 meest rivistuvad lahinguks üksteisest umbes 1000 - 1500 m kaugusel, kus juures Aleksander Suure sõjaväe parem tiib ulatub Darius' e väe keskkoha. Kirjeldaja, soovides väita läbimurde ja osalise võidu tähtsust, laseb Darius'el veel oma rinde vasakut tiiba pikendada *"haaramise"* ohu vastu, mille tõttu rinne katkeb ja Aleksander kasutab seda juhtu oma raskeratsaväe lõhesse suunamiseks. Siin on selgelt näha ajalooliste tõsiolude vassimine ja ekspluateerimine oma väidete kinnitamiseks; niisama on lugu Marathon'i, Issa j.t. lahingute kirjeldamisega.

Ajaloolased *"arvasid"* kirjutavat ajalugu, kuid tegelikult ekspluateerisid ajaloolisi andmeid oma str. ja takt. tõekspidamiste selgitamiseks. Hiljem, kui tõsiasjad teiste uurimuste põhjal selgitust leidsid, kadus loomulikult usk sarnase ajaloo väärtusse. Ajaloo väärtust on tõsiselt hinnanud omaaja suured väejuhid (Friedrich, Napoleon). Friedrich Suur kirjutab ajaloo kohta; *"Ajalugu kujutab sündmuste ahelikku läbi aastasadade meie päevini. Seaduseandja, politikamees, sõjaväelane - uurides ajalugu omandavad teadmisi ja näevad kuidas praegused sündmused on ühenduses möödunudutega - nad omavad kogemusi küsimuste lahendamiseks"*.

Napoleon, sõjakunsti ajaloo kohta arvab: *"Taktikat, inseneri- ja suurtükiteadust võib õppida kindlate reeglitena nagu geomeetriat, kuid sõjakunsti ülimalt osa juhtimist omatakse vaid kogemuste ja suurte meeste tegude ja lahingute uurimisega"*

Preisi sõjaakadeemia programmi seletuskirjas 1868. a. kindral Peneker kirjutab:
"Mida vähem omab armee sõjakogemusi, seda vajalikum on sõjaajaloo uurimine, mis on heaks kasvatuse ja õpetuse vahendiks. Ajalugu ei või asendada kogemusi, kuid võib neid ette valmistada - tema on parim allikas teadmiste omandamiseks, mis kasulikud sõjas".

Mõned ajaloolased uskusid (Baiow), et ajalugu annab kindlad seadused, igavesed printsiibid, mille kindlaks-tegemine on võimalik paljude ühesuguste sündmuste kõrvuti seadmisega. Kui see nii oleks, siis võiks täiesti minevikust lugeda, mis tulema peab.

Kui öeldakse: *"Ajalugu kordub"*, siis võib seda enam-vähem tõena võtta poliitiliste ja sotsiaalsete sündmuste kohta, kuid sõjakunsti-evolutsiooni seisukohast peab seda väidet võtma väga suure reservatsiooniga. Midagi ei ole ootamatumat kui inimese mõistuse kombineerimisvõime, kas uute leiduste ilmutamisel või sõjaväljal juhtimise kombineerimisel - siin pole tõesti piiri ja selle tõttu oleks täiesti asjatu otsida minevikust, mis tulema peab. Sõjaajaloo eesmärk ei ole minevikust välja lugeda tulevikku ja leida igavesi muutmatuid seadusi, aksioome. Ajalugu ei anna seadusi, vaid õpiseid! See ei tähenda siiski, et tuleb täielikult eitada ajaloo tähtsust teatud järelduste tegemiseks.

Sõjakunsti ajaloo uurimine on kindralstaabiohvitserile väga suure tähtsusega:

1. Ta annab mõistusele paenduvust, mis võimaldab kohanemist ootamatuste korral.
2. Tema harjutab haarama küsimusi tervikus - ühendama sündmusi ja põhjusi.
3. Tema võimaldab vabaneda teoreetilisest loogikast ja arendab realiteedi mõistmist (arusaamist).
4. Arendab kriteeriumi. Valmistab ette mitte vastu võtma igasuguseid ideid, mis paistavad Iseenesest põhjalikult selged olevat; samuti ta aitab meid, et kohe kõrvale ei heidaks neid ideid, mis näitavad võõrad olevat meie harilikule mõtlemisviisile. Sõjakunsti ajalugu oma rikkalikkude näidetega rikastab mõtte paenduvust, arendab võrdlemisvõimet.
5. Sõjakunsti ajalugu seob sündmusi neid tekitavate põhjustega, toob esile psühholoogilise momendi ja sotsiaalolude arenemise astmed, mis õpetavad juhti kohanema sündmuste kaosis.

Insener harva kasutab koolis kätteõpitud matemaatilisi probleeme tegeliku töö juures, kuid nende probleemide lahendamine on elastseks muutnud tema aju, mis hõlbustab kiiret ja loogilist mõtlemist, mis annab leidlikkust igast uuest probleemist ülesaamiseks. Sõjakunsti ajalugu samuti näitab, kuidas suured väejuhid on lahendanud *"ülesandeid"* nende lahenduste uurimised hõlbustavad meil lõpmata muutuvates olukordades alati valmis olla uutele probleemidele kiirelt kohaneda ja ootamatusi vältida, mida alati rikkalikult esitab iga uus sõda. Kõik praktilised harjutused taotleavad ühte eesmärki - arendada mõistust.

Taktikeritele on sõjakunsti ajalugu sama, mis on tulevastele arstidele praktilised tööd haigemajades, kus õpilased näevad oma professore tegutsemas. Sõjaajaloos näeme sõjakunstigeniusi mõtlemas ja teotsemas.

Praktilistes töödes selle peale vaatamata, kuidas õpetajad ei püüa elustada olukorda, sünnivad lahendused siiski liiga teoreetiliselt. Ajalugu elustab olukorra. Praktilistes töödes brigül fiktiivsetele rüüglidele annab käsu ikka ühes toonis (ühtlaselt); tegelikus

elus tuleb arvestada inimeste psühholoogiaga. Sõjaajalugu näitab kuidas suured juhid oma käske, mis rahva saatusi määrasid, on annud. Napoleon näiteks Bernadotte'ile andis käsu ühes, Murat' ile teises stiilis.

Rahuaegsetel töödel ootamatuse mõju praktiliselt on selgitamatu, sõjaajaloos kirjeldatud sündmused maalivad aga selle täies ulatuses meie silme ette

Need on sõjaajaloo õpised ja vaevalt leidub kasulikumat distsipliini inimese arendamiseks, kui seda on ajalugu.

Ollakse ehk arvamises, et sõjaajaloost võivad ehk ainult õppida need, kes sõjas pole olnud - see vaade ei pea paika. Sõjas saadud kogemused on väga piiratud ja ühekülgsed - nad ei küüni kõikide aladeni. Kogemused, mis saadud pataljoni juhtumisel, pole veel küllalt selleks, et asuda diviisi juhtima.

Ajaloo sündmusisse süveneda saab kõige paremini iseseisva uurimise näol. Missugused abinõud on olemas ajaloo uurimiseks? Kuidas kasutada neid abinõusid?

Eeskätt, ei ole ajalugu ilma dokumentideta. Mis on siis dokumendid? "*Dokumendid on jäljed, mis on järgi jäänud endiste inimeste mõtlemisest ja tegudest*". Dokumente on väga mitmesuguseid ja mitmesuguse väärtusega.

Dokumendid oma üldiseloomult jagunevad:

- a) käsikirjadeks - laiemas mõttes ja
- b) trükitöödeks.

Sisu järele neid jaotatakse:

- a) administratiiv ja b) kirjanduslikeks dokumentideks.

Administratiivdokumentide hulka kuuluvad kõik dokumendid, mis on koostatud teatud seaduste ja korralduste põhjal ehk missugused on tekkinud administratsiooni normaalsest tegevusest. Need dokumendid on kirjutatud sündmuste ajal, või need on sageli isegi sündmuse juhtinud ning annavad teatud määral tõetruu pildi sündmuste arengust.

Sõjaajaloo alal adm. dok. oleksid:

- a) käsud (käsukirjad),
- b) teadaanded (ettekanded),
- d) päevaraamatud,
- e) igasugused teatelehed.

Käsud - väga tõetruud, sest need on kirjutatud teatud määral sündmuste juhtimiseks. On tulnud ette juhtumeid, kus käsud redigeeriti vastupidiselt antud suusõnalistele korraldustele.

Teadaanded - need on koostatud lahingu ajal, kuid sageli püüavad suurendada (näiteks pealetungivat vastast, oma kaotusi jne.). Vajavad tublit kriitikat ja kontrollimist.

Päevaraamatud - kirjutatud otse peale sündmuse kaunis täpsed. Väiksemate üksuste päevikuid võib lugeda objektiivsemaks. Tuleb ette suurendusi, ülistusi jne. Vajavad kontrollimist.

Kirjanduslike dokumentide hulka kuuluvad:

- a) tegelaste isiklikud mälestised, memuaarid, biograafiad,
- b) uurimused (teaduslikud tööd).

Esimest liiki tööd taotlevad sageli eesmärgid, mis püüavad enda tegevust õigustada, enda isikut esile tõsta, või on kirjutatud enda kaitseks teiste avalduste puhul. Väga ühekülgsed ja puudutavad sageli üksikasju. Uurimused on objektiivsemad, kuid tuleb ette ka tendeerivaid.

Dokumente töö tegemiseks võib leida:

Administratiivdokum. - arhiividest., kirjanduslikke - raamatukogudest. Otsimise hõlbustuseks võib kasutada bibliograafilisi väljaandeid, kus kõik raamatud kas autorite tähestiku või ilmumise järel järjestatud.

Meil bibliograafia on puudulik, selle asemel võib tarvitada raamatukogude nimekirju.

Kui on teatud materjal kogutud, mis uurimisele kuuluvat küsimust valgustab, siia tuleb asuda tööle. Töö nõuab kindlat meetodi.

Kõige pealt tulevad dokumendid hinnata. Hindamine, või dokumentide kriitika on kahe sugune: a) sisemine ja b) väline.

Sisemine kriitika määrab ära dokumendi konkreetsuse sündmuste kirjeldamisel, tema täpsuse ja õigluse.

Päevaraamatute uurimisel on tähtis teada, kes selle koostas, kas näiteks stabül või keegi teine, missuguses seisukorras on see kirjutatud - kas pole olnud tingimusi, mis takistasid tõtt kirjutamast, kas see isik ei võinud ise eksida jne. Isiklikkude mälestiste, memuaaride jne. juures vaja selgitada, mis eesmärgil see on kirjutatud, missuguses vahekorras oli kirjeldavate isikutega, missugusel määral võime kirjutist usaldada ja sellele oma töö täitmisel baseeruda.

Väliskriitika abil tuleb kindlaks teha, kas dokument on õige või võltsitud, millal see on kokku seatud ja kui palju aega dokumendi koostamisel on möödunud sündmusest enesest.

Kas see on originaal või koopia jne.

Sarnaselt kõike dokumente analüüsid saame teatud sündmusest kindla pildi ja võime asuda sünteesi tegemisele.

Kirjutamisel plaan selgub "*isenesest*" kui eeluurimisel käsitlusele kuuluva probleemiga ollakse hästi tutvunud.

Töö kirjutamisel tuleb silmas pidada:

- a) objektiivset käsitlust;
- b) ettevaatlikkust järelduste tegemisel;
- d) ettenäha küsimusi, mis lugeja omale lugedes (üles seaks - need vastata);
- e) selget ja täppist väljendust (- kirjutatakse ju teistele);
- g) Tuleb öelda alati tõtt, kui see puudutab kedagi, siis tuleb seda teha taktitunde la mõõdukusega.

Kui käsitletavas probleemis esineb küsimus mida dokumendid mitmet moodi (üksteisele vastu) valgustavad, siis objektiivsuse saavutamiseks tuua sarnastest dokumentidest väljavõtted ja jätta lõpuotsuse tegemine lugeja hooleks.

Asudes aine käsitlusele, vaja kõigepealt määrata, mida tähendab ja mida sisaldab mõiste "*sõjakunsti-evolutsioon*".

Sõda on üks ühiskondlikke eluavaldusi, mis algas Kain' i ja Abel' i heitlusega, missugune

heitlusevaim on kestnud aastatuhanded kuni meie päevini.

Ühiskondliku elu arenemisega on arenenud ka sõjapidamisviisid s.o. sõjakunst.

Sõna "*kunst*" tähendab teadmiste ja spetsiaalvahendite kasutamist millegi teostamiseks.

Järelikult "sõjakunst" tähendab teadmiste ja spetsiaalvahendite kasutamist sõjas.

Evolutsioon üldises mõttes tähendab millegi järk-järgulist ja korrapäralist muutumist arengu mõttes. Ta on vastand "*revolutsioonile*", mis tähendab muutumist (ühiskondlikus elus) ootamatu, järsku.

Kokkuvõttes näeme, et sõjakunsti-evolutsioon tähendaks teadmiste ja spetsiaalvahendite kasutamise järk-järgulist muutumist sõjapidamisel aegade vältel. Järelikult sõjakunsti-evolutsiooni kursus sisaldab ajaloolise uurimuse sõjapidamisviiside ja vahendite arengust. Seega sõjakunsti-evolutsioon on osa ajaloost kuid piiratud eesmärgiga.

Vahe nende kahe ala, sõjaajaloo ja sõjakunsti-evolutsiooni vahel on rohkem kunstlik kui praktiline ja seisab peamiselt selles, et sõjaajalugu uurib sündmusi teatud ühe sõja raamistikus kuna sõjakunsti-evolutsiooni ajalugu uurib sündmusi mitme sõja ulatuses ja teatud kindlas arengulisas sidestuses.

I. ANTIIKRAHVASTE SÕJAKUNST.

Sissejuhatuseks.

Antiikmaailma tundmaõppimine annab terve ja lõpliku pildi miilitsavägede tekkimisest ja nende järkjärgulisest üleminekust professionaalsõjavägedele.

On vägagi tarvilik tunda Rooma leegioni, et omada küllaldaselt arvustavat mõistust miilitsa ja praeguste suurte sõjavägede probleemi hindamiseks.

Vanade rahvaste sõjavägede õitseage oli ühtlasi ka nende majanduslikkude ja poliitiliste suursaavutiste fundamendiks. Ühtlasi näeme, kuidas vanaaja suured väejuhid Aleksander Suur (Makedoonlane), Hannibal, Caesar ja teised oskasid ära kasutada oma sõjaväe väärtust ja neid majanduslikke ressursse, millised olid vanade klassika-rahvaste kasutada nende õitseajal. Eriti selle poolest väärrib tähelepanu Caesar.

Ühtlasi näeme, kuidas vanade rahvaste majanduselu tagurpidimine on suuresti mõjutatud ka sõjavägi. Nii kõrge kultuuriga Rooma riigi vallutamine barbarite poolt tõi paratamatult kaasa naturaalmajapidamise ja sellega tihedalt seotud feodaalkorra. Kaob korraldatud ja tsentraalselt juhitud sõjavägi, andes aset feodaalhärrade sõjasalkadele - rüütlitele. Sellel ajaloo segasel leheküljel - keskajal - tõusevad Aasias rahvad; araablased, mongolased, kes oma sõjavägede korraldamisel baseeruvad selle aja tehnilistele, majanduslikele ja poliitilistele saavutistele ja suudavad luua massilised sõjaväed, mis on täielikult kohandatud võitlusteks ülesseatud sõjaeesmärkide saavutamiseks ja mis kaasa toob tol ajal suured rahvaste liikumised - rahvasterändamise.

Võitluse paratamatus.

Sõda kui niisugune on olnud paramatu nähe inimkonna ühiskondlikus arengus, ühiskonna tekkimisega on tekkinud ka sõjavägi ja tema arenemisega on arenenud ka sõjavägi kuni meie päevini.

Inimsoo esindajate huvid on täies teravuses juba ürgajal kokku põrganud. Piiblist loeme Kaini ja Abeli vahelist tüli nende poolt toodud ohvri meelepärasuse pärast jumalale, mis ei leidnud paremat lahendust kui heitlus mees mehe vastu ja mis lõppes Abeli tapmisega, s.o. oma vastase hävitamisega.

Sarnased üksikvõitlused jätkuvad seni, kuni üksikud pole veel koondunud ühikuiks.

Täiesti loomulik, et patriarhaalse korra arenemisega võitlus jätkub perekondade, sugukondade, suguharude ja suuremate koondiste vahel kas paremate jahimaade kasutamissoiguse, soodsamate kalastuskohtade hankimise, jahisaagi jagamise jne. jne. pärast. Heitlus kestab edasi ka siis kui rändkorrast üksikud suguharud, kas oma kõrgema arenemise või paremate maaalade leidmise tõttu jäävad kohale püsima, et omale elu-ülalpidamist hankida põllundusest. Tekib tarve oma lokkavaid viljavälju ja sügisel

kogutud põllusaadusi kaitsta ümberhulkuvate suguharude vastu.

Egiptus.

Juba aastatuhandeid e. Kr. oli Niiluse jõe org asustatud rahvastega, kes endale eluüldpidamist hankisid peamiselt oma põldudest. Niiluse jõe üleujutised, mis keetsid ligi pool aastat ja kandsid laiali rammusat muda, olid Egiptuse majandusliku rikkuse aluseks. "*Egiptus on Niili and*", ütleb ajalooisa Herodotos. Aasta teisel poolel s.o. jaanuarist kuni juunini, kui ei sadanud tilkagi vihma, levis põud, mis hävitas lokkavad viljaväljad. Oli vajadus oma põlde kaitsta põua vastu veekogumise ja juhtimise teel põldudele

Selleks oli vaja ehitada vastavaid reservuaare ja kanalisatsioone. Neid töid oli üksikul võimatu teostada ja nende tööde läbiviimiseks tekkisid ühiskondlikud organisatsioonid.

Siin näeme, et looduse jõududega võideldes tekib Egiptuses ühiskondlik korraldus, mis areneb riiklikuks organisatsiooniks, ja aastatuhandeid e. Kr. on selleks baasiks, millele rajaneb kõrge kultuur Egiptuses.

Egiptlastel tuli oma kanalisatsioone ja põlde kaitsta ümberhulkuvate suguharude vastu. Selleks loodi sõjavägi.

Sõjaväkke kuulus ainult osa meeskodanikke, kes olid kohustatud välja astuma vaenlase kallaletungi korral. Rahuajal aga elas iga sõjamees oma kodus. Tasuks said sõjamehed põlluharijailt toiduaineid ja muid tarbeid. Ka nende põllud hariti põlluharijate poolt. Et sõjaväeteenistus võrdlemisi kerge oli ja teiste tööaladega võrreldes palju paremusi pakkus, haarasid sõjamehed hiljemini võimu, tegid sõjaväeteenistuse endale eesõiguseks ja pärandatavaks. Tekkis sõjameeste klass ehk klassimiilits puhtal kujul, millest hiljemini arenes aaedl. Sõjameeste klassi tekkimisega kujunes vanas Egiptuses kolm rahvaklassi; 1) sõjaväelased, 2) vaimulikud ja 5) lihtrahvas - põlluharijad. Egiptuse sõjaväe kohta on säilinud andmeid 18 dünastia ajast, s.o. 1700 - 1550. a. e.Kr. Sõjavägi tol ajal arvuliselt ulatas 120000 meheni ja koosnes 1) jalaväest ning 2) lahinguvankritest. Jalavägi jagunes raskejalaväeks ja kerge- ehk liinjalaväeks. Raskejalavägi oli varustatud sõjakirve, pussi või kõvera mõõgaga ja 160 sm pikkuse odaga, millel oli pronksist või vasest ots. Kaitsevarustusena oli neil: 1) paksust nahast lai rihm kõhu kaitseks, 2) paksu nahaga kaetud kilp - rinna kaitseks ja 5) nahkmüts - pea kaitseks. Kerge- ehk liinjalavägi koosnes vibumeestest, kes olid varustatud vibudega; nende kaitsevarustus oli märksa puudulikum.

Nii näeme õieti kaht jalaväe liiki, mis on kohandatud üks kaugemaa ja teine lähedamaa heitluseks.

Egiptuse lahinguvankrid olid sisse toodud idamailt - Aasiast umbes 2 000 .a . e . Kr. Lahinguvanker oli äärmiselt kerge, kahe rattaga ja üle löödud nahaga. Teda vedasid kaks hobust. Peanõudeiks, mis talle esitati, olid kiirus ja liikumisvõimalus isegi teedeta maastikul. Vankri meeskond koosnes kahest mehest: üks oli võitleja ja teine - hobustejuht. Viimase kohuseks oli vastu võtta vaenlase nooled ja odad oma kilbiga ja kaitsta vankrit otsese kallaletungi vastu sõjanuia abil. Teine vankrimees oli varustatud mõõga, oda ja vibuga. Olevate andmete järgi oli egiptlastel tol ajal umbes 2500 - 3000 lahinguvankrit, missuguseid omasid ainult rikkamad. Egiptlaste lahinguvankrid olid peamiselt kergejalaväe täiendamiseks. Neil ei olnud ülesandeks vastase rivikorda sisse tungida. Lahingukorra rivistus oli üldiselt sügav ja kompaktne. Odamehed moodustasid

kuni 16 viirgu sügava ja tiheda rivikorra. Tarvitati löögitaktikat. Lahing algas vibumeeste tegevusega, kes olid asetatud rinde ette. Nad lahenesid noolelennu kaugusele, lasksid siis teatud hulga nooli vaenlase pihta ja taandusid pärast seda odameeste selja taha. Lahinguvankrite hulgad tormasid kiiresti ja ootamatult vaenlase ette ja külvasid teda üle 100 - 120 sammu kauguselt nooltemassiga. Segadust, mida sünnitasid vibumehed ja lahinguvankrid vaenlase keskel, kasutas silmapilkselt ära raskejalavägi ja tormas vastase kallale. Kui vaenlane oli löödud taganema, võtsid lahinguvankrid osa tema tagaajamisest.

Ratsaväge Egiptuses ei tuntud. Ratsamehi oli, kuid neid kasutati ainult käskude edasiandmiseks. Raskejalaväe tiibade kaitse tehti ülesandeks sageli lahinguvankritele.

Assüüria.

Assüüria riik tekkis kaksikjõgede Eufrati ja Tiigrise kallastel. Kui Egiptusele tekitasid välishädaohtu organiseerimatud ja võrdlemisi nõrgajõulised randsuguharud, siis oli Assüüria välispoliitiline ja siseriiklik olukord märksa teine. Assüürlaste naabriteks osutusid sõjakad rahvad, nende hulgas esimesel kohal tugev Kaldea riik. Peale selle olid veel allutatud rahvad - orjad, keda tuli hoida vaos. Seepärast pidi sõjaväeteenistusest osa võtma terve rahvas. Nii kujunes Assüürias rahvamiilits. Kuninga juures asus aga 10000 mehest koosnev alaline palgasõjavägi - kaader.

Sõjavägi koosnes: 1) jalaväest ja 2) lahinguvankritest. Jalaväe relvastus oli sama, mis egiptlastel (oda kuni 6 jalga pikk), kuid kaitsevarustus oli tugevam: nahkriided, metalliga ülelöödud kilbid ja peas raudkiivrid. Igal sõjamehel oli peale selle veel nahast kott, mida kasutati jõgedest üleminekul, ja jalas jalakaitsjad. Iga sõjamees oli kohustatud ise muretsema endale varustuse; seepärast oli ta vaesematel ka puudulikum ja viletsam.

Lahinguvankrid olid tugevad. Vankrit vedasid kolm hobust, kes olid kaetud kaitsetekkidega. Vankri meeskond koosnes kolmest mehest; üks hobustejuht ja kaks lahingumeest.

Lahingukord sarnanes üldiselt Egiptuse omale: tiibadel lahinguvankrid ja ratsavägi, keskel jalavägi ja ees vibumehed.

Ratsavägi ilmus assüürlastel umbes 885. a. e.Kr. Ta ei olnud iseseisev väeliik, vaid teda tarvitati abiväeliigina lahinguvankrite kõrval. Ratsamehed olid varustatud vibu ja nooltega. Sadul puudus, ratsamehed teetsid kahekaupa koos, kusjuures üks hoidis hobuseid, kuna teine teotses vibuga vaenlase vastu.

Egiptuse ja Assüüria sõjaväge võrreldes näeme, et esimeses arenes klassimiilits ja teises rahvamiilits (kõik assüürlased olid kohustatud sõjaväes teenima). Need erinevad sõjaväekomplekteerimismoodused olid tingitud nende riikide poliitilistest erinevustest, mis oli paratamatu nende riikide poliitilises konjuktuuris (Assüürial tugevad naabrid ja hulk alluvaid orjastatud rahvaid).

Hiina ja India.

Hiina ja India sõjaväe kohta ei leidu ajaloos andmeid. Arvatavasti ka seal valitses kõrge sõjakultuur.

II. VABADE KLASSIKALISTE RAHVASTE SÕJAKUNST.

Kreeka.

Kreeka enne ajaloolist aega elas feodaalkorras, koosnedes väikestest linnriigikestest, kes omavahel olid sõjajalal. Missugune oli tolleaaja Kreeka sõjavägi ja lahingukord - selle kohta andmed puuduvad. Mõned ajaloolased küll püüavad tõendada lahingurivistust faalanksina ka tolleaegses Kreekas, kuid selline kompaktne ja monoliitne lahingukord kui faalanks pole vist mõeldav Kreeka feodaalajajärgul ja on rohkem hilisema aja mõjutusel üles tõstetud.

Üksikkangelased.

XI a. e. Kr., kui Mikea (aheilaste) poolt organiseeriti sõjakäik Trooja vastu, leidub üksikuid katkendlikke andmeid Kreeka sõjaväe ja sõdimisviisi kohta. Meie ajani on need säilinud peamiselt Homeruse lugulaulus, mis annab kujuka pildi Kreeka feodaalkorra sõdimisviisidest.

Homeruse lugulaulust selgub, et Kreekas puudus tsentraalne sõjaväe korraldus; tuli rohkem paluda üksikuid võitlema kui käskida. Lahingud otsustatakse peamiselt kangelaste kahevõitlustega; mass otsekohe võtab võitlustest vähe osa, aidates kangelastele kaasa ainult teatud määral. Homeruse "*faalanks*" on fooniks, kus esile kerkivad üksikvõitlejad-kangelased. Nii kerkib vaimus meie silmade ette Ahilles, Hektor, Herakles (Herkules), Odysseus ja teised, kelle eest paanilises hirmus põgenevad kümned ja sajad lihtvõitlejad.

Siin ei ole midagi üliloomulikku, kus üksik kangelane ajas põgenema kümneid. Kangelane, see oli suurekasvuline, kindla treeninguga ja tugeva tahtejõuga inimene, kes juba lapsest saadik ennast võitluseks harjutanud. Olles varustatud kallite ja tolleaaja paremate relvadega, kahtlematult andis ta end lihtvõitlejaile tunda üleolevalt, kelle relvad olid niivõrd puudulikud, et juba esimese tarvitamise järele murdusid või vajasisid remonti. Kui nüüd nende sekka sõitis hästivarustatud kangelane tantsisklevate hobustega sõjavankril ja oma relvaga veheldes külvas surma siia ja sinna, siia ta paratamatult ajas põgenema paljusid, kes pidasid mõttetuks võitluse oma halvade relvadega ja kes ei näinud omale abi kindlustatud olevat (halvas lahingukorras) naabrite poolt. Lihtreavõitlejal oli ainuke mõte kokku puutudes sellise kangelasega, et kes viimasena jooksu pistab, see kahtlemata langeb kangelase ohvriks, ja seepärast ei soovinud keegi viimaseks jääda. Kangelase võitu kindlustas massi organiseerimatus, mis jättis üksikutele tegevusvabaduse.

Sparta ja Ateena sõjavägi.

Selgema pildi Kreeka sõjaväe kohta omab Kreeka Persia sõdade ajajärk. Kreeka koosnes mitmest maakonnast ja linnriigist (Makedoonia, Sparta, Ateen jne.), millised seisid omavahel vaenujalal, püüdes alla heita üksteist. Nii teame ajaloost, et doorlased tungisid Peloponnesosele ja heitsid seal elava rahva oma alla. Tekkis Sparta riik. Spartlaste (doorlaste) arv oli ainult 1/8 allaheidetud rahva arvust. Seepärast pidid nad looma kindla korra, et vaos hoida allaheidetuid.

Spartas kujunes omapärane ja tugev sõjavägi (8000 meest). Terve rahvas moodustas alalise sõjaväel nii nim. rahvusliku sõjameeste klassi. 7 eluaastani jäid poeglapsed vanemate hoolde, siis võeti nad riigi kasvatusmajadesse, kuhu jäid 18 eluaastani. Kasvatuse sihiks oli välja arendada kehalist tugevust, osavust ja sõnakuulelikkust. 18-30 eluaastani pidid meekodanikud elama kasarmutes, kus nad tegid iga päev sõjalisi ja kehalisi harjutusi. Niisuguse kasvatuse ja alaliste harjutuste tagajärjel kujuneski Spartas äärmiselt tugev ja tol ajal peaaegu võitmatu sõjavägi, Sparta kasvas oma rahvast sõjaväe.

Kui Spartas valitses kuningas, siis valitsesid Ateenas 7-9 valitud meest. Täheleb, Ateenas oli kujunenud demokraatlik valitsemiskord. Kõik rahvaklassid olid kohustatud kandma sõjaväeteenistust.

Solon (Ateena seaduseandja) jagas rahva sissetulekute suuruse järgi 4-ja klassi. Kolm esimest klassi olid kohustatud välja panema jalaväe, 4-jas klass -vaesemad - pidi teenima mereväes.

Terves Kreekas oli puhtal kujul välja kujunenud ainult jalavägi, mis koosnes nn. hopliitidest, kes olid varustatud oda, mõõga ja kilbiga. Kergejalavägi puudus. Oletatakse, et kergejalaväe asemel tarvitati mingisugust abiväeliiki, mis koosnes orjadest. Ainult ühte väeliiki - jalaväge - Kreekas tingisid maastiku iseloom ja kodanikkude üheõiguslik seisukord. Rikkamad klassid pidid ise endale muretsema igasuguse varustuse, vaesematele aga anti see riigi poolt. Alul oli ka toidustamine iga sõjamehe enda hooleks, hiljemini võttis riik selle enda kätte.

Ratsaväge Kreekas ei olnud, seepärast et ta oli võrdlemisi kallis ja raske välja õpetada. Ratsaväe puudumine on osalt seletatav ka seega, et rahvamajanduses tarvitati vähe hobuseid, sest enamik kreeklasi olid kaubitsejad ja meresõitjad.

Samuti puudusid lahinguvankrid. Nende puudumise kohta on raske midagi öelda. Arvatavasti ei pakkunud Kreeka mäginne maastik soodsaid võimalusi lahinguvankritele teotsemiseks.

Maaväe kõrval oli kreeklastel veel tugev merevägi (Ateenal). Persia sõdade ajal koosnes nende laevastik 180 - 200 laevast. Kui Maratoni lahingus kreeklased (Miltiides) välja panid kuni 10000 meest, siis merelahingutes leiame juba kuni 30000 meest. See näitab, et merevägi oli tugevam kui maavägi.

Linnade elu arenemine ja kaubandusliku läbikäimise suurenemine teiste rahvastega, raharingvool, mis hävitas feodaalkorra alused (naturaalmajanduse) ja riigivõimu tõusmine hävitasid Kreekas isiku ja tema kitsad huvid, mille asemele tuleb ühiskond kui riiklik tervik ja riiklikud huvid. See iseenesest pikk protsess ei jäta ka mõju avaldamata Kreeka sõjaväe arengule. Kui Homerus kirjeldab kangelasi, nende kahevõitlust, siis nüüd Kreeka

sõjavägi omab juba teise taktikalise vormi, mis oli peamiselt tingitud Kreeka riigikorra arengust ja kultuuritõusust. Kangelaste kaksikvõitlused kaovad ja lahinguväljale tuleb organiseeritud mass kuulsa Kreeka faalanksi näol.

Faalanks.

Kreekas üldiselt, nagu ülalpool nimetatud, oli taktikaliseks lahinguriviks faalanks. Kas faalanks aluse sai Ateenas, kus oli demokraatlik kord ja mis nõudis kõigi kodanikkude ühtlust sõjaväelises teenistuses, või Spartas, selle kohta ajaloolaste vaated lähevad lahku. Enamik teadlasist püüab siiski tõendada, et faalanks on oma aluse saanud Sparta kuninglikus sõjaväes, kus faalanksi kasutati distsiplineerimisvahendina ja kus üksiku sõjamehe isiksus pidi hävinema rütmilise liikumise taktis.

Faalanks, mis filoloogiliselt tähendab tervikut, monoliiti, ei ole sõjalises mõttes midagi muud kui taktikaline tervik, kus üksikute võitlejate isiksuse paralüeerib kollektiiv, kus võimule pääseb üks tahe - juhi tahe.

Faalanks koosnes üksteise taha asetatud võitlejate tihedatest ridadest (harilikult 6-16 ja eri juhtumel veelgi rohkem reast), kes olid varustatud peamiselt löögi- ja torkerelvadega (mõõk ja oda).

Faalanksi heaks omaduseks oli see, et siin oli iga võitleja kindel oma kaasvõitleja abi peale, mis ei võimaldanud ühelgi omavoliliselt lahinguväljalt lahkuda. Siin üksikvõitlejad sulasid ühiseks tervikuks, kes tundsid oma võimsust hulga arvus ja kogu massi füüsilises koostöös.

Vanakreeklased, kellel tuli oma linnade miilitsat lahingusse viia sõjakate Persia feodaalide-rüütlite vastu, tundsid, et faalanksi liituvuses peitunud nende jõud ja et selle odadeseina vastu võivad puruneda hoogsad rüütlite üksikataagid.

Kreekas oli peamiselt raskejalavägi ja see üksikvõitluses oli hoopis saamatu, võrratult aga tugev vastavas rivikorras - faalanksis.

Faalanksi halvaks omaduseks oli see, et ta oli paendumatu, kohmakas; ta nõudis suurt treeningut liikumises ja koostöös. Ta oli kõlvuline ainult võitluseks rindega. Väga tundelikud olid tema tiivad ja seljatagune. Faalanks võimaldas ainult teotsemist torkerelvaga ja oli täiesti saamatu vibumeeste vastu, pakkudes neile endast hea märgi.

Kergejalaväe ja ratsaväe tarvitusele võtmine.

Seni kui kreeklased sõdisid veel omavahel, oli faalanks küllalt kõlvuline lahinguks, kuid kui neil tuli kokku puutuda teiste rahvastega, nagu perslastega, kelle feodaalsõjavägi peamiselt koosnes ratsaväest ja vibumeestest, olid nad sunnitud abinõusid tarvitusele võtma oma paendumatu faalanksi kaitseks. Esimeses järjekorras täiendatakse faalanksi vibumeestega ja hiljemini ka ratsaväega.

Persia ja Peloponnes' use (Ateena ja Sparta vahel) sõjad kestsid kaua, nõudes paljude kodanikkude äraolekut töö juurest. Ka maa sai laastatud nende sõdade tagajärjel. Inimesed olid jäänud vaeseks ja tulid häämeelega vabatahtlikult sõjaväkke palga eest teenima - tekkis palgasõjavägi. Ka Spartas, kes sõdis Ateena meretaguste asumaadega, tekkis palgasõjavägi endistest orjadest peamiselt sel põhjusel, et spartlased ei julgenud

kogu oma sõjaväge linnast välja saata. Üldiselt üleminek alalisele palgasõjaväele sündis Persia ja Peloponnesuse sõdade ajal, õigemini - Peloponnes 'use sõja teisel poolel, milliseks ajaks välja arenes eriline sõjaväelaste klass.

Professionaalsõjaväe loomine.

Selleks ajaks oli Kreekas majandus nii kõrgele järjele tõusnud, mis võimaldas riigil sõjaväele palka maksta ja sõjaväge relvadega varustada. Miilitsasüsteem annab aset professionaalsõjaväele.

Alalise sõjaväe loomisega arenes ka tunduvalt sõjakunst. Hakati kasutama uusi väeliike - kergejalaväge ja ratsaväge. Viimast võib näha esmakordselt Leuktra lahingus (371. a.). Sellega käib kaasas evolutsioon ka taktikas.

Evolutsioon taktikas. Ksenofont' i uuendused.

Ksenofont viis sisse relvaliikide taktika (kolm relvaliiki) faalanksi taktika asemele. Juhtimise painduvuse saavutamiseks ta jaotab jalaväe allüksusteks (lahossid). Tema arutas; *"Parem juba kohe alul jalavägi üles rivistada vahedega, hiljemini pidev liin niikuinii iseenesest rebeneb ja mehed, kes on harjunud võitlema pidevas rivistuses, selle katkemisel kaotavad vahvuse. Pideva rivistuse juures on rinne lühike ja vastasel on kerge haarata tiibu. Väikeste kolonnidega edasimineku maastikul on hõlpsam ja kolonnid tuleb suunata nii, et tiivapealsed võtaksid vastase suhtes haarava asendi (rinne vastasest pikem). Kui vastane suruks peale ühele lahossile - kolonnile, siis teine suudaks temale appi rutata ja vastase tagasi visata. Kui aga mõni kolonn on vaatase asetusse sisse murdnud, siis ei suuda see enam vastu panna ja põgeneb".*

Faalanksi evolutsioonil veel suuremaid edusamme tehakse kergejalaväega (peltassidega), kes peab suutma võidelda juba iseseisvalt.

Kreekas parem tiib loeti aukohaks ja sinna paigutati paremad võitlejad. Loomulikult oli siis parem tiib palju tugevam vasakust tiivast ja seal saavutati alati edu, mille tagajärjel lahingukord kujunes vildakuks.

Epaminondas viib taktikasse manöövri idee.

Epaminondas, Theba sõjajõudude korraldaja, kellel tuli juhtida thebalasi vabadusvõitlusi Spartaga, võttis tarvitusele uue rivistuse, kus oli täiel määral see tiibade omadus arvele võetud. Nii Montinea lahingus (362. a. e. Kr.), rivistades sõjaväge võitluseks, kõvendab ta oma vasakut tiiba paremate võitlejatega ja teeb selle ka palju sügavamaks (kuni 50 rida). Nii kujuneb tal vasakul tiival lõõgirusikas, mis vastase haarangu vastu on julgestatud veel ratsaväe ja kergejalaväega. Kogu faalanks on rivistatud astmeliselt, vasak tiib ees - vildak lahingukord.

Selle lahingukorra tarvituselevõtmisega Epaminondas andis esmalt löögi vastase tugevama osa hävitamiseks. Sellega oli lahingukorra paigutusse ja lahingusse sisse viidud manöövriidee - osalise võidu printsiip.

Varustamine ja toitlustamine.

Ühes professionaalsõjaväe arenemisega muutus Kreekas ka ühtlasemaks varustus. Samuti toitlustamine oli korraldatud vastavalt üksustena (territoriaalsed üksused), Igaühe enesevarustamise ja -toitmise asemele tuleb riiklik varustamine ja toitlustamine.

Piiramiskunst.

Samuti arenes tunduvalt ka piiramiskunst, mis eriti suure pöörde oli võtnud juba Sirakuusi piiramisel (a. 409-405 e. Kr.), kus töötasid piiramistornid, seina lõhkumismasinad, ballastid, katapultid ja võeti ette kaevumistöid linna vallide hävitamiseks endise blokaadi ja näljaga alistuma sundimise asemele.

Makedoonia sõjavägi.

Makedoonias arenes sõjakunst veel enam kui Spartas ja Ateenas. Makedoonlased olid poolmetsik põllupidaja ja karjakasvataja rahvas, kes elas suurel maa-alal laialipillutatult. Neid oli raske koondada õppusteks ja harjutusteks ning seepärast ei kujunenud siin miilitsasüsteem, nagu seda erivariantides nägime Spartas ja Ateenas, vaid alaline palgasõjavägi, mida komplekteeriti makedoonlasist kui ka teisist rahvusist.

Philippos II (astus troonile a. 366 e. Kr.) haudus laialisi poliitilisi kavatsusi ja hakkas korraldama oma sõjaväge. Tema peamiselt jälgis Epaminondase eeskujul, kuid nende erinevustega, mida dikteeris Makedoonia olukord.

Makedoonia faalanks.

Makedoonia talupoegadest komplekteeritud faalanksile ta andis teise kuju, kui see oli Spartas; kujunes välja nn. Makedoonia faalanks, mis oli äärmiselt kompaktne rivistus - tihe inimmass, mis liikumiseks vajab ridade hõrendust. Faalanksi esimesed read olid varustatud mõõga ja kilbiga, tagumised read aga piigiga, mille pikkus vastavalt rea sügavusele kasvas ja tagumistes ridades ulatas kuni 8 m. Kahe vastase mehe vastu leiame viia esimese viiru kolme rea odad (= 15). See võimaldas Makedoonia hopliidi varustuses vähem rõhku panna kaitsevarustusele (kilpidele), kuid tegi rivistuse veel puisemaks, kui seda oli Sparta faalanks. Üldse oli Makedoonia faalanks vähepaenduv, raskepärane ja vähese manööverimisvõimalusega, eriti õrn tiibadel ja seljataguses. Ta oli hea ja tugev ainult rindelt löögi andmiseks ja ka rindelöögi vastuvõtuks.

Ratsavägi.

Tiibade kaitseks organiseeriti tugev ratsavägi, mis hiljemini Aleksander Suure ajal kujuneb liikumise ja manöövri läbiviijaks.

Enamik ratsaväge (geterid) vormiti peamiselt rikkamaist kodanikest - aadlitest ja osa talupoegadest (sarissoforid - odakandjad). Makedoonia ratsavägi ei piirdunud ainult tiivakaitse ülesannetega, vaid teotses alati aktiivselt. Ka ei segatud teda kergejalaväega, nagu seda doorlased tegid; ta teotses alati omaette, kuid tihedas taktikalises ühenduses eriliste kergejalaväe gruppidega. Nii näiteks, kui ratsavägi Granike jõest omal jõul ei suuda läbi minna, asuvad teda kohe toetama kergejalaväe vibumehed, kes vabastavad ratsaväele tee edasilikumiseks.

Eellood sõjaks Persiaga.

Philippos II pidas sõda Kreeka linnriikide vastu ja vallutas kogu Kreeka peale Sparta. Uus kord, mis pandi maksma Philippos II poolt, ei meeldinud kreeklasile ja nad suures hulgas emigreerusid Väike-Aiasse, kus astusid Persia sõjaväkke lihtvõitlejate ja juhtidena (vennad Mentor ja Memnon). Need emigrandid ootasid juhtu millal saaks uuesti Kreekamaale tagasi pöörata. Makedoonia ülemvõimu lootsid nad murda perslaste abiga.

Pärast Philippos II surma võimu etteotsa pääsis Aleksander Suur, kes otsustas teotseda aktiivselt perslaste vastu ja vallutada kogu Persia.

Ta oli pärandanud Philippos II hästikorraldatud sõjaväe ja tugeva riikliku organisatsiooni. Aleksander Suur teadis, et Persia olemasolu oli lähedalt seotud Vahemere valitsemisega; kui Vahemere kallas vallutada, siis Persia eksisteerimine muutuks küsitavaks. Sellele rajaski Aleksander Suur oma strateegia.

Perslastega sõda alustades ja teades, et Persia on temast tugevam merel, otsustab Aleksander Suur vallutada Persia merebaasi, et sellega ühtlasi oma seljatagust kindlustada sisemaale tungimiseks. Lühikese ajaga ta vallutab kogu Vahemere kalda Väike-Aias ja tungib Aafrikasse kuni Amon-Rahn' i, kust pöörab tagasi, et ette võtta sõjakäiku Dariuse (perslaste kuningas) peajõudude vastu, mis olid koondatud Persia sisemaal.

Ta lööb Persia sõjaväe Gangamella lahingus (331. a. e. Kr.). Pärast seda paljud Persia linnad ja provintsid alistuvad talle võitluseta.

Kui vaadelda Aleksander Suure strateegiat, siis näeme siin suurt metoodilikkust sõjakäikude organiseerimises. Ta kindlustab end teiste naabrite vastu aktiivse tegevusega. Nii näiteks energilise sõjakäiguga Donau orgu kindlustab ta Makedoonia põhjast. Samuti vallutab ta Sparta et ka siit küljest end kindlustada perslaste võimaliku dessandi vastu (Sparta hoidis perslaste poole).

Perslaste vastu sõjakäigule asudes, jätab Aleksander Suur 13000 meest Rätipatsa juhatusel sisemaa julgeoleku kaitseks ja, ülejäänud osadega esmalt kindlustab endale tegevusevabaduse, vallutades kogu Persia riigile kuuluva Vahemere ranniku, ja alles siis riskeerib tungida Persia sisemaale. Siit võib järeldada, et Aleksander Suur oli omaaja

osavaim strateeg.

Ka taktikas ta võtab tarvitusele uued võtted, mis alati kindlustavad talle edu lahingus.

Aleksander Suure sõjaväe rivistus põhijoontes oli järgmine: raskejalavägi oli lahingukorra tsentrumis; sellest paremal asus keskmine jalavägi, kaardivägi ja Makedoonia raskeratsavägi (paremat tiiba juhatas ise); vasakul kergejalavägi ja osa ratsaväge. Rinde ees kergejalaväe vihumehed. Mõnikord osa kergejalaväge ja ratsaväge asus teises järgus tsentrumi taga (varu). Alati oli eraldatud osa sõjaväest, kelle ülesandeks oli laagri kaitsmine.

Lahingut Aleksander Suur alustas ühe tiiva löögiga (harilikult parema) samas astmelises korras, nagu seda tegi Epaminondas oma vasaku tiivaga. Kui raskeratsavägi oli vastase lahingukorda lõhe tekitanud, siis sinna suunati keskmine jalavägi, kes mõõkadega ja piikidega arendas lööki vastase tiivale. Raskejalavägi köitis vastast rindelt.

Granike lahingus, kus ratsavägi ei suutnud üle jõe tungida, Aleksander Suur saadab kergejalaväe ratsaväge abistama, kes noolte sajuga sunnib taanduma perslaste vibumehed. Gaugamella lahingus Aleksander Suur võttis tarvitusele eriti sügava rivistuse. Kuna seega rinne kitsaks jäi, siis tiibade kaitseks ta asetaski astmena mõlema tiiva taha erilised tiivakaitsegrupid ja rinde ette saatis kergejalaväe, kes oma noolte ja aktiivse tegevusega hävitasid enamiku perslaste lahinguvankritest, enne kui need jõudsid Aleksandri peajõududele läheneda.

Taktikas ta kasutas alati kohaliku võidu printsiipi. Lahingurivistus vastas alati ülesseatud nõuetele. Edu ta kindlustas alati aktiivse tegevusega, kusjuures oma löögid arendas niivõrd kiiresti (ratsavägi), et vastane oma paendumata rivikorra juures ei suutnud vastuabinõusid tarvitusele võtta.

Aleksander Suur juhatas alati isiklikult oma paremat tiiba (mis otsustava löögi andis), võideldes esiridades oma alluvate kõrval. Aleksander Suure võidud perslaste üle saavutati peamiselt ratsaväe kiirete ataakidega.

Mis puutub sõjavägede suurusesse tolleaja lahinguis, siis sageli toodud arvulised andmed ei vasta tõele. Jutud miljonilistest armeedest on asjatud ülespuhutised ja taotlevad tendentsi, et veel enam alla kriipsutada ühe võitleva poole moraalselt väärtust ja juhtimisoskust.

Praktiliselt on võimatu ettekujutada, kuidas suudeti nii suuri armeesid üleval pidada tolleaja viletsate teolude juures ja kuidas need miljonilised armeed suutsid oma manöövreid teostada mõne tunni kestnud lahingus.

Püütakse tõendada, et Issa lahingus miljoniline Persia sõjavägi ootamatult ilmunud Aleksandri sõjaväe seljataha, selleks kasutades ainult ühte ülekäiku mäeahelikus. See on uskumatu ja seda arvu tuleb vähemalt 20 kordselt vähendada. Sajatuhandelised ja miljonilised armeed ei olnud sugugi klassikariikide võimetele vastavad ja jutud neist osutuvad ainult ülespuhutud legendideks.

Kokku võttes näeme, et vastavalt riigi arenemisele ja majandusliku jõukuse kasvamisele areneb ka sõjavägi ja erineb oma relvastuselt ja komplekteerimiselt. Spartas areneb miilits, Ateenas rahvamiilits, Makedoonias palgasõjavägi. Taktikaliselt paneme tähele juba relvaliidide koostööd (kerge- ja raskejalavägi, ratsavägi, lahinguvankrid) ja Aleksander Suure juures kõigi väeliidide koordineeritud tegevust (kiired ja otsustavad löögid ratsa- ja jalaväega). Kreekas alul on lahtiste tiibadega faalanks, mis hiljem kaetakse tiibadelt kergejalaväe ja ratsaväega. See faalanks evolutsioneerub ka kaugemale ja võtab Ksenofont' i ajal ühte joonde asetatud kolonnikeste ilme. Epaminondas seab need kolonnikesed juba astmena ja annab löögi oma vasakule tiivale koondatud jalaväe

massiga (osalise võidu printsiip). Aleksander Suure juures faalanks omab enam passiivse ülesande (vastase sidumine rindelt), kuna aktiivselt teotseb ratsavägi, kes oma tegevust kokku kõlastab kerge- ja keskmise jalaväe tegevusega.

ROOM.

Pärast Aleksander Suure surma hakkas kreeklaste sõjakunst kiiresti langema, mille põhjuseks olid peamiselt sisemised vastuolud ja tülid. Sõjakunsti langemisega hävines ka Kreeka riik. Kreeka varemeil tõuseb läänes uus kultuur - Rooma kultuur. Roomas kultuuritõusuga areneb ka sõjavägi. Olles karastatud paljudes võitlustes Hannibal' iga, vallutab hiljemini see sõjavägi Kreeka.

Nagu Kreekagi elab Room üle feodaalkorra, kuid siin on areng palju pikaldasem. Feodaalidest arenesid Rooma aadlikud - patriitslased.

753. a. e. Kr. asutasid ladinlased Tiiberi jõesuhtu väikese Rooma linnakese. Olles soodsal kohal kaubanduslikult, arenes Room kiiresti. Vabariigi väljakuulutamise ajal 510. a. e. Kr. ulatus Rooma elanikkude arv juba 60.000 ja pindala 983 ruut km.

Rooma Sõjavägi saab oma alguse samuti klassimiilitsast nagu Kreekagi järgmistel põhjustel:

- 1) relvi hakkasid tarvitama need, kellel oli midagi kaitsta - jõukamad kihid;
- 2) relvi ei tahetud kätte anda allaheidetuile.

(Roomas peale päriskodanikkude olid veel eriklassid kodanikke - kliendid ja plebeid).

Rooma vabariigi poliitiliseks üksuseks oli perekond.

10 perekonda moodustasid sugukonna (gens); 10 sugukonda moodustasid kuuria; 10 kuuriat - tribüüni. Alul oli ainult 3 tribüüni.

Vastavalt sellele poliitilisele jaotusele organiseeriti ka sõjavägi. Iga perekond pidi andma ühe võitleja (= 3000) ja iga sugukond (gens) ühe ratsamehe = 300).

Vastavalt tribuunide arvule (3) jagunes ka sõjavägi 3 salka á 1000 meest. Salk jagunes 10 tsentuuriaks (komp.) ja viimane 10 jaoks.

Vabariigi loomise momendil sõjaväe arv ulatus juba 9000 meheni. Sõjaväes pidid teenima kõik õigustega Rooma kodanikud 17 - 46 a. vanuseni. Kõige rikkam klass oli kohustatud teenima ratsaväes (600 meest), keskklass moodustas jalaväe (5400 meest) ja alamklass - abiväe (3000 meest).

Ajal, kui Kreeka Maratoni väljale suutis koondada 10.000 meest, võis juba Room välja panna 9000 meest.

Vabariigi väljakuulutamisega hakkas Roomas riiklik kord ikka enam ja enam arenema. IV aastasaja lõpuks võttis riikliku korra arenemine eriti kiire tempo. Riikliku korra arenemisega arenes ka majandus kiiresti ja sama aastasaja lõpuks võib Rooma juba relvadega varustatult välja panna kuni 40.000 meest.

Leegion.

Kuna Room oli vabariik, tema sõjaväge juhtisid konsulid ehk linna pürjermeistrid. Neid oli alul 2; vastavalt sellele oli sõjavägi jaotatud ka kahte leegioni á 4500 meest (igas 3000 jalameest, 300 ratsa- ja 1200 abiväeliigi ehk kergevarustusega sõjameest).

Leegion kujutas endast administratiivüksuse. Lahingukorras aga terve sõjavägi moodustas katkematu rindega faalanksi.

IV aastasaja lõpul viiakse sisse uus jaotus leegionidesse, mis ei põhjenenud enam varanduslikule seisukorrale vaid vanadusele.

Vanuse järgi jagunesid jalamehed kolme liiki:

1) hastaadid - kõige nooremad ja tugevamad mehed;

2) printsipid - keskealised mehed;

3) triaarid - vanad ja lahingus kogenud mehed. Lahingus asetati hastaadid esimesse, printsipid teise ja triaarid kolmandasse järku (joonele).

Peale selle oli veel kergejalavägi, kes teotses rinde ees ja kattis tiibu.

Maniipulid; tsentuuriad.

Leegionis vastavad vanuse järgud jagunesid á 10 maniipuliks. Iga hastaadi- ja printsipi maniipul koosnes 120 ja triaarimaniipul - 60 mehest.

Iga maniipul omakorda jagunes veel kahte tsentuuriasse. Maniipulid rivistusid 6 viirgu, mis annab ühe hastaadi- ja printsipimaniipuli kohta 20 ja triaarimanlipuli kohta 10 meest ühes viirus.

Lahingukorras jäeti maniipulite vahele väike vahe liikumise hõlbustamiseks, sest terve rindega, kui see juba ulatus kilomeetri laiusele, oli väga raske liikuda nii, et see iseenesest ei katkeks.

Hastaadimaniipulite vahekohtadele asetati teises järgus printsipimaniipulid ja omakorda nende vahede taha triaarimaniipulid. Malekorra sarnane asetus pidi tagama rinde pidevuse; kui vastane murdis esimese järgu vahekohta sisse, siis see täideti kohe järgmise järgu poolt.

Peale selle neid vahesid maniipulite vahel kasutas veel kergejalavägi tagasitõmbumiseks pärast oma ülesannete täitmist.

Relvastus.

IV aastasaja lõpuks oli lõplikult välja kujunenud roomlaste relvastus. Hastaadid ja printsipid olid varustatud kaheteralise mõõga ja piilumiga (lühike oda tugeva varrega, mis heideti vastase ridadesse vastavale kaugusele jõudes). Oda kui niisugune oli tarvitusel triaaride järgus, kes peaaegu kunagi lahingust osa ei võtnud. Peale selle raske jalaväelane oli veel varustatud kaeveriistade ja palisaadidega laagrite ehitamiseks. Kaitseks kasutati kilpi.

Ratsavägi.

Ratsaväe komplekteerimist jätkati endiselt Rooma jõukamaist kodanikest. Erilist lahinguväärtust ta ei omanud.

Juhtiv koosseis.

Rooma sõjaväe juht oli ühtlasi ka kodanlik juht (konsulid). Leegionide juhid olid sõjateaduses võhikud ja neid määrati noortest aristokraatidest. Selline "eraisikuline" kõrgem juhtkond võis lahinguväljal tarvitada ainult kindlat šablooni; taktikaline loominguvõime neil puudus täiesti.

Tsenturioonid - nooremohvitserkond - olid kogenud lahingukangelased, kuid nende mõju pääsis ainult maksvusele vahvusele ja kangelastegudele õhutamises mitte aga juhtimises. Nad olid ainukesed palgalised juhid Rooma sõjaväes. Juhtiva koosseisu peamiseks puuduseks oli nende puudulik ettevalmistus.

Distsipliin.

Rooma sõjaväe võimsus peitus karmis distsipliinis. Konsulil oli õigus määrata surmanuhtlus distsiplinaarkorras. Ka oli Roomas tarvitusel veel detsimeerimiskomme (iga kümnes surma); see ei olnud ainult paberil, vaid seda ka kasutati tegelikult. Tribuun (vanemohvitser) võis määrata kividega pildumist, mis sageli lõppes surmaga. Ülemust, kes ei annud ülesse eksinud legionääri, ootas väga karm karistus. Rooma sõjaväelane pidi absoluutselt sõnakuulelik olema. Selle karmi distsipliini abil, läks Roomal korda luua maailmariik.

Vaatamata sellele, et Rooma sõjaväes valitses raudne distsipliin, ei suutnud ta siiski vastu panna Kartaago sõjaväele, kelle eesotsas olid kutselised ja vilunud juhid.

Esimeses sõjas Kartaagoga võitsid roomlased kartaagolasi merel, lüües kartaagolaste laevastikku ja saavutasid seega täieliku ülekaalu merel. Võit saavutati uute võitlusviiside tarvituselevõtnisega, millega kartaagolased ei olnud harjunud. Rooma laevade ninas oli tugev taraan, millega anti hoop vastase laevale. Tarvitati ka sildu, mis visati vastase laevale; neil sildadel võideldi siis käsitsi. Olles kaotanud meresõjas, alustas Kartaago uut sõjakäiku maad mööda Hispaania ja Lõuna-Prantsusmaa (Taga-Gallia, Gallia, Sitsiilia kaudu), et hävitada Room.

See sõjakäik (2. Puunia sõda) on sellepolest huvitav, et ta toob esile taktikas ja strateegias uusi võtteid ja et Rooma sõjavägi selle sõjakäigu kestel elab üle suure evolutsiooni. Selles sõjas astusid vastamisi kaks iseviisil komplekteeritud sõjaväge:

- 1) Rooma rahvamaiilits raudse distsipliini ja hea väljaõppega, kuid ettevalmistamata tsiviiljuhtidega;
- 2) Kartaago palgaline sõjavägi heade kutseliste juhtidega.

Kartaago.

Kartaago geograafiliselt erines Roomast sellepolest, et tal ei olnud sama rahvusega asustatud tagamaad. Ta oli peamiselt mereriik, kes elas kauplemisest lähemate saarte, Vahemere ümbruskonna ja Atlandi ookeani ranniku rahvastega, hoides oma käes mõlemad kaldad Gibraltari merekitsusel.

Kartaago sõjavägi oli palgaline ja vormiti peamiselt rändrahvaste liviidide ja numiidide

suguharudest ning Kreeka emigrantidest.

Hamilkar, esimese Puunia sõja kangelane, pärast Kartaago sõjaväe mässu ja demobilisatsiooni koondas oma ümber karastatud osadest kaadri, viies neid Pirenei poolsaarele, kus vallutas selle Ebro jõeni. See maa oli rikas hõbedast ja seetõttu võis sõjavägi areneda rippumatult Kartaagost. Hamilkar'i poliitikat ja sõjaväe korraldamist pärast tema surma jätkas tema äi Hazdrubal. Hazdrubal' i tegevust Room ei saanud segada, sest ta oli tol ajal seotud Tsizalpi-Gallia vallutamisega (kuni Poo jõeni). Pärast Hazdrubal' i surma sai sõjaväe etteotsa Hannibal, maailma geniaalseim sõjaväejuht (Hamilkar' i poeg). Room nõudis Hannibal' i väljaandmist, sellele võis Kartaago vastata ainult eitavalt, millest saigi alguse 2. Puunia sõda.

Hannibal' i idee ja tegevus.

Hannibal otsustab teotseda aktiivselt. Merel laevastiku puudusel ta teotseda ei saanud ja seepärast otsustab ta kuiva maad mööda üle Pirenei, Rona jõe ja Alpi mägestiku tungida Itaaliasse, et hävitada Room.

Hannibal alustab sõjakäiku 50.000 mehega ja lahinguelevantidega, kuid juba Ebro jõe ja Pirenei mägestiku vahel kokku põrgates gallide suguharudega ja Alpi mägestiku ülemineku raskustes kaotab ta üle poole omast sõjaväest; samuti jäävad maha kõik lahinguelevantid.

Üle Alpide jõudis ainult 20.000 meest. Hannibal oma esimeseks ülesandeks seab sõjaväe täienduse Tsizalpi-Gallias, kes mässu tõstis Rooma vastu. Samuti ta siin organiseerib omale vahepealse baasi.

Tema poole üle läinud Tsizalpi-Gallia suguharud ei annud küllaldast toetust, et oleks võinud asuda otsekohe Rooma hävitamisele. Hannibal otsustab mööduda Roomast ja tungida Itaalia lõunaossa, kus lootis kreeklastega asustatud provintsidest omale toetust hankida. Ja tõesti kreeklaste ja roomlaste vahekorrad jahenesid pärast Hannibal' i võite Ticino ja Treebi jõel ning Trazimeni järve juures, kus ta täielikult roomlasi lõi Cannae lahingus. Peaaegu 2/3 Itaaliast langes Hannibal' i võimusesse, kuid Rooma poliitiline konstruktsioon oli siiski nii tugev, et suutis vastu pidada Hannibal' i löökidele ja endale uue sõjaväe soetada, millega võitlust jätkas ja Hannibal' i võidud lõpuks annulleeris.

Fabius Cunctatori strateegia.

Kartaago sõjaväe taktikalist üleolekut tundes, otsustab Rooma diktaator Quintus Fabius Maximus, hüüdnimega Cunctator (aeglustaja), hoiduda avalikkudest lahingutest Hannibal' iga, tegevust arendada kõrvalistel teaatritel ja järkjärgult hakata tagasi võtma Roomast lahtilöönnud linna, neid blokeerides.

Rooma plebeid, kes leidsid aeglasel tegevuses kahju oma seisusele, ei olnud sellega nõus ja nõudsid aktiivset tegevust. Pärast Cunctatori volituste lõppu nad valisid konsulite hulka oma vaadete pooldaja Terentius Varroni. Varroni kaaskonsul Emilius Paulus oli Cunctatori vaadete pooldaja.

Et konsulid Rooma sõjaväe juhtisid korda mööda, siis kasutas Varron oma juhtimisele kuuluvat päeva selleks, et anda Hannibal' ile otsustav lahing, mis leidiski aset 216. a. e.

Kr. Cannae väljal.

Cannae lahing.

(Vt. Skeem: Lisa 1) Hannibal, vaatamata sellele et roomlased olid suures ülekaalus, otsustab võtta lahingu vastu. Tema oli vähe ordinaarlahingu võidust ja ta otsustab selles kohtamises lõplikult hävitada Rooma sõjaväe.

Rooma sõjaväe koosseisu kuulusid 55000 hopliiti, 8000 kergejalaväelast, 6000 ratsameest; peale selle veel 10.000 meheline garnison kindlustatud laagrite kaitseks; kokku = 79.000. Roomlased rivistusid eriti sügavas lahingukorras (maniipulites 10 meest reas, s.o. 12 meest sügavuses, mis poole sügavam normaalsest; kogu sügavuse ulatus oli 34 viirgu). Selle sügava rivistuse eesmärgiks oli - arendada hoogsat tegevust rindelöögiga. Lahingukorra tiibadel oli ratsavägi ja rinde ees kergejalavägi.

Hannibal tõi oma sõjaväe roomlaste vastu 6 kolonnis. Lahingukorra keskele ta asetas 20.000 Ibeeria gallialast, kõige noorema osa oma sõjaväest, gallialaste tiibadele võrdsetes kolonnides á 6000 aafriklast, oma parima ja lahingutes karastatud jõu. Äärmistele tiibadele ta asetas ratsaväe, millest vasakul tiival oli raskeratsavägi Hazdrubal' i juhatusel ja paremal tiival Numiidia kergeratsavägi (kokku 10.000). Kergejalavägi asus rinde ees, et varjata üldrivistust.

Poolte rivistustest on näha Hannibal' i kindel rivikord, mis vastas tema ideele. Hannibal' i edu olenes gallialaste vastupanuvõimest. Et neid südimalt võitlema sundida, Hannibal valib oma asukoha gallialaste rivikorra keskkoha taha. Vastase hävitamiseks tiivalöökidega ta määrab oma parema osa - Aafrika veteraanid.

Roomlastel on sügav rivistus, et vastase rinnet läbi murda; nende edu olenes tiibadele asetatud ratsaväe vastupanuvõimest. Kuna aga ratsaväe lahinguväärtus nõrk oli ja teisi abinõusid tiibade kaitseks tarvitusele ei olnud võetud, siis pidi katastroof paratamatult tulema.

Lahingu algades Hannibal oma raskeratsaväega (Hazdrubal) sunnib taanduma Rooma ratsaosa, eraldab siis osa raskeratsaväge, et abistada numiidlasi - see sunnib ka Rooma vasaku tiiva ratsaväe lahinguväljalt lahkuma.

Ratsaväe peamass atakeerib Rooma jalaväge seljatagant, mille tagajärjel kogu Rooma sõjavägi peatub pealetungis ja piiratakse ümber aafriklaste poolt ning hävitatakse.

Lahinguväljale jäi surnutena maha 48.000, 6000-13000 võeti vangi umbes 2000 õnnestus kartaagolastest läbi raiuda ja lahinguväljalt lahkuda.

Hannibal' il kõige rohkem kannatasid gallialased, kellel lasus pearaskus Rooma leegionide massi löögi vastuvõtmisel.

Hannibal' i suur edu olenes peamiselt sellest, et Rooma faalanks jäi seisma ja ei jätkanud gallialaste, kes olid juba taandumas, tagasi surumist.

Cannae lahingu tagajärjel ei julgenud roomlased 14 a. kestvusel Hannibal' iga enam avalikult võitlusesse astuda.

Scipio Aafriklane.

Scipio taipas Hannibal' i edu põhjusi ja saadud kogemuste põhjal asus reorganiseerima

kogu Rooma sõjaväge. Maniipulid ühendati kolme kaupa kohortideks, mis esialgu kujutas endast administratiivüksust (500 - 600 meest) ja hiljemini oli taktikaliseks üksuseks (pataljon), kes võis omaette manövrerida, Cannae lahingust alates hakkab hävinema Roomas miilitsavägi ja selle asemele tekivad professionaalide leegionid (miilitsamehed muutuvad pika sõja kestel professionaalideks). Uuesti vormitud leegionides ei tehtud enam vanuse vahet. Scipio suurendas lahingujärkude vahet kuni 200-300 m, kusjuures tagumiste kohortide ülesandeks ei olnud enam eelolevate vahede sulgemine, vaid need kujutasid endast teise lahingujärgu, mis taotles rohkem üldvaru põhimõtet. Nii siis Roomas võeti tarvitusele joontaktika. Korraldati ka ümber Cannae kurbadel kogemustel sõjaväe kõrgem juhatus ja Scipio saab Aafrikasse minekul konsuli volitused määramata aja peale. Huvitavamaks näiteks joontaktika põhimõtete kasutamises on Zame lahing.

Zame lahing.

Scipio oma armeega, mis oli õpetatud lahingut andma joontaktika põhimõtetel, läks Sitsiilia saarele; kus harjutas veel oma sõjaväge manöövririga, ja 205.a e. Kr. maandus Aafrika mandril Kartaago lähedal. Selle käiguga läks tal korda Numiidia suguharu vastu võitlevat Massinissat abistada, kusjuures viimane kohustus toetama roomlaste ettevõtet Kartaago vastu.

See sõjakäik mõjutas Kartaagot Hannibal' i oma sõjaväega Itaaliast ära kutsuma.

203. a. e. Kr. sügisel kutsutaksegi Hannibal Itaaliast tagasi Kartaago kaitseks. Hannibal' il kulub 9 kuud uue sõjaväe loomiseks. Enamik ta sõjaväest, kes oli vormitud koha peal jäi Itaaliasse maha.

202. e.Kr. alustab sõjakäiku Scipio vastu. Scipio asus Bagradase jõe orus, kui sai teate lähenevast Hannibal' i sõjaväest. Scipiot ähvardas suur oht, sest ta ei olnud veel ühinenud Massinissa sõjaväega. Oli kaks võimalust: 1) asuda Utika poolsaarele, kus võis Hannibal' i poolt blokeeritud saada; 2) riskeerida oma seljatagusega, katsuda ühendusse astuda Massinissa sõjaväega ja anda Hannibal' ile lahing. Scipio valis viimase. Saades Massinissa' lt 4000 jala- ja 6000 ratsaväelast, ta otsustab Naragarna jõe (Zame) juures asuda Hannibal' iga võitlusse. Mõlemate jõud olid umbes võrdsed - á 35.000 meest. Scipio oli paremas seisukorras ratsaväe poolest (3-kordne ülekaal), selle vastu aga Hannibal ülekaalus jalaväes.

Pooled rivistusid lahinguks nagu näidatud skeemil: (Vt. Skeem: Lisa 2)

Kui Hannibal oleks püüdnud otsustavat võitu saavutada ratsaväega, siis oleks ta selle rivistanud ainult ühele tiivale. Seekordne tema plaan taotles teist. Ta ainult tahtis oma ratsaväe asetamisega mõlemale tiivale oma ratsaväe lahinguga meelitada Scipio ratsaväe lahinguväljalt eemale, et siis jalaväe teise järgu (liini) manöövriga haarata Scipio mõlemat tiiba ja korrata Cannae manöövrit. Kuid Scipio nähtavasti taipas seda ja võttis tarvitusele vastumanöövri oma teise järguga nagu näidatud skeemil: (Vt. Skeem: Lisa 2)

Jalaväe lahing venib pikale, Scipio ratsavägi hakkab lahinguväljale tagasi ilmuma, mis teeb Hannibal' i seisukorra märksa raskemaks. Ta ei suuda lahingut jätkata ja taandub väga rasketes tingimustes.

Hannibal oli endale leidnud väärilise vastase. Scipio, arvestades Rooma majanduslikku

rasket seisukorda sõja jätkamiseks, dikteerib Kartaagole võrdlemisi soodsad rahutingimused, mis ka viimase poolt vastu võetakse.

Kartaago alistumisega tõusis Rooma mõjuvõim. Rooma riik järjest laienes. Roomlaste meeles sai valitsevaks mõte, et nad on määratud valitsema muid rahvaid ja et teiste kohus on end nende alla alandada ning nende sõna kuulata. Roomlase iseloomus leiame siis kindlust, au ja väärtuse tundmust ning uhkust, millest lõpuks välja kasvas isemeelsus.

Kuningriikliku korra tekkimine Roomas.

Kapitalide koondumine Roomas tõusis; Roomas olid varandused 100 korda suuremad kui Ateenas tema õitseajal. Riiklik organisatsioon oli tugevalt välja arenenud ja tsentraliseeritud. Sõjaväeline korraldus, mis 2. Puunia sõja ajal omandas vabariiklikule konstitutsioonile kardetava kuju - sõjavägi nimelt allutati ühele sõjaväejuhile pikemaks ajaks (esimene oli Scipio) - saigi hiljemini keisririikliku korra kujundamise esimeseks teguriks. Keisririigi tekkimisega võtab Rooma sõjavägi alalise sõjaväe ilme.

Taktikalise ja strateegilise kunsti esitajana keiserliku Rooma ajajärgust omab suurima tähtsuse Caesar, kui sõjaväejuhi ja valitseja.

Caesar oli üks Rooma sõjaväejuhtidest Trans- ja Zisalpi-Gallias, kus ta juhatas 11 Rooma leegioni. Rooma senat, kes peamiselt kaitses aristokraatia huvisid ja kartis Caesar' i mõjuvõimu kasvamist, nõudis temalt vale ettekäändel 2 leegioni, mida ka Caesar andis. Caesar' i jõud olid 11 leegionilt langenud 9 leegionini, kuid teda loeti ikkagi Rooma vabariiklikule korrale kardetavaks. Senat 12. dets. 50. a. e. Kr. nõudis temalt vallutatud provintside valitsemise üleandmist ja leegionide laialisaatmist. Caesar seda ei täitnud ja otsustas alustada võitlust. Caesar' i kasutada olevatest leegionidest olid 6 Lõuna-Gallias, 8 leegioni olid teel Galliasse ja 1 kõige tugevam asus Lombardias. Kokku loeti Caesar' i käsutuses olevat 35.000 meest.

Caesar' i vastase, aristokraatliku partei, sõjalistest jõududest, keda juhatas Pompejus, asusid peajõud - 6 lahingutes karastatud leegioni - Hispaanias. Itaalia oli peaaegu sõjaväest tühi ja seal asuvad 2 Caesar' i pooldavat leegioni saadeti poolsaare lõuna ossa.

Kujunenud situatsioonis Caesar' i sõjalise tegevuse objekt (vastase peajõud) asus Hispaanias ja poliitiline objekt oli Room. Oma edaspidises tegevuses tuli tal nende kahe objekti vahel valida. Caesar valib viimase, sest Rooma vallutamisega tahab ta endale luua poliitilise baasi valitsemiseks ja sealt oma tegevust edasi arendada.

17. dets. 50. a. e. Kr. Caesar oma ühe leegioniga alustab marssimist Rooma peale Aadria mere kallast mööda kolmel teel.

Pompejus, arvates Caesar' i Rooma peale marssivat suurte jõududega, ei avaldanud temale suuremat vastupanu ja oma pooldajate ning sõjaväega evakueerus Brindiz' ist Balkanitele, et seal takistada Sitsiilia ja Põhja-Aafrika vilja väljavedu Rooma ja seega sundida Rooma Caesar' i vastu mässu tõstma.

Kahe kuu jooksul Caesar vallutas kogu Itaalia ja kindlustas endale täieliku võimu Roomas. Vallutanud Sitsiilia ning kindlustanud uuesti vilja juurdevoolu, Caesar asub sõjakäigule vastase Hispaanias asuva 6 leegioni vastu. Ta hävitas need 49. a. e.Kr. (märtsist kuni oktoobrini).

Farssali lahing.

28. nov. samal aastal Caesar asub tegevusse Balkanitel organiseeritud Pompejus' e jõudude vastu. Selles heitluses erilise tähtsuse omab Farssali lahing oma taktikalise kombinatsiooniga. (Vt. Skeem: Lisa 3)

Suure riskeerimisega viis Caesar Brindizi' st 11 leegioni oma 28 leegionilisest sõjaväest üle Aadria mere, kus valitses Pompejus' e laevastik, Balkanitele. Pompejus oli end kindlustanud Dirahhium' i juures mere kaldal, kus tal "*seljatagune*" baseerus juurdeveole merelt.

Caesar oli jõuetu kindlustatud linna vallutamiseks ja seepärast püüdis avatella Pompejus' t välilahingule. Selle eesmärgiga ta saatis 3, 5 leegioni Fessaliasse Pompejus' e abivägede edasiliikumise takistuseks ja ise asus 7, 5 leegioniga Pompejus' e armee piiramisele, olles seejuures võimalikus dessandiohus oma vastase poolt.

Pompejus' e kontraatagi puhul kandis ta küll osalise kaotuse ja taandus Fessalia suunas. Pompejus' e kaaslased olid edust vaimustatud ja nõudsid aktiivse tegevuse jätkamist. Caesar' i jälitamisega Pompejus kaotas kõik paremused, mis andis talle laevastik Dirahhium' is, kuid siiski ta otsustas anda lahingu Farssali juures, mida Caesar nii väga igatses.

Pompejus' el oli peaaegu 1, 5 kordne ülekaal: 40.000 jalaväelast ja 3000 ratsameest Caesar' i 30.000 jalaväelase ja 2000 ratsamehe vastu.

Pompejus rivistas oma sõjaväe 3 joones, kusjuures parem tiib toetus sügava oruga jõe, kus vastane oma tegevust ei saanud arendada. Kogu ratsaväe ta asetas oma vasakule tiivale, millega otsustas anda haarava löögi. Jalavägi pidi vastase löögi vastu võtma koha-peal, et anda ratsaväele võimalus sügavamaks haaramiseks.

Caesar oli teadlik oma vastase ratsaväe ülekaalus ja, nähes Pompejus' e rivistumist, asetas oma sõjaväe võitluseks järgmiselt; rinde võttis sisse 2 joones asetatud jalaväega; tavalise 3-da joone 6 tugevat ja ratsaväe koostöös treenitud kohorti asetas astmega oma parema tiiva taha; ülejäänud 3-da joone kohordid moodustasid üldise varu; oma paremale tiivale asetas ratsaväe.

Lahingu algades käskis Caesar oma ratsaväel vastase lööki vastu võtmata taanduda, et võimalus luua tiiva löögi andmiseks oma astmena asetatud jalaväega vastase pealetungivale ratsaväele. Nii ka sündis; kui Pompejus' e ratsavägi tormas Caesar' i ratsaväe peale, taandus see; kui pealetungiva vastase ratsaväe tiib jõudis astmena asetatud kohortide joonele, andsid need ootamatult vastasele löögi. Nende 6 kohordi ootamatu löögi ja Caesar' i ratsaväe vasturünnakuga likvideeriti vastase ratsavägi ja haarati Pompejus' e rivistuse vasak tiib. Oma tiiva haarangut Pompejus püüdis paralüeerida 3-dale joonele asetatud jalaväe tegevusega, kuid see hilines, sest Caesar' i haarav grupp, mis kõvendatud üldvaruga, surus kogu vastase rivistuse segi. Pompejus' e sõjavägi kaotas avaliku lahingu ja jooksis kindlustatud laagrisse. Pompejus ise põgenes ja jättis oma sõjaväe saatuse hooleks. Energilises tagaajamises hävitati kogu tema sõjavägi.

Selles lahingus näeme juba keerukamaid lahinguformatsioone, väeliikide lähemat koostööd ja üldise varu kasutamist lõpliku võidu saavutamiseks. Selle lahinguga otsustati lõplikult Rooma vabariigi saatus ja pandi alus Rooma keisririigile.

Rooma sõjaväe komplekteerimine keisrite ajal.

Pikale veninud Punia sõjad hävitasid miilitsaväe, mille asemele tuleb alaline ning palgasõjavägi. Palgalisi sai ainult vaestest kihtidest ja kuna roomlastest ei jätkunud, siis võeti ka nüüd sõjaväkke teistelt rahvustest sõjamehi. Kui vabariigi ajal ainult Rooma kodanikud võisid teenida sõjaväes, siis nüüd ümberpöörduvalt iga sõjamees sai ühtlasi ka Rooma kodanikuks.

Oli maksev ka üldine sõjaväeteenistuse sundus, kuid see seisis ainult paberil, praktiliselt aga sõjavägi "*verbiti*" ja ainult juhtudel, kui "*verbimine*" ei annud küllaldasi tagajärgi, osa kodanikke mobiliseeriti sõjaväkke.

Ohvitserid jagunesid nagu vahariigi ajalgi kahte klassi. Tribuunid ja legaadid nagu ennemgi määrati aristokraatide võsudest ja tsenturioonid (nooremohvitserid) tõusid legionääridest, kuid nüüd need võisid tõusta laagrikomandantideks, kelle peamine ülesanne oli valju korra alalhoidmine laagris.

Sisemine kord.

Keisririigi ajal tõsteti sõdurite palku esiteks 2 (Caesar) ja hiljemini 3 kordseks (Augustus). Tsenturioonid, kes vabariigi ajal said kahekordse sõduripalga, hakkasid nüüd saada 5 kordses normis.

Laagrites mängiti iga õhtul "*eha*" ja peeti loendusi. Komandokeel oli hästi viimistletud ja komandod jagunesid juba ettevalmistus- ja täitekomandodeks.

Distsipliin oli vali. Õppusi peeti intensiivselt. Et aga ühte ja sedasama päevi ja nädalaid ei soovitud õpetada, siis rakendati osa sõjaväge tööle. Nii näeme Rooma legionääre ehitamas piirikindlustusi, toitlusmagasine, teid, laagreid jne.

Sõjaväe varustamine.

Seljatagune oli Roomas eeskujulikult korraldatud; 70-80000 Rooma välisõjavägi võis vabalt manövrerida pikemat aega.

Kasutades jõgesid ja neis kevadisi veetõuse, roomlased koondasid piirile (toitlusmagasinidesse) söögi ja muid tagavarasid suuremal määral. Germaanlaste vastu selliseks ettenihutatud baasiks oli Aliizo kindlus Lippe jõe ülemjooksul (Rheini haru). Sõjaväge "*Germaaniasse*" sissetungimisel varustati sellest magasinist; kui see aga kaugele maha jäi, siis toimetati kaudsetel veeteedel varustus lähemale. Näiteks: Rheini mööda saadeti varustus merele, veeti merd mööda edasi ja toimetati lõpuks kas Wezeri või Elbe jõgesid mööda sõjaväele kätte, vastavalt sellele, kuidas sõjavägi oli jõudnud edasi minna.

See varustamissüsteem andis Rooma sõjaväele suuri soodustusi sõdimises barbaritega, kes sõtta läksid ainult kaasasoleva varustusega ja olid lihtsalt sunnitud laiali minema, kui neil ei olnud võimalust kohapealt midagi saada.

Inseneriasjandus.

Rooma inseneriline teenistus oli samuti kõrgel järjel, Caesar Ebro jõest üleminekuks lasi kaevata mitu kanali, et jõe vett alandada ja siis jõest läbi minna (sillaehitamine oli vastase poolt takistatud).

Sõjaväelaagrid organiseeriti lühikese aja jooksul tõsisteks kindlusteks sõjaväe oma jõududega. Belglaste allaheitmissõjakäigul Caesar ei soovinud nende koondatud jõududega lahingusse astuda ja kindlustas end taktikaliselt soodsas kohas. Kindlustatud laagri kaitsevallid olid kuni 32 jalga kõrged, mille peal asus veel puust pihtaed (palisaad); kaitsekraavid olid 18 jalga laiad ja 9-10 jalga sügavad.

Gallialaste sõjaväe blokeerimisel Alezias ehitati selle ümber pidev kindlustuste ring (kontr-vallatsioon ring) kuni 15 km pikk ja, et end kaitsta väljastpoolt appi ruttavate vägede vastu, ehitati veel teine kindlustuste ring (tsirkum-vallatsioon ring) kuni 19 km pikk. Tasastele kohtadele kaevati veel 8-9 rida "*hundiuke*", mille põhja asetati teravad vaiad. Kõik need ehitised viidi läbi 70.000 Rooma sõjaväe poolt 5-6 nädala jooksul.

Üle Rheini jõe ehitati sild 10 päeva jooksul.

Sõjatehniline varustus.

Leegionid olid varustatud "*suurtükiväega*". Karaballistid, mis paiskasid raskeid nooli, nõudsid oma teenimiseks 11 inimest; katapuldid nõudsid raskuste (kivide) heitmiseks vastase ridadesse samuti mitme mehe koostööd. Neid veeti hobustega. Oma väikse viskekaugusega nad välilahingutes suurt kasutamist ei leidnud, küll aga piiramisel ja oma kindlustuste kaitsemisel.

Voor. Et riik oma sõjaväe kõige tarvilikuga varustas, siis kujunes samuti kindlaks voorikorraldus. Roomlastel oli iga leegioni peale 500 vankrit (4500-5000 meest).

Sõjaväe tervisliku seisukorra järele valvasid arstid; samuti tunneb juba Rooma sõjavägi sanitaare.

Kõigist sellest paistab, et Rooma sõjavägi oli kõrgele järjele tõusnud - ta oli kujunenud täiuslikuks.

Rooma sõjaväe lagunemine.

Rooma keisrid ei omanud oma trooni alati "*pärimise*" teel.

Nii näit. Caesar oli kõigepealt sõjaväejuht ja haaras võimu vägivaldselt. Otsekohe pärast Caesar' i surma algas sõda kahe "*troonipärija*" Antonius' e ja Oktavia vahel. Sellised võimuhaaramised keetsid ka hiljemini edasi.

Rooma rikkus põhjenes peamiselt sõjavõitudel ja allaheidetud maade ekspuaterimisel. Kui ekspansiiivses sõjapidamises tuli seisak, hakkasid ilmestuma kriisid ka majanduslikus elus. Rooma lähenes uuesti naturaalmajapidamisele. Maid said ka legionäärid, kes nüüd oma suurema tähelepanu pöörasid maaharimisele. Professionaalne Rooma sõjamees vähehaaval muutub pool miilitsa-sõduriks, sõjameheks-asunikuks.

Et riigi kassasse maksud korralikult ei laekunud, ei suudetud sõjameestele enam korralikult palka maksta, mille järel olid sagedased sõjameeste mässud. Kes oli

rikas, sellel oli sõjavägi ja võim.

Rööbiti sellele pahele seltsib veel teine - sõjaväe germaniseerumine. Monotoonne elu piirikindluses ei veetnud enam endiselt roomlasi ja nad sõjaväeteenistuse asemel hakkavad spetsialiseeruma erateenistuses. Leegionide arvu täitmiseks hakati palkama germaanlasi. Troonikandidaadid, kelle leegionides oli rohkem germaanlasi, said võimule; see asjaolu tõukas veelgi suuremale germaanlaste palkamisele. Mida rohkem barbareid-germaanlasi oli leegionis, seda lahinguvõimelisemaks teda loeti.

Germaanlased olid keisriga seotud ainult majanduslike huvidega (palk); Roomariigi saatus oli neile ükskõik.

III, IV ja V aastasajal langesid Roomast Rheini ja Donau provintsid. Samuti germaanlaste juhid said võimu Gallias, Itaalias, Hispaanias ja Aafrikas, alul kui keisri asemikud, kes hiljemini haarasid võimu täielikult oma kätte.

Keisrite ajal hakkas sõjavägi lagunema. Palgasõjavägi muutus juhtide sõjaväeks - ta muutus tööriistaks nende isikute käes, kes omavahel võitlesid keisrikrooni pärast.

Palgalised germaanlased asetasid Rooma rahvusliku sõjaväe ja vallutasid lõppeks ka Rooma enese (rahvasterändamise ajal Lääne - Rooma). IV sajandi lõpul teenis Rooma sõjaväes juba 16.000 germaanlast.

Peab tunnustama, et Rooma sõjavägi ei olnud mitte hävitatud, vaid asetatud barbarite-germaanlastega.

Kreeka ja Rooma arengut võrreldes näeme, et Kreekas evolutsioon arenes kiiresti, algas Marathoni lahinguga ja lõppes Aleksander Suure surmaga (kokku 170 aastat).

Rooma kultuur algab 510 a. e. Kr. ja tõuseb haripunktile Kr. sündimise ajaks. Sellest ajast algab tagurpidimine ja Room hävineb 410 a. p. Kr. Rooma hävinemise põhjuseks oli peamiselt rahvasterändamine. Pikaldane lagunemine oli tingitud Rooma sisemisest struktuurist.

Rooma kadumisega kaob ka antiik-kultuur.

Rooma varemetelt tõusevad germaanlased, ühes nendega tuleb uus ajajärk sõjaväe arengus, sest barbarid ei suutnud üle võtta Rooma kultuuri.

III IDARAHVASTE SÕJAKUNST.

Juba mitu tuhat aastat enne Kr. Araabia ja Aasia määratu suured maaalad olid asustatud peamiselt rändrahvastega, kes elatasid endid peamiselt karja- ja jahipidamisest. Need rahvad olid väga sõjakad ja kuulsate juhtide eestvedamisel (Cingis-Han, Batõi j.t.) sünnitasid oma sõjakäikudega "naabritele" tõsist muret, heites neist lähemaid oma võimu alla ja kaugemaid röövides.

Nii Araabia sügavalt sisemaalt mitu tuhat aastat enne Kr., tõsis rahvas, kes vallutas Mesopotaamia ja asutas seal "*sõjaka*" riigi. XIII aastasajal mongoollased tungisid sügavale Euroopasse vallutasid Venemaa ja laastasid viimasest lääne pool seisvaid riike. Nende rändrahvaste organiseerimisel mängis tähtsat osa usk, mis ühendas linnakaupmehe ja kõrbes rändava beduiini "*jumala vitsaks*" osavate juhtide käes, kes oskasid ränduri-karjakasvatatajale looduse poolt antud omadused kokkukõlastada kõigi sellega, mis suutis sõjaotstarbeks pakkuda tollaegne linnakultuur. Peatume pisut nende rahvaste juures.

Araablased.

Araabias oli omaaja kohta väga ratsionaliseeritud tööstus. Tööstussaadusi veeti suurearvulise kaupmeeskonna poolt kogu tuntud maailma mööda laiali. Kaubandusliku tegevuse arenemisega tekkis Araabias palju suuri kaubalinnu (Meka, Medina). Araabia oli isenesest väga "*killustatud*" maa - suguharusid palju, ja väiksemad, kui näiteks germaanlaste juures. Peale suguharude, olid veel erilised "*rahvaklassid*", mis selle maa poliitilist ja sõjalist jõudu oleks pidanud vähendama. Suguharude vahelised lahkkelid ja "*klassivaen*" leidsid islamis tasandamise - usk liitis ühiseks tervikuks suguharude- ja klassivahedega killustatud rahva.

Usuline alus sõjaväe korraldamisel.

Aastatuhandeid e. Kr. algas Araabias islami liikumine, mis araablaste organiseerumisel ja liitumisel väga tähtsat osa etendas. Islam ei ole ükski usk, vaid rahva organiseerimistegur poliitiliseks ja sõjaliseks tervikuks. Islamis kirik ja riik on üks, nad taotlesid ühte ja sama eesmärki - masside koondamist võitluseks.

Sõjaväedistsipliin sai usust suurt toetust, sest Allah ise oli iga sõjaväelase juhi kaitsjaks. Juhile vastuhakkamine oli võrdne vastuhakkamisele jumalale. Muhamed õpetas, et islami eest lahingus langenud saavad kergemini õndsaks ja pääsevad "*seitsmendasse taevasse*", mida loeti suurimaks õndsuslikuks saavutiseks patusele hingele. Koraan loeb ülimald surmaks lahingus langemise ja ütleb, et Allah armastada neid, kes organiseeritult võideldes toovad võidu. Koraan on sellega pealetungi õhutajaks.

Islam on ühtlasi kindel süsteem riigi korraldamiseks, mida näitab ka see, et idarahvaste poolt allaheidetud rahvaste majandus terveneks kiirelt ja nende poolt allaheidetud saada ei olnud nii ohtlik, kui näiteks germaanlaste poolt, kes kõik hävitasid.

Suguharude ja klasside ühesugusus usus lõi laialdase võimaluse hulkade koondamiseks; araablaste poolt komplekteeritud sõjaväed olid palju arvukamad, kui näiteks germaanlaste üksiksuguharude sõjasalgad.

Nii 630. a. Muhamed võis mobiliseerida 30.000 sõjaväe. 634. a. suudetakse välja panna - Perslaste vastu 18.000 ja Büzantia vastu samal ajal 25-30000 sõjavägi. Sel ajal aga germaanlased ei suutnud kunagi üle 10.000 mehe koondada võitluseks.

Islam oli allikaks, kust ammutati vaimustust sõjalisteks ettevõteteks; selle "*vaimustuse*" tagajärjel olid võimalikud tuhandetesse kilomeetritesse ulatuvad sõjakäigud. Nii näeme, et usuline tõukejõud viis neid Kesk-Aasia vallutamisele ja surve avaldamisele Ida-Roomariigile; sama usufanatism kandis neid Aafrika põhjarannikut mööda kuni Hispaaniani (sealt edasitung pandigi frankide poolt seisma). Hiljem (IX aastasajal) kui vaimustuse, entusiasmi puhangud vähenesid (nad vähenesid selle tõttu, et sisemise veendumuse ja välise valitsemisvormide vahel tekkisid lahkkelid) pannakse islamiusuliste sõjalaste retked seisma idas - Büzantia, Lõuna-Itaalias ja Sitsiilias - normannide ja läänes frankide poolt, kes omakorda asuvad vastupealetungile.

Sõjaline jõud ja lahinguformatsioonid.

Araablaste peamise jõu moodustas ratsavägi, kelle kõrval teotses ka jalavägi.

Araablased harrastasid taktikaliselt sügavaid formatsioone. Selle kohta võtab ka sõna koraan - "*prohvete eelistab võitu õhtuks*"; eks see viipa sügavusele lahingukorra asetuses. Samuti lahingukorra üksikosade nimetused reljeefselt kriipsutavad sedasama alla. Nii araablaste juures esimene joon kandis nime "*hommikune koera haugatus*", teine - "*päevane abi*" ja kolmas - "*õhtune hävitus*". Siit võime järeldada ideelist jõudude jaotust sügavuti ajas ja ruumis.

Taktika. Taktikas peale sügavate formatsioonide oli väga laialdaselt tarvitusel viskerelvade kasutamine mitmesuguste kiviheite masinate näol. Eriti hästi välja arendatud olid ratsavibumehed, kes juba kaugelt vastase oma noolesajuga püüdsid üle külvata ("*Koera hautatus*").

Strateegia. Strateegias valitses püüe - hävitada vastane üheainsa massilise löögiga. Kui see juhtumisi ei õnnestunud, siis tuli harilikult kriis, mille ärahoidmiseks oligi tarvitusele võetud sügav lahingukord.

Mongoollased.

Kui araablased olid suured sõjakunstnikud Väike-Aasias, siis tüüpilisteks Aasia sõjakunstiesindajaks Aasia mandril olid mongoollased, kes rändrahvana Aasia rohtlaantes karjatasid enda karju. Rändurid, looduslikud - ratsutajad, kes oma juhte kartsid ja ühtlasi austasid, neist võrsus omal ajal võitmatu rahvamass kuulsa väepääliku Cingis-Hani juhtimisel.

Komplekteerimine.

Cingis-Han oma sõjaväge komplekteeris kümnendik-süsteemi alusel (iga kümne isiku kohta 1 sõjaväkke).

Eriti suurt rõhku pandi juhtkonna valikule. Et juhtide autoriteeti tõsta, makseti juba jaojuhile (kümnikule) 10 korda kõrgemat palka, kui reasõdurile. Sõjavägi koosnes

peamiselt ratsaväest, mis jagunes kergeks- ja raskeratsaväeks. Kergeratsavägi nimetati kasakateks. Oli ka jalaväge, mis peamiselt tekkis Euroopas linnade piiramise vajadusest. Jalaväe edasiliikumiseks sageli kasutati hobuseid (ratsa).

Relvadeks - raskeratsaväel vibu ja mõõk, raskel -oda. Distsipliin äärmiselt vali; Rooma decimeerimise asemel sageli oli tarvitusel absoluutne vastuhakkanud osa hävitamine.

Valve- ja luureteenistus eeskujulikult korraldatud. Luure mõnikord liikus üle 100 km sõjaväe peajõudude ees, samuti kohalpüsimisel (hobuste söötmine) saadeti valveosad sadandate km kaugusele ja lähemas ümbruskonnas nii öösel kui päeval liikusid vahetujulgestusepatrullid.

Tehniliselt, selleaja mõiste järele, hästi varustatud. Vene krooniker (*letopisets*) Cernigovi vallutamise kohta kirjutab, et mongolid olla seal tarvitanud katapulte, mis mitmesaja sammu kauguselt linna heitnud 10 puudalisi kive. Sarnaseid masinaid Euroopas konstrueeritakse alles XVI s.

Paljud hästi kindlustatud linnad Kesk-Aasias, mis selleaja mõiste kohaselt olid vallutatavad ainult blokaadi abil, vallutati mongoollaste poolt 5 päeva jooksul ja "tormiga".

Taktika. Mongoolide taktika üldjoontes oli sarnane araablaste taktikaga s.o. viskerelvade rohke tarvitamine ja lahingukorra järgustus sügavuti. Cingis-Hani nõue 9 joonelisest järgustusest ei olnud kaugel praktilisest tõelikkusest. Lahinguväljal püüti vastast ümberhaarata (piirata), et suuremat efekti saavutada viskerelvadega (vibudega), Kui klassikaliste rahvaste juures haarang teostati lahinguväljal vahetu lahinguga, siis Cingis-Han suunas oma haaravad osad väljaspool lahinguvälja vastase tiibadele ja seljatagusele (kontsentiline liikumine). See võte taotles ka sõjakavalust - haaravad grupid laotasid ühtlasi laiali kuulujutte sõjaväe suuruselt. Mongoollaste üksused, olles laiali paisatud, jätsid kahtlematult masendava mulje oma vastaste peale ("*Kogu maa pealetungivad mongoollasi täis*"), Lahing mõnikord kestis 2-3 päeva. (Roomas kestis lahing kõige kauem ühe päeva, Kreekas mõned tunnid). Lahinguvältus oli mõjutatud viskerelvade (vibude) harrastusest - püüti vibumeeste nooltega vastast ennem nõrgendada ja tema moraali kõigutada.

Strateegia. "*Sõda peab toitma sõja*" oli strateegiliseks fundamentiks sõjakäikudel. Mongoollased pidasid sõda peamiselt ajal, kus võis leida ülalpidamist inimestele ja hobustele. Neil ei olnud võimalik kodunt täiendusi saada, sest sõjakäigud olid väga suurte kauguste peale ette võetud. Tolleaja hipomobiilvoor - teede puudusel ei suutnud kaugeltki sõjaväe nõudeid rahuldada.

Sõjakäikude ettevalmistusele pani Cingis-Han väga suurt rõhku, nii näiteks sõjakäigu ettevalmistus Hiina vastu vältab 8 aastat. Selle aja jooksul Hiina piirile koondati suured toidumoonatagavarad ja viljaseeme, mida võidetud maal põldude seemendamiseks kasutati. Samuti koondati- sinna üle 40.000 hobuse.

"*Kuldse Ordu*" vastu ettevõetud sõjakäik valmistatakse ette 7 a. jooksul. Orduväe eelpostid tõrjutakse tagasi ja hävitatakse, sellega kindlustatakse oma baasi julgeolek ja siis alles minnakse üle 2500 km pikkusele sõjaretketele ordu vastu Samaarasse ja hävitatakse see.

Selle sõjakäigu juures on tähelepanuvääriv veel poliitiline ettevalmistus. Nimelt Cingis-Han oma agentide kaudu kihutab ordule alluvaid provintse vastuhakkamisele, mis häid tulemusi andis.

Mongoollased olid väga sõjakas rahvas ("*sõivad ja jõivad hobustel*"). Cingis-Han' i juhatusel vallutasid nad Hiina ja Turkestani, tema pojapoeg Batõi vallutas Vene, laastas

Poolas, Sileesias, Moraavias ja Ungaris. Ei tea kuidas asjad oleks kujunenud Euroopas kui teda ei oleks kutsunud Volga taha teiste Cingis-Han' i järglaste omavahelisi tülisid likvideerima.

IV UUTE RAHVASTE SÕJAKUNST ALATES VI a. s. PÄRAST KR.

Germaanlased.

Vanas klassikallses ilmas jõudis sõjakunst täiusele Rooma keisrite valitsemise alul. Rooma sõjavägi vallutas Kreeka sõjaväe ja viimane kadus kui iseseisev sõjavägi. Kuni keisriteni oli Rooma sõjavägi rahvuslike huvid teenistuses, siit edasi - keisrite (ka väejuhtide) tööriist. Algas Rooma langemine ja mõne aja pärast ka lõplik kadu. Rooma kultuuri kadu oli ka antiikkultuuri kadu ja Rooma sõjaväe kadumisega kadus ka antiik sõjapidamise viis.

Rooma ilmariigi suitevail varemeil tekkisid uued rahvad, uued huvid; tekkisid uued riigid ja uued sõjaväed. Algas uus sõjaväe areng tema algastmest peale.

Enne kui asuda selle uue elu, uue sõjaväe vaatlemisele, tuleb lühidalt selgitada neid põhjusi, mis tingisid seda uut elu.

Nendeks põhjusteks olid:

1) Rooma sõjamees oli asendatud barbaaride-germaanlastega.

2) Rooma riiklikud huvid langesid.

Germaanitõugu rahvad elasid Roomast põhja pool. Rooma keisrid Caesar ja Augustus püüdsid neid alla heita, kuid see ebaõnnestus. Rooma leegionid hävitati üksteise järele. Nii on teada, et germaanlaste juht Armenikus hävitas kolmepäevases lahingus (Teutoburg' i) kolm Rooma leegioni, Rooma võttis oma teenistusse germaanlasi, kes omasid Rooma kultuuri ja sõjapidamise viisid. Neist Rooma palgalistest võrsusid tulevased germaanlaste väejuhid. IV aastasajal pärast Kr. astusid germaanlased iseseisvalt roomlaste vastu välja.

Germaanlaste ühiskondlik korraldus.

Germaanlaste tugevus ei seisnud üksi nende osavuses ja julguses, vaid ka vastupidavuses. Nad olid tugevad ühteliituvuse mõttes. Pere oli seltskonna või ühiselu põhjaks. Suguluses olevad pered olid suguharuks kokku liitunud, sest sugulus oli algupäraline ühendusside, mille alusele põhjenes ka riik. Roomlastega kokkupuutumisel olid germaanlased sellest seisukorrast juba kaugemale edenenu - siis olid neil juba "*rahvad*" (*folk, fylken*) olemas. Need olid sadakondadesse (*hundare*) jaotatud. See ühendus oli võrdlemisi lõtv ja nõrk; sageli mõned sadakonnad lahkusid oma "*rahvast*" ja liitusid teiste külge.

Valitsemiskord oli täiesti rahva, s.o. vabade meeste üheväärilisele õigusele rajatud. Igas sadakonnas kogusid täisealised määratud ajal ühisele koosolekule üldiste asjade õiendamiseks kokku. Neil koosolekutel jagati ühine põllumaa üksikute perekondade vahel ära, otsustati riiuasjad ja mõisteti süüdlastele nuhtlused (sama mis meie esiisadel). Koosolekud peeti lagedal väljal, valitud esimehe juhatamisel.

Niisamuti tulid ka terve "*rahva*" vabad mehed määratud pühadel, noore ehk täiskuu ajal nõupidamisele kokku. Istuti lagedal väljal suurte kivide otsas, mis poolringina ehk looga moodi olid asetatud. Siin vaadati sõjariistad järele, sest kõik täisealised mehed olid ühtlasi ka sõjamehed; siin tunnustati ka noormees sõjariistadekandjaks, mille läbi ta rahva liikmeks sai. Siin otsustati sõja- ja rahuküsimused, valiti peamehed või vanemad, ning

seletati omavahelisi suuremaid tüliasju.

Mitmetel "*rahvastel*" oli peameheks kuningas, keda alati ühest ja samast sugukonnast valiti. Teised rahvad valisid mõnest tähtsast sugukonnast omale ainult hertsogi (*herzog*, alguslikus tähenduses väejuhataja). Aegsasti ilmus germaanlaste juures seisuste vahe, sest vabade meeste hulgas olid, mõned sugukonnas, kas oma rikkuse, esivanemate sõjategude või mõne muu põhjuse tõttu, teistest kõrgemale tõusnud. Neile avaldatud lugupidamine oli enim kombelist laadi ja esines üksi üldises arvamises, kuna oma õiguste poolest olid ikkagi kõik mehed üheväärsed. Mõne niisuguse tähtsa, oma vapruste poolest tuntud mehe ümber kogunes tihti suur hulk sõjahimulisi mehi, kes siia tema juhatusel läksid "*oma käepeal*" sõjakäigule. Niisugune sõjasalk, mida ühis-salgaks (*comitatos* nimetati, oli oma tegevuse poolest riigist ja rahvast koguni lahus. Salga vapper päalik oli ühendavaks sideks, mis "*sõjategelasi*" koos hoidis - tema eest olid kõik valmis kas või elu jätma. Ajaloost teame, et palju sarnaseid "*salku*" palgati Rooma sõjaväkke.

Maa üldine laad ja loodus oli Germaania hoopis teistsugune, kui Rooma riigi vanades maades. Linnu ei olnud siin hoopis olemaski. Puudusid samuti laiad põllud ja karjamaad. Suurema osa maad katsid põlised metsad, kus ainult mõningad maaharimiseks raiutud raiesmikud silma paistsid. Enamasti asusid pered üksikutes taludes; aga tihti leiti ka külasid, kuhu mitmed pered lähestiku elama olid asunud. Elumajad ja muud ehitised olid kas savist või puust valmistatud ja üldiselt õige kehvalt ja puudulikult ehitatud. Kaua aega oli jahilkäik ja karjapidamine neile peamiseks elukutseks, mille tõttu sageli oldi sunnitud ühest kohast teise kolima. Aga pea hakkas ka maaharimine maad võtma, esialgu kütise ja sõõru ehk raiesmaa põletamise näol, aga vähehaaval ka juba "*päris*" põlluharimise kujul. Nagu eelpool nimetatud, oli maaomandus ühine ja haritud maa jagati iga aasta üksikute perekondade vahel ära. Alles hiljem sai iga vaba mees oma osa maad pärisomanduseks.

Vaba germaanlane pidas häbiks kehalise töö tegemise, tema arvamise järele ei olnud "*vaba mehe vääriline higiga omale varandust nõutada, vaid verega*". Sellepärast ka näeme koduseid töid tegemas ainult naisi ja orje. Peremees ise aga käis, kui sõjavaheaeg oli, jahil või veetis vaba aja karunaha peal pikutades ja meeletutes joomingutes. Germaanlastel tähtsamaks lõbustuseks oli viskemäng (*würflimäng*); mille mängimisel meeste kiring vahel nii suureks läks, et nad kõik oma varanduse ära mängisid, tihti ka naise ja lapsed ning viimati veel iseenese, kus juures kaotaja võitja orjaks sai. Sellel muidu nii eluvõimsal, priskel ja vabal rahval oli siis kaks kurja vaenlast, mis ta jõudu nõrgendas - joomine ja viskemäng.

Ajaloo vältel on neist aga kujunenud väga elujõuline rahvas.

Mis puutub germaanlaste sõjapidamisse, siis nad ei suutnud koondada kunagi üle 10000 mehe võitluseks, sest kodust kaasatoodud varustus ei lubanud seda. Metallitunt germaanlaste juures vähe, seda saadi peamiselt roomlastelt. Relvad olid kehvad, sest rahvas oli vaene.

Relvastus ja taktika.

Germaanlaste relvastus kannatas metallide puuduse all. Pealetungi relvaks oli neil pikk oda, ainult vähestel olid ka mõõgad ja lühikesed viskeodad. Kaitsevarustusena oli suur kilp ja peas karva- või nahkmüts. Roomlased teadsid tõendada, et germaanlaste tagumistes ridades oli inimesi, kes olid varustatud ainult lihtsate puunuiadega.

Germaanlaste sõjavägi koosnes jala- ja ratsaväest.

Jala- ja ratsavägi teetsesid alati koos. Caesar' i ütelnuse järel oli see koostöö hea. Kellel oli hobune, läks sõtta hobusega; kellel ei olnud, läks jala. Harilikult olid vanemad mehed ratsa ja nooremad jala. Germaanlaste rivistus ei sarnanenud ei Kreeka ega Rooma omaga, vaid neil oli omapärane rivistus - sügavad kolonnid. Niisugune rivistus oli tingitud maastikust- (metsad, sood jne.) ja väljaõppe puudusest. Kolonnide ees teetsesid juhid ehk vanemad (*Gunno*). Mitu kolonni kõrvuti moodustasid lahingukorra.

Germaanlased armastasid teetseda metsades ja mägedes. See oli enam-vähem relvastatud rahvas, kes võitles nii, nagu ta oli varustatud looduse poolt, olles suureks hädaohuks lagunevale Rooma riigile.

Germaanlased, kui Roomariik hävines, mis oli neile "*tammiks*", saavad vabaduse ja suguharude kiire kasvamise tagajärjel ja osalt ka teiste rahvaste mõjutusel (rahvasterändamine) valguvad laiali ja asustavad:

- Saksid - Elbe, Meezeri piirkonna;
- Vandalid - Ida-Preisimaa lääneosa;
- Allemannid - Rheini ja Donau ülemjooksu;
- Gootid - Donau alamjooksu (Allemannidest lõuna pool jne.)

Rahvasterändamine.

Tegurid, mis IV ja V aastasajal välja kutsusid rahvasterändamise, olid järgmised:

1. Soome-Ugri rahvaste ilmumine Baltimere kallastele;
2. Hunnide ilmumine Euroopasse.

Soome-Ugri rahvad surusid peale slaavlastele, viimased vandalitele, kes selle tõuke mõjul liikusid läbi Belgia, Prantsusmaa, Hispaania Aafrikasse ja sealt Euroopasse tagasi tulles asutasid omale riigi endise Kartaago varemeil, vallutades osa Lääne-Roomat. Oma "*rännakul*" vandalid saatsid korda palju toorusi ja hirmutegusid. Nende tooruse ja metsiku oleku järel on üldse kõik toorest ja hirmsat "*vandalismi*" nimega hakatud nimetama.

Hunnid, Alttia juhatusel, surusid peale gootlastele ja liikusid ise läbi Ungari madaliku kuni Champagne raioonini, kus nende, edasitung 450. a. Rooma sõjapääliku Aetiuse poolt antud lahingus Katalaunumi (nüüdne Troyes) väljal seisma pandi. See võitlus oli esimeseks suuremaks võitluseks "*lääne*" ja "*ida*" vahel, kus (ajaloolaste kirjutustel "*vereoja oma vooluga surnukehi alla viis*"). Võitlusväljale jäi lamama 160.000 surnukeha. Hunnidest pole järele jäänud mingisuguseid mälestisi; samuti pole teada kuhu nemad ise jäävad. Arvatakse, et olla bulgaarlastega kokku sulanud.

Ungarlased jõudsid IX aastasajal Ungari madalikule, liikudes läbi Lõuna-Venemaa. Ungarlaste sõjavägi koosnes peamiselt ratsaväest ja oli varustatud mõõkade, odade ja vibudega. Rinnakaitse oli neil vildist, mõnedel ka metallist. Kilbi omasid nad XI a. eurooplasilt. Peale ülalnimetatud relvade oli neil veel tarvitusel nui; seda tarvitati peamiselt edu puhul - rüütlite raudrüü hävitamiseks.

Ungarlased algasid lahingut vibude heitmisega vastase ridadesse ja lõpetasid tavaliselt lahingu odade võitlusega ratsarünnakutes.

V KESKAEG.

Sõjakunst Lääne-Euroopas.

Frankid.

Room langes rahvaste liikumise (rändamine) tagajärjel. Rooma võitjatest silmapaistvamad olid frankid. Nad, vallutades Gallia, ühinesid sealse rahvaga, omandasid Rooma kultuuri, võtsid vastu katoliku usu ja moodustasid endast kõrgema (valitseva) kihi. Alul oli neil maksev sugukonna kord. Iga sugukond (umbes 100 perekonda) asus eri külas ja neid valitses külavanem gunno, kes oli nende juhiks ka sõja ajal. Võõraste pealetung sundis frankisid sisse seadma kindlat riiklikku korda. IX sajandil näeme tõusvat suurt frankide riiki. Karl Suur laskis end Rooma keisriks kroonida. Tema ajal kujunes lõpulikult välja see süsteem, mida tunneme ajaloos "*Lääni*" nime all. Riik oli jaotatud krahvkondadeks, mille üle valitsesid krahvid oma abilistega.

Krahvide ülesandeks oli: 1) korra alalhoidmine, 2) teede korrashoidmine ja liikumise kaitse korraldamine, 3) maksude sissenõudmine. Nende ülesannete täitmine nõudis relvastatud jõudu, mida keisril anda ei olnud. Sellepärast tuli krahvidel seda ise muretseda. Nad kogusid selleks ustavaid mehi. Et krahvidel ei olnud võimalik neile palka maksta naturaalmajapidamise juures, siis andsid nad sõjameestele valitseda maatükid. Nii kujunesid vasallid, kes maa eest pidid oma isandat teenima. Kaob üldine sõjaväeteenistus. Krahv asus harilikult omas suures mõisas, kus temal suur hulk igasuguseid ametimehi oli, nagu kuningalgi. Tema all seisis "*truud mehed*", kes oma isanda külge "*sõnakuulmise vandega*" olid seotud. Asjaolu oli siin hoopis teine kui Rooma riigis, kus kõik riigialamad riigivõimu alla olid heidetud. Rooma riigiametnikud olid ainult riigi teenrid ja valitsusest täiesti ärarippuvad, kuna aga Germaania riikides kõitvaks sideks olid isiklikud vahekorrad ning see side pidas ka riigi koos. Kuninga all - krahvid; krahvide all senjöörid (mõisnikud nende all omakorda vähemad senjöörid jne. kuni talupoegadeni).

Sõjaajad läksid pikemaks, pikenes ka riigi piir. Riik ei suutnud toita sõjaväge, vaid seda pidid tegema krahvid. Nii läks võim keisrite käest temale alluvate krahvide kätte. Keskvõim ei suutnud neile midagi teha, sest keisril puudus selleks reaalne jõud. Kui keisrid said aru, et võim ja sõjavägi on läinud alluvate kätte, hakati moodustama kesk võimu toetamiseks alalist sõjaväge. Need katsed ei annud häid tagajärgi, sest tugevat kesk võimu ei soovinud krahvid ja töötasid kesk võimule vahetult alluva sõjaväe moodustamise vastu.

Alul olid krahvid kohustatud sõjaväge välja panema kuninga käsul kolme kuu jooksul. Riigil puudus toit, mida anda sõjaväele, sellepärast oli igaüks kohustatud kaasa võtma kolme kuu toidumoon.

Sõjariistad ja hobused olid ka väga kallid, sest metalli (rasked raudriided) tarvitati palju, ühe rüütli relvad ühes hobusega hinnati 45 lehma väärtusega. Niisugust relvastust võisid muretseda ainult krahvid ja nende vasallid.

Läänisüsteemi tagajärjel kujunes Lääne-Euroopas XII sajandil lõpulikult välja

rüütlikeisus, mille moodustasid kõik suurmaaomanikud vägevast senjöörist, kuni tähtsuseta rüütlini. Kuni XII sajandini ei olnud rüütliamet pärandatav ja iga rüütel võis mõõga löögiga ülendada hariliku sõjamehe rüütliks. Rüütel kandis raudsärki, metallist kilpi, kiivrit, sõjariistadeks tarvitas pikka oda ja kaheteraga mõõka. Raudriie oli niivõrt raske, et rüütel ei suutnud jalgsi võtta osa lahingust (varustus ja raudriie kaalus kuni 80 klg.). Selle tagajärjel kujunes täieliselt välja ainult üks relvaliik - raskeratsavägi. Sõjameesteks olid ainult rüütliid. Rüütel oma raskete raudriietega vajas isegi lahingus teiste kaasabi. Kui ta maha kukkus, siis ei suutnud omal jõul enam üles tõusta. Et aga rüütliid aumehed olid, siis kujunes traditsiooniks "*maaslamajat ei lööda*". Rüütliid saatsid sõjariistadekandja, jala-, ratsavibumees ja odamees. Nende saatjatega moodustas ta löögigrupi (=oda); milles esines harilikult 5-7 meest, kes hakkasid osa võtma hiljem ka sõjategevusest (kolmnurk).

Keskajal puudus niisugune distsipliin, nagu oli roomlastel. Rüütliid täitsid käskusid nii, kuidas keegi soovis, sest puudus tugev keskvoim. Karistused piirdusid suuremalt osalt maa ära võtmisega, mida teostada oli raske, sest senjöörid ja vasallid ühinesid tihti keskvoimu vastu enda huvide kaitseks. Distsipliin lahingus põhjenes peamiselt isiklikul autundel ja auahnusel. Tähelepanu äratamiseks otsis igaüks lahingus kahevõitlust. Kindlam distsipliin oli rüütlike ordudes, kus see põhjenes usule.

Taktika: Tolleaegne taktika kujunes välja joontaktikaks. Lahing koosnes terveist reast kahevõitlustest. Harilikult tungiti peale harvendatud ridadega, sest rüütel ei tohtinud olla kilbiks rüütlikele. Vibumehi hakati kasutama XII sajandil. Need said tihti kannatada oma ratsaväe poolt, kes neist läbi tormas rünnakule. Varude kasutamist ei tuntud. Rüütliid rivistati lahinguks oma juhataja korraldustele vastavalt.

Rüütlike lahingu harrastatavam kuju oli "*la kere*", mis selles seisis, et rüütel sõitis läbi vastase lahingurivistuse ja tagasi "*andes*" selle sõidu ajal mitu "*kahevõitlust*".

Rüütlike kaasas olevad vibumehed lahingu alguses läksid lahingurivi ette ja "*saatsid*" läheda maapealt oma nooled vastase rivi pihta, see tehtud, taandusid kiirelt oma rüütlike taha. Nootel suurt mõju "*soomustatud*" rüütlike peale ei olnud.

Rüütlike aegsed lahingud olid võrdlemisi väikeste kaotustega (võeti rohkem vange, sest nende eest sai kõrget lunastuseraha), aga tihti suurte tagajärgedega.

Nii näiteks Bouvine lahingus 27. juulil 1214. a. kus prantsuse kuningas Philip-August, keda toetasid linnad (linnadel oma sõjavägi) ja vaimulik seisus, pidas sõda inglise kuninga Johan Ilmamaata vastu temale kuuluvate suurte asumaade pärast Prantsusmaal. Lahing lõppes Johan Ilmamaata kaotusega, kus juures sai surma prantslasi 3 rüütliid ja Johan Ilmamaata poolt sõdivas sõjaväes 70 meest. Philip-August käskis jälitada taanduvat vastast 1 km. Selles lahingus näeme väga väikesi kaotusi, kuid suuri poliitilisi tulemusi, nimelt Johan Ilmamaata kaotas kõik oma Prantsusmaal olevad asumaad (sellest nimi - Ilmamaata). Sarnaseid lahinguid oli palju; neid võiks rohkem rüütlike turniirideks lugeda, kui lahinguiks. Nagu ülaltoodust näha, ei seisnud tolleaegsete uute rahvaste sõjakunst kuigi kõrgel. Edenesid relvad, varustus, isiklik julgus ja oskus teotseda relvaga kahevõitlustel.

Strateegia: Ka strateegia alal ei olnud lugu parem. Keskaja väejuht oli peamiselt suur politik. Strateegial ja taktikal oli kõrvaline tähtsus. Tihti hiilgav lahing ei andnud mingisugust tagajärge, sest ei osatud arendada saavutatud edu. Ristisõdade ajal ei olnud mingisugust strateegilist plaani, välja arvatud ehk kolmas sõda, mida korraldati juba kolme riigi keskvoimu poolt (Friedrich Barbarossa, Richard Lõvisüda (inglise) ja Philip-August (Prantsuse)).

Ristisõdade tagajärjed:

- 1) Türklaste pealetung sai hoitud tagasi.
- 2) Sai hoogu kauplemine.
- 5) Tutvuneti hommikumaa haridusega.
- 4) Suurenes linnade tähtsus.
- 5) Algas üldine majanduslik tõus ja selle tagajärjel levines ka haridus.

Linnade tähtsus sõjaväe arengus. Jalaväe ellukutsumine.

XI aastasajal feodaalse korra kõrvale tõuseb uus jõud - linnad. Linnad oma kaitseks rändrüütlite rüüsteretkete vastu palkavad ametisse sõjamehi - jalaväge. Erilise arengu linnad said Põhja-Itaalias (näiteks Milaano).

Saksamaal linnad sõlmisid oma läbemas ümbruses asuvate feodaalidega lepinguid vaststikuseks abistuseks (Köln ja krahv Adolf von Berg - 1263. a.). Prantsusmaal linnade miilits korraldati keskviimu poolt, kes lootis sellest omale tuge feodaalide vastu.

Peale linnade miilitsaväe hakati üldiselt jälle korraldama jalaväge. Paljud rüütlid olid kestvates sõdades vaeseks jäänud ja et neil kuhugi minna ei olnud, siis jäid teenistusse jalameestena.

Esimesi samme liini jalaväe korraldamiseks astub Inglismaa, kus "*raske*" raudrüütel täiesti saamatu on Iiri ja šoti metsasel maastikul kohalikkude partisaanide vastu võitlemises. Siin kujunes vibumeeste jalavägi.

Šveitslased.

Jalavägi kujunes lõpulikult välja šveitslaste juures. Šveitsi mägin ja metsane maastik soodustas seal teistsuguse korra arenemist, kui see oli mujal Lääne-Euroopas. Šveitslased olid vaba rahvas. Kehv maapind ei võimaldanud põllumajanduse arenemist suuremal määral ja sellepärast oli neil peamiseks sissetuleku allikaks karjakasvatamine, jahipidamine ja teenistus palgalistena võõrastes sõjavägedes. Tihti võtsid nad ette ka röövkäikusid. Šveitslased olid tublid jahimehed, siit ka hea element sõjaväele. Nende sõjalisi kogemusi suurendas tuntavalt ka teenistus võõrastes vägedes, sest niisugustest meestest sai Šveits korralikult väljaõpetatud militsionääre. Relvadeks oli neil peamiselt kirves, nui, oda ja amb. Šveitslaste lahingkord - sügavad kolonnid. Šveitslaste kui sõjameeste kuulsus tõusis iseäranis suureks peale Morgarteni lahingut (13. nov. 1315. a.), kus ootamata rünnakuga Morgarteni mäelt hävitasid rüütlite 2000-de mehelise sõjaväe. Samasuguse hiilgava võidu said šveitslased Murteni juures (1476. a.), kus 28000 mehega purustasid 20000 mehelise Burgundia armee.

Taktikalistesse üksustesse koondatud, kuid nõrgalt väljaõpetatud sõjamehed olid tugevamad põhjalikult sõjaliselt väljaõpetatud rüütlitest, kes teotsesid üksikute lahingu gruppidega. Sellest ajast peale võtab hoogu Lääne-Euroopas lahinguüksustesse koondatud jalaväe osade organiseerimine, rüütli sõjavägi hakkab kaotama oma tähtsust.

Tolleaegne relvastus ja kaitsevarustus ei ole palju muutunud vana ilma omast. Kaitsevarustus on läinud tugevamaks. Naha asemele on asunud raud.

Relvad endised - mõök ja oda; juurde on tulnud ainult kirves ja nui, millede tarvitusele

võtmise on tingitud rüütlite raudriidest. Kilp on kujunenud ümmarguseks ja väikeseks. Jalaväes on püsinud edasi vibu. Ta on ainult vähe arenenud - pandi laad külge ja kujunes arbalett. Viskeriistad ja katapuldid -samad mis antiik ajal ja juurde tulnud suurtükivägi. Nii siis kuni XV sajandini jäi kõik peaaegu endiseks.

XV sajandil algab renessansi - ärkamise aeg. Tekivad ühiskondlised huvid, ühiskond. Jõuti selgusele, et riik on rahvas.

Püssirohu leidmine tõi juurde tulirelva. Kujunes suurtükivägi, mis leidis kasutamist esmakordselt 1346. a. Kressi lahingus. Alul jäadi peatuma suurte kaliibrite juures. Ka võeti tarvitusele kompass (hiinlaste ülesleidus). Kompassil oli väga suur tähtsus edaspidise majandusliku elu arenemise suhtes - edenes meresõit, sellega ühenduses võttis hoogu uute maade ülesleidmine (asumaad) ja algas alaline läbikäimine rahvaste vahel. 1436. a. leiti ülesse trükikunst. Avanes võimalus raamatute trükkimiseks ka sõjaasjanduse alal.

Palgaline sõjavägi. Kondotjerid.

XV aastasajal valitsevad kihid nägid Šveitsi jalameeste suurt edu lahingutes; kujunes veene, et feodaal-sõjavägi ei suuda tema peale pandud ülesandeid täita ja sõjakirjanduse mõjutusel, kus kirjeldati Rooma sõjaväge (jalaväge) seisid riigid sõjaväe reorganiseerimise ees.

Asumaade soetamise tagajärjel tõusis riikides sisemine rikkus ja tõusis ühtlasi tarvidus keskvõimu käsutuses oleva alalise sõjaväe järele.

Sõjamehi hakati teenistusse palkama linnade eeskujul. Kõigepealt kujunes palgaline sõjavägi kaubanduslikkudes riikides, nagu Inglismaal, samuti Itaalias, kus linnad oma vahel "*sisisõda*" pidasid. Tekkis eriliik ettevõtjaid, kes palgatud meestega astusid valitsejate teenistusse (analoogiline vana Rooma ajale, kus germaanlasi palgati Rooma sõjaväkke).

Kondotjeride poolt vormitud salgad olid väiksearvulised, kuid head - nende arv tavaliselt ei ulatunud üle 6 - 10.000 mehe. Esialgne kondotjeride sõjavägi koosnes ainult ratsameestest.

Lahingud, mis löödi kondotjeride salkade ja rüütlite vahel, tõendasid esimeste tugevat üleolekut. Nii Vilani kirjutab, et palgaliste ja rüütlite kokkupõrge 1349 . a. ei olnud muud kui rüütlite tagaajamine ja vangistamine.

Lääne-Euroopa riigid XVI, XVII ja XVIII aastasajal vormisid oma sõjaväge peamiselt palgalistest.

Saksamaal kuningas Maximilian, peale šveitslaste, esmakordselt kujundas regulaarjalaväe, mis oli koondatud taktikalistesse üksustesse. Ta nimetas seda väge "*Landsknecht*" ideks".

"*Landsknecht*" tähendas kohtuvõimu agenti, midagi vahepealset žandarmi ja kohtupriistavi vahel. Maximilian soovis näidata, et ta mitte sõda ei pea, vaid ainult vastuhakkajaid linnu rahustab ja karistab, ja sellepärast andiski oma sõjaväele väga tagasihoidliku nime - "*Landsknecht*".

"*Landsknechtid*" algasid oma "*karjeeri*" alul vähese eduga, nii 1499. a. saavad nad oma õpetajate - šveitslaste käest lüüa, kuid hiljem teotsevad väga edukalt. 1527. a. Rooma peale tungides on nad väga edukad. Paavst tunneb oma jõuetust edaspidiseks võitluseks ja

palub vaherahu, mida ka nende juht Frundsberg teeb, kuid see ärritas "*Landsknecht*" isi" nii, et nad tema läbi peksavad. Frundsberg lahkub ja enne soovib Burbon' ile, kes tema asemele astus, et see viiks nad Rooma peale, sest niikuinii nad lähevad ise Rooma vallutama - asi oleks siis veel hullem. Mõni päev hiljem vallutataksegi Room ja rüüstatakse põhjalikult.

Palgalist sõjaväe moodustati järgmiselt: valitseja andis sõjaväe vormimise mõne ettevõtja kätte (polkovnik). Viimane valis 10 - 18 kapteni, volitades omakorda neid kompaniide (400 meest) moodustamiseks.

Palka maksti sõdurile 4, kaptenile 40 ja polkovnikule 400 guldenit kuus. 1-ne kuupäev kuni lahinguni luges kuuks, samuti luges kuuks uus lahing. Saak läks "*soomuseks*", mis sõdurite vahel ära jagati.

Ohvitser palgalises sõjaväes oli ainult sõduri juhiks ja esimeseks võitlejaks lahingus - sõduri õpetamisega nad tegemist ei teinud. Ülemuste autoriteet ei olnud kõrge ja kannatas väga palju selle tõttu, et nad oma üksustes "*surnuid hingesid*" pidasid ja nende eest maksetud said, missugune asjaolu ei jäänud teadmatuks sõduritele (kadestus).

Palgaliste sõdurite järel liikus terve "*leegion*" naisi, kes hoolitsesid oma meeste heaolu eest (söök, pesupesemine, haavade ravimine).

Palgalise sõjaväe suureks puuduseks oli see, et nad teenisid parema meelega seal, kus neile rohkem makseti ja anti paremini süüa. Tihti läksid terved sõjaväe osad suurema tasu lubamise puhul vastase poole üle. Ka oli palgaline sõjavägi kujunenud ettevõtjatele tuluallikaks. Halvad tagajärjed kerkisid esile palgalise sõjaväe demobilisatsiooni puhul. Sõjaväeteenistusega harjunud mees ei kõlbanud enam orjaks ja linnades vaadati nende peale teatava kartusega. Selle tagajärjel kujunesid suured röövlibanded, kes laastasid maad. Tihti oli isegi riigivõim nende vastu võimetu. Paljud maad keelasid ära demobiliseeritud sõduritel oma piirides elamise. Prantsusmaal moodustati "*leivavendade*" kompanii (kuni 15000 meest)

1439. a. tegi Orleans Jacques Ker ettepaneku moodustada parematest röövlibandedest alaline sõjavägi ja nende abil hävitada halvemad. 1445. a. leidis see ettepanek Prantsusmaal täitmist. Vormiti alaline sõjavägi - 15 ordonantside kompaniid (9000 meest). Igas kompaniis 100 oda = 600 meest ja 400 hobust.

Sõjaväe heaks seati sisse maks - ordonantsi maks. Toiduained anti natuuras. Iga oda oli õigustatud saama ühes kuus 2 lammast, 1/2 looma; kord aastas - 4 siga, 2 vaati viina ja peale selle 11, 5 kotti teravilja; iga hobuse peale oli määratud 4 koormat heinu ja 12 kotti kaeru. Söögi keetmiseks ja valgustuseks sai iga sõjamees 20 liiri kuus.

1448. a. pandi alus prantsuse kuninga Karl VII korraldusel ka alalistele jalaväe osadele - asutati vaba kütide organisatsioon (16000 meest). Kütid olid jagatud 4 bandesse. Igas bandes 8 komp. á 500 meest. Vabad kütid vormiti talupoegadest - 50 talu pidid andma ühe mehe, kes vabastati maksude maksmisest. Palka 4 franki kuus sai kütt sõjakäigule väljaastumise puhul.

Sel ajal tekkisid käsirelvad - argibuusid. Argibuus oli niivõrt raske tulirelv, et temast lasti hargi pealt, ehk üldse toelt. Raudriie hakkas kaduma, sest ta ei pidanud enam vastu tulirelvale.

Suurtükiväe arenemine olenes eraetevõtjatest. Alul olid tarvitusel suuremad kaliibrid - toru pikkus 5 meetrit, kaliiber 63 cm ja kuulideks kasutati 15 puudalisi kive. Edaspidi tehti 48, 32 ja 16 naelalised suurtükid. Oli ka juba esimene kuulipilduja prototüüp - mitmest rauast koosnev relv.

Ratsavägi sai oda asemel püstoli.

Francois I ajal võeti tarvitusele leegionid - 6000 meest. Leegion oli jaotatud 6 ossa. Suurenes suurtükkide laskekiirus - väiksemad suurtükid lasksid kuni 2 lasku minutis.

XVII aastasajal oli 1/3 jalaväge relvastatud tulirelvadega, mis näitab tehnika aeglast arengut. Tulirelvade arengu tagajärjel kadusid sügavad šveitsi karreed. Kujunes joontaktika. Viirud võitlevad järgimööda. "*karakole*"; see seisis selles, et kui esimene viirg oma lasu oli annud tegi poole kaupa pöörde paremale ja vasakule ja asus kolonni taha. Kordus sama teise, kolmanda jne. viiruga. Lahingus ei andnud see sageli häid tulemusi. Närvilises olukorras tühjendasid tagumised viirud oma püssid õhku lastes ühes eelmise viiruga ja kui nende kätte laskmise kord tuli, siis ainult mõned üksikud lasivad vastase pihta. "*Karakole*" kaob varsti lahinguväljalt. Teda näidatakse veel paraadidel kui väljaõppe oskuse suuremat "*kunsttükki*". Suurtükivägi ei suuda tulistada üle peade, vaid teotseb intervallidest.

Bouvine lahingus 1215. a., mis peeti saksa ja prantsuse rüütlite vahel, kaotasid sakslased - 70 ja prantslased 3 meest surnutena. Selles lahingus torkab silma vähene kaotuste arv, mis seletatav tulirelva puudumisega ja rüütlite hea kaitsevarustusega. Harilikult oli rüütlite lahingutes suur vangilangenute protsent.

Kressi lahingus 1346. a., mis peeti inglaste ja prantslaste vahel, kaotasid prantslased 1200 rüütli surnutena. Selles lahingus said inglaste poolt ära kasutatud vibumehed, kes oma arbalettidega saavutasid hiilgavad tagajärjed.

Ravenna lahingus 1512. a. hispaanlased ja itaallased kaotasid 7000 meest surnutena, kuna prantslaste kaotused piirdusid 3000 mehega. Prantslased omades 50 suurtükki viivad läbi esmakordselt suurtükitule ettevalmistuse, mis teataval määral otsustas lahingu nende kasuks. Tulirelva tarvitusele võtmisega hakkavad uuesti kaotused lahingutes tõusma.

Kokku võttes umbes tuhande ja enam aastalist ajajärku, näeme, et peale Rooma langust algab sõjaväes järsk tagasimine kuni algastmeni. Sõjaline areng algab jälle otsast peale, tehes läbi uue pika arenemiskäigu kuni jälle jõutakse hästi korraldatud riikliku sõjaväeni. Renessansiajal, kus peale püssirohu leiutamise leiti ka trükikunst, mille abil oli võimalik Rooma sõjakirjandust hulkadesse levitada ja sellega riigi ja "*sõjategelaste*" teadmisi tõsta.

Rooma kirjanduse levitamine oli kahtlemata üheks teguriks, mis sundis rüütlite rasket varustust ja neid endid, kui relvaliiki revideerimisele võtma. Trükikunst samuti võimaldas keskvoimul juhendite tsirkulatsioonide jne. abil oma mõju ja tahet kindlalt ja ühtlaselt üle terve riigi maksma panna ja kohalikkude feodaalide võimu vähendada.

Kompassi tarvitusele võtmine Euroopa riikides soodustas meresõitu ja merekaubandust. Leiti Ameerika; avastati ümber Aafrika sõit. Eriti soodus pind kaubanduslikuks arenguks oli Prantsusmaal (sel ajal hea tööstus) ta tõuseb nimelt majanduslikult teistest riikidest kõrgemale, mis oma mõju ei jäta sõjaväe arengule avaldamata.

VI ALALISTE SÕJAVÄGEDE ARENEMINE.

XV sajandi alul ei olnud märgata relvastuses veel erilisi edusamme. Organisatsioonilt ja väljaõppelt jäid toleaeagsed sõjaväed kaugemale maha roomlastest. Polibiuse töödest hakati uurima Rooma sõjakunsti, kust ammutati palju õpiseid. Kaubandusliku suurkapitali esindaja ja andekas politikamees Jacques Ker hakkas väljendama mõtteid, et riigid peaksid pidama sõjaväge ka rahuajal. Paljud riigid hakkasidki pooldama neid mõtteid. Sõdade lõppedes ei lastud laiali enam tervet sõjaväge, vaid läbi viidi ainult osaline demobilisatsioon. 1446. a. loodi Prantsusmaal ordonantside kompaniid, millega pandi alus alalisele sõjaväele. Karl V hoidis alati omal käepärast tugeva sõjaväe ja oma valitsemise aja lõpul (1556. a.) omas ta juba 60.000 meest välväge ja 80.000 meest garnisoniväge. Suurema tõuke alaliste sõjavägede arenemisele andis aga Euroopa majanduslik tõus ja kartus demobiliseeritud sõdurite omavoli vastu.

Madalmaades viis prints Morits esmakordselt sisse riviõppuse ja pani maksma rivisammu. Selleks laskis ta tõlkida ladina ja kreeka keelest 50 käsiklust. Et alal hoida sõjaväes distsipliini, pani prints Morits maksma korra, mille järele sõdurite palk makseti välja õigeaegselt ja täpsalt (iga 10 päeva tagant). Kindlustamistööde peale pani suurt rõhku ja viis läbi palju uuendusi sellel alal. Tema ajal tekkis kindlus kindluse järele. Sõjaväkke viis ta sisse kindla distsipliini, mille tagajärjel seal hakkas valitsema niisugune kord, et isegi eraisikud pakkusid sõdureile kortereid. Ka juhtide (ohvitseride) ettevalmistamisele hakkas ta panema erilist rõhku, nõudes neilt sõdurite õpetamise oskust, matemaatika, ladina keele, tehnika ja piiramise kunsti tundmist. Nii kujunes eriline ohvitseride klass, mida varem ei tuntud. Kõik need uuendused sõjaväes viidi prints Moritsi poolt läbi selleks, et välja astuda Hispaania ülivõimu vastu. Määrati kindlaks ka juhtide teenistusekäik - nõuti vähemalt 5 aastat teenistust ühel kohal, peale selle võis teatav juht kõrgemale kohale kandideerida.

Prantsusmaa.

Prantsusmaal sai sõjavägi omale väljakujunenud ilme Louis XIV ajal. Ta ütles: *"riik - see olen mina"*. Välispoliitikas esines ta maadevõitjana. Valitses 54 aastat, millisest ajast kuulus 50 aastat sõdade pidamisele. Kestvad ja sagedased sõjad ei jätnud loomulikult avaldamata oma mõju ka sõjaväe arenemise peale. Enne Louis XIV oli Prantsusmaal maksev palgaline komplekteerimise viis. Rügementidele anti raha, mille eest nad muretsesid omale sõjamehi. Kasarmute puudumisel elasid sõdurid erakorterites ja riietusid oma maitse järele, sest vormiriiet ei tuntud. Teenistusse tulid sõdurid enda relvade ja riietega. Haiguste ja haavamiste korral pidid sõdurid ravitsema end omal kulul. See oli juhtide sõjavägi - rügemendid ja kompaniid loeti nende komandöride omaduseks, sest viimased võtsid teenistusse, riietasid, toitsid ja relvastasid mehi omal kulul. Suurtükivägi oli inseneride omanduseks. Sõja korral viisid nad suurtükid positsioonile ja

said selle eest tasuks 200 - 300 liiri patarei pealt. Tarvitamise eest makseti neile 20 - 30 liiri päevas iga suurtüki pealt. Meeskonna suurtükkide juurde palkasid ettevõtjad ise. Püssirohi ja mürsud anti valitsuse poolt. Voor esines samuti eraorganisatsioonina ja oli teatud ettevõtja käes, kes toimetas edasi vooris olevaid asju ja kraami oma veoabinõudega saades selle eest riigi käest kokkulepitud normides tasu. XVII sajandi keskel oli Prantsusmaa arenenud majanduslikult rohkem, kui teised Euroopa riigid. Siin tehti esmakordselt algust sõjaväe riigistamisega (sõjaväe riigi kätte võtmisega). Selle reformi läbiviijateks olid sõjaminister *Michel Letelier (1643 -1668. a.)* ja tema poeg *Francois (1668-1691. a.)*. Viimane on ajaloos tuntud *markiis Louvois* nime all. Louvois viis plaanikindlalt läbi palju uuendusi sõjaväes. Louvois esimeseks reformiks oli see, et ta hakkas teostama kontrolli kohapealsetes sõjaväe osades. Kuni Louvois astumiseni sõjaministeeriumi etteotsa peeti sõjaväes suurel arvul "*surnud hingi*". Nende peale väljaantud raha ja varustuse võtsid ülemad omale. Kontrolli puhul, millest ette teatati, laenati surnud hingede asemele mehi naaberrügementidest kui aga sealt ei saadud, siis võeti lihtsalt erasikuid, anti neile sõjariistad kätte ja saadeti rivisse. Kontrollija luges üle ainult sõdurite arvu ja muud ei midagi. Oli arv täis - oli kõik hea. Louvois astus tõsisesse võitlusse surnud hingede pidamise vastu. Selleks seadis ta ametisse intendandikomissarid ja varustas neid erakorraliselt suure võimuga, allutades neid kohalikele armee juhtidele. Need intendandid-komissarid astusidki võitlusse surnud hingede pidamisega, teostades salajast kontrolli. Salajase kontrolli abil püüdsid nad välja selgitada väeosades olevate sõdurite tegelikku arvu. Ka oli neil õigus määrata erilist tasu neile sõdureile, kes andsid üles surnud hingi (surnud hingede ülesandjaid lubati tähtajata puhkusele ja makseti 500 liiri preemiat).

Louvois teiseks reformiks oli sundusliku teenistuse sisseviimine 1688. a. enne Augsburgi liidu sõda. Sõjaajal vormiti lisaks välivägedele veel 30 rügementi (tagavara rügemendid). Nende rügementide jaoks pidid andma mehi provintsid. Iga küla 550 - 1300 elanikuga pidi andma ühe mehe. Lõpulik üleminek sundusliku teenistusekohustuse alusel komplekteeritava sõjaväe peale sündis 40 aastat hiljem.

Et sõdurite väljaõpetamine sünniks ühtlaselt kõigis väeosades, seadis Louvois ametisse jala- ja ratsaväe inspektorid, kes juhtisid õppusi ja valvasid nende korraliku läbiviimise järele. Õppuste tulemustest ja vaatustel saadud muljetest esitasid inspektorid Louvois' ile aruandeid. Louvois ettekirjutuse järele tuli pidada õppusi jalaväes vähemalt üks kord nädalas, ratsaväes aga - kaks korda kuus.

Kõrgemaks üksuseks rahuajal oli rügement. Sõjaajal kutsuti ellu ka diviisid. Diviis koosnes mitmest väeliigist; ta oli ilma kindla koosseisuta ja sageli määratud eraldi teotsemiseks. Kas sõjavägi oli suur või väike - ikkagi koosnes ta 7 diviisist. Sõjavägi rivistati üles kahes järgus: esimese järgus kolm diviisi - tiibadel ratsaväe diviisid, keskel jalaväe diviis; teine järk rivistus niisamati. 7-mes diviis, aga esines rivi-instantsina ja juhtis (käskis) neid osi, kes ei kuulunud esimeste kuue diviisi koosseisu.

Louvois püüdis arendada ja täiendada ka sõjaväe voorid. Tema ajal formeeriti juba välilaatsarette ja astuti võitlusse naiste karjadega, kes liikusid võitlevate vägede seljataguses. Seni oli naiste hooleks toiduainete muretsemine ja neist toidu valmistamine sõjameestele. Ka kandsid ja korraldasid naised sõjameeste pesu ja muid tarbeasju, hoolitsesid haavatute ja haigete eest. Et eemaldada naisi, kes segasid sõdurite tegevust lahinguväljal, sõjaväe seljatagusest, keelas Louvois ära abiellumise sõdureile.

Kui sõdur muutus elukutseliseks riigikaitsejaks ja kaotas igasugused sidemed kodanlise ilmaga, tekkis tarvidus hoolitseda invaliidide ja vanade veteraanide eest, kes olid

kaotanud oma töövõime. Louvois asus selle küsimuse lahendamisele kõige energiaga. Selleks ehitati Pariisis invaliidide maja. Louis XIV valitsemisaja lõpul oli koondatud sinna juba 7000 invaliidi, kellel olid omad juhid ja kellega korraldati ka õppusi.

Ka toitlusküsimuse korraldamine sai suure tõuke. Sõjaväe arvuline suurus kasvas alata ja sellepärast ei saadud enam elada ainult kohalikkudest tagavaradest. Et sellest üle saada, laskis Louvois asutada sõjaväe toitluslaod (garnisonid). Võeti esmakordselt tarvitusele välileivatehased. Prantsusmaal tekkis nii nim. 5 päeva rännaku süsteem, mis seisis selles, et sõjavägi sai korralikult ja regulaarselt toidu kätte, kui tema kaugus toitlusladudest ei ületanud 5 päeva teekonda. Nii omas Prantsuse sõjavägi, kellele hakati järele vedama toiduaineid, suure ülekaalu teiste ees, sest ta võis nüüd teotseda ka talvel ja sügisel, s.o. ajal kui teised asusid talilaagritesse.

Suure hoolega hakati ehitama ka kasarmuid, millise tööga jõuti isegi niikaugele, et Louis XIV valitsemise lõpul oli juba kõik sõjavägi kasarmutes.

Suurtükkkidele hakati määrama kindlaid kaliibreid. 1671. a. asutati esimene suurtükiväe rügement, kuhu määrati sõdureid jalaväest, aga 5 aastat hiljem - 1676. a. - tekkisid juba puhtsuurtükiväelised üksused - bombardeeride kompaniid.

Suurtükiväe arenemisega sai laiaulatusliku arenemise ka fortifikatsioon. Enne Louvois' d sõjaväe insenere kui erateadlasi ei olnud. Sõjaväe inseneride funktsioone täitsid jalaväe ohvitserid. 1677 . a. asutati Louvois poolt eriline sõjaväe inseneride korpus. Tähtsaim sõjaväe inseneridest oli *Voban*. Tema ajal ehitati Prantsusmaal umbes 160 mitmesugust kindlust, sest tolleaegne strateegia nõudis rohkearvulisi kindlusi.

Ka käsituli relvad arenesid:

- 1) 1666. a. võeti tarvitusele ühine kaliiber püsside juures.
- 2) 1670. a. võeti tarvitusele paberist hülsid, millega jäi ära püssirohu mõõtmise relva laadimisel.
- 3) 1699. a. ilmus püssi otsa tääk, kadusid ära odad ja
- 4) 1718. a. võeti püssi juures tarvitusele raudvarras.

Esimesed vormiriided - punased kuued - võeti tarvitusele Inglismaal Cromwell' i poolt 1645. a. Prantsusmaal Louis XIV ajal kandis kuninga rügement siniseid riideid ja kuninganna rügement - punaseid, teised aga - rohelisi, kuid riided olid igal sõduril tehtud isemoe järele. Louvois valitsemise lõpul oli prantsuse sõjavägi varustatud enam-vähem ühtlaste vormiriietega. Neile, kes näitasid lahingus üles erilist vahvust, anti kingitusi ja lubati kanda erivormi. Ühine vorm prantsuse sõjaväes pandi maksma valitsuse dekreediga 1749. a.

Hobustega varustamine oli küsimus, mida prantsuse valitsus ei suutnud veel lahendada. Alul olid hobused sõdurite omanduseks, pärastpoole aga kompanii -ja eskadroniülemate omanduseks.

Ohvitseride korpused viis Louvois läbi järgmise jaotuse:

- 1) Kindralid - kes ei olnud seotud otsekohe väeosade-rügementide juhtimisega (suuremate üksuste juhid);
- 2) Staabiohvitserid - kes ei olnud seotud kompanii või eskadroni juhtimisega (neist suuremate üksuste juhid),
- 5) Ober-ohvitserid - kompaniide ja eskadroni juhid .

Seati sisse ka tabel ohvitseride ülendamiseks.

Eeltoodust näeme, et XVII sajandi jooksul on prantsuse sõjavägi oma sisemise organisatsiooni ja seljataguse korraldamise poolest järele jõudnud Rooma sõjaväele. Samuti ka arvuliselt. 50.000 - 60.000 meheline sõjavägi ei olnud enam uudiseks. Ainult

sundusliku teenistuse sisseviimise poolest ei jõutud järele Roomale. Selleks andis lõpuliku tõuke prantsuse revolutsioon.

Rootsi.

Rootsis näeme XVII sajandi alul esmakordselt rahvuslikku sõjaväge. Seda võimaldas Rootsi sisemine organisatsioon ja ka see asjaolu, et seadusandlikust tööst võtsid osa ka talupojad. Viidi sisse sunduslik sõjaväeteenistus, mis küll läbi ei löönud täielikult, sest 30 a. sõja ajal võeti ka palgalisi. Sõjaväes valitses kindel distsipliin, mis põhjenes usule (peaasjalikult 30 a. sõja ajal). Tarvitusel olid ka mitmesugused välised vahendid distsipliini alalhoidmiseks, nagu läbi "lipu" laskmine, mis seisis selles, et süüdlane aeti kahte viirgu rivistatud meeste vahelt läbi, kusjuures iga rivis olija oli kohustatud andma süüdlasele kepiga ühe hoobi (löögi) selja pihta ja see pidi olema temale "karastuseks". Distsipliini alalhoidmise abinõuna tarvitati ka riviõppust. Kindel distsipliin ja kord Rootsi sõjaväes näitasid tema tunduvalt üleolekut teistest sõjavägedest 30 a. sõjas.

30 a. sõja ajal oli Gustav Adolphi sõjavägi varustatud musketidega. Täielikult tulirelvadele mindi üle hiljem. Järje- ja kavakindlate riviõppustega suudeti tõsta musketi tulekiirust kuni 4 lasuni minutis. Gustav Adolf keelas lõplikult "karakola" tarvitamise.

Jalaväe tule mõju tõstmiseks viis Gustav Adolf sisse rohkearvulise kerge suurtükiväe, nii nim. pataljoni suurtükiväe.

Ratsaväele keelati ära püstolite tarvitamine rünnakul ja nõuti teotsemist ainult palja mõõgaga. Gustav Adolphi ratsavägi ei teotsenud lahingutes kunagi suurte massidena, vaid ta jaotati ära rinde peale ja asetati siis ratsaosad jalaväe osade vahele. Niisugune ratsaväe jaotus oli tingitud sellest, et jalaväes puudusid täägid ja odad. Tähendab, siin asetas ratsavägi endiseaja odamehi.

30 a. sõja kestel ja ka pärast seda valgus Rootsi sõjaväkke palju võõrast elementi, mis märksa alla kiskus tema väärtust, kuid siiski esines ta veel ka Karl XII päevil küllalt võimsana. Rootsi võis aastast anda 10.000 sõjameest.

Preisi.

Preisi sõjaväe arenemine ja rahvuslik tõus sündis XVII sajandi lõpul ja XVIII sajandi alul. Võimu ja territooriumi suurendamise püüded andsid selleks tõukeid. 1660. a. pandi alus alalisele sõjaväele ja loodi väliväed 4000 mehe suuruses. 1680. a. viis Friedrich I sõjaväe arvu juba 32.000 meheni ja Friedrich-Wilhelm I 1740. a. - 83.000 meheni, mis välja tegi umbes 4% rahva arvust. 1783. a. üle 200.000 mehe. Sel ajal oli ka juba riigi elanikkude arv 1 miljoni pealt tõusnud 5 miljoni peale ja territoorium palju suurenenud. Suure sõjaväe ülalpidamine nõudis ka suuri kulusid. Need kulud kaeti 1) suure kokkuhoiduga ja raha väljapressimise teel rahva käest, 2) peeti hästi organiseeritud ja väljaõpetatud sõjaväge.

Sõjaväe komplekteerimine oli nagu mujalgi Euroopas vabatahtlikul alusel. Hakati astuma samme teenistuse aja pikendamiseks. 1708. a. pandi maksma sunduslik teenistusse võtmine. Friedrich-Wilhelm I tegi sunduslikuks eluaegse teenistuse, mille tõttu ka sõdurite vanus oli väga kõrge - üle poole sõdurite vanus ulatas üle 30 a. allohv. keskmine vanus 44 a. Vähe ei olnud Preisi sõjaväes 50 ja 60 aastaseid "taadikesi". 1708. a.

väljaantud juhtnööri järele toimisid teenistussevõtmist kaptenid-kompaniülemad, võttes teenistusse neid, kes neile meeldisid ja kelle pärast ei tekkinud tüli. See oli nii nim. kauplemine inimestega. 1733. a. muudeti ära see teenistusse võtmise kord ja määrati kindlaks rügementide raioonid, kus kaptenid võisid toimida meeste teenistussevõtmist. Teenistusse ei lubatud võtta: 1) varandusega kodanikke (üle 10.000 taaleri), 2) mõisnikkude töölisi, 3) vaimulikke ja nende poegi ja 4) käsitöölisi. Ka ei võetud teenistusse talupoja kõige lühemat poega, sest sõjaväes eelistati suuri mehi. Teenistussevõtmisel peeti silmas ainult kodaniku füüsilisi omadusi, tema vaimsed omadusi aga arvesse ei võetud. Eriti hinnatud olid pikakasvulised mehed. Kõiki kohtualuseid ja kihutustöötajaid soovitati määrata sõjaväkke. Niimoodi teenistusse võetud mehi suudeti vaos hoida ja sundida ainult äärmiselt karmi distsipliini abil. Õppused ja kaprali kepp osutusidki nendeks abinõudeks millistega pandi maksma distsipliin sõjaväes. Iga allohvitser kandis keppi, mida ta võis kasutada sõdurite karistamiseks oma äranägemise järele, Friedrich Suur kordas tihti, et sõdur peab kartma kapr. keppi rohkem, kui vaenlase kuuli. Friedrich Suur pani rivisse isegi sõjavange, arvates, et kapr. kepp teeb igast füüsiliselt tervest mehest korraliku Preisi sõduri. Alul juhtis Friedrich Suur oma instruksioonides tähelepanu selle peale, et sõdureid ei õpetata mitte peksmisega, vaid kannatuse ja meetodikaga, kuid hiljem soovitas ta kepi tarvitusele võtmist. Kapten, kes peksis sõdureid niivõrd vigaseks, et nad ei suutnud enam täita teenistusekohuseid või kelle kompaniist sõdurid peksu kartusel põgenesid, pidi asemele muretsema uued mehed oma kulul, sest koosseis pidi alati täis olema. Eriti vali oli kepidistsipliin kaardiväes, mis komplekteeriti kuninga enese kulul. Kaardiväe kohta andis Friedrich Suur käsukirja, millega keelas ära kompaniülematel sõdurite peksmise juures tarvitada sõnu: "*saatke ta põrgusse, kuningas võtab tema asemele uue mehe*". Kaardiväe ohvitser, kes sõduri niivõrd vigaseks peksis, et viimase edasiteenimine võimatuks sai, pidi tasuma kuningale tekitatud kahju ja peale selle mõisteti teda kuueks kuuks Magdeburgi kindlusse. Preisi sõduri isamaalikud tunded olid karmi distsipliiniga hoopis alla surutud. Nii näiteks 1757. a. Breslau kapituleerumise juures selle komandant kauples austerlastelt välja garnisonile õiguse minna Preisimaale. 9/10 sellest garnisonist arvas siiski paremaks astuda Austria teenistusse ja alustada võitlust oma isamaa vastu.

Väejooks oli suur; selle ära hoidmine oli Preisi sõjaväejuhi alaliseks mureks. 1744. a. sõjakäigus Böömimaale austerlased lugesid kuni 17.000 Preisi ülejooksikut (80.000 sõjaväest). Väejooksu kartusel oldi sageli sunnitud isegi kavatsetud operatsiooni muutma. Preisi ohvitseride koosseis ei olnud kuigi hea, nad olid vähese haridusega ja viisakuseta. Ka Friedrich Suur ise oli halvas arvamises oma ohvitseridest.

7-me a. sõda tõstis üles kindralstaabi (üldstaabi) küsimuse ja loomulikult tekkis ka tarvidus staabitöölise järele, s.o. vajati kindralstaabi ohvitseri. Friedrich Suur moodustas omale üldstaabi (kindralstaabi) ja pärast 7-me a. sõda hakkas isiklikult ette valmistama selle staabi jaoks ohvitseri. Selleks valis ta välja 12 noort ja andekat ohvitseri, kellel oli teatud ettekujutus fortifikatsioonist ja topograafiast. Nendega peeti iga päev kaks tundi õppust kuninga lossis. Pealekõrriks oli Friedrich ise. Nende ohvitseridega võeti läbi taktikaliste ülesannete lahendamisi, positsioonide kindlustamisi külade kaitseks, Sileesia mägede kirjeldamisi, kirjatöid mitmesuguste sõjaliste teemade peale. XVIII sajandi lõpul koosnes Preisi kindralstaap 15 kindralstaabi ohvitserist ja 15 topograafist (kokku 30).

Taktika.

Preisi sõjaväe komplekteerimise viis ja kepidistsipliin mõjutasid taktikat. Väejooksu kartusel ei saadetud piilkondi 200 sammust kaugemale. Luureteenistus täiesti lonkas. Puhkustel ei lubatud sõduritele külade majadesse asuda; sõjaväed jäid laagritesse ja telkidesse - igal rügemendil oli 80 telki, missuguseid veeti vooris.

Selajal teoreetikeride poolt oli üles võetud tule- ja löögiküsimused. Berenhorst, Folar ja teised eelistasid löögitaktikat, nende fanatikute teooriad võttis omaks ka Friedrich Suur. Nii 1757. a. Praaha all oli Fr. Suure poolt keelatud tulistada rünnaku eel ja preislased võitsid lahingu ratsaväe tiivalöögi abil. Teine kord Kalino all ilma tuleta rünnak ebaõnnestus täielikult ja preislasi löödi. Peale selle Fr. Suur võttis tarvitusele tulistamise enne rünnakut (Rossbach, Leuthen). Tolleaja tulerelv oli väikse laskekaugusega - mõjuvtuli ulatus 100 sammu peale.

Tekkis rivi, milles mindi kiirel käigul täägivõitlusele.

Jalavägi tavaliselt rivistati 2 joonde. Valitses "*vildak lahingukord*". Enne 7 a. sõda Preisi sõjavägi sai erilise treeningu vildakus lahingukorras teotsemiseks. Lõpuks Fr. Suure lahingurivistus omas astmelise kuju; pataljonid liikusid astmega 50 sammulistel distantsidel oma naabritest. See rivistus võimaldas küll korra hoidmist ning kindlustas manööverimise, kuid teiselt poolt andis vastasele võimaluse sarnases lahingukorras pealetungijat osadekaupa lüüa.

Friedrich Suure "*vildak-rivistus*" on selle poolest tähelepanuvääriv, et ta oma löögitiival koondas kõva rusika oma varudest kolmanda joone näol (mõnikord ka veel 4 joon - husaaridest).

Preisi "*vildak*" lahingukord leidis omale palju järeltegiijaid. Fr. Suure võidud loeti kõik "*vildaku*" lahingukorra tulemusteks. Arvatavasti Preisi sõjavägi oleks ka teises rivistuses lahinguid võitnud, sest ta suunati enamasti alati vastase tiivale (Leuthen).

Preisi jalavägi oli kohane ainult tasasel ja lahtisel maaalal teotsemiseks. Külade kaitsemise juures näiteks keelati sõduritel majadesse asuda. Preisi peavaenlane Austria peale liini-jalaväe omas veel kroatidest ja panduuridest häid üksikvõitlejaid-laskureid, kes Preisi koondatud rivistustes pealetungivale sõjaväele tekitasid sageli väga suuri kaotusi.

Ratsavägi Fr. Suure sõjaväes omas tähtsa koha. Peale Mollwitz' i juures (1741. a.) ratsaväe poolt lahingu kaotust asus Friedrich selle ümberkorraldamisele. Ta vabastas üle 400 endist ratsaväehvitseri ja pani ratsaväe etteotsa uued ja andekad juhid. Friedrich nõudis oma ratsaväelt suurtes allüürides (galopp) rünnakuid alul 700 ja hiljem 1800 sammu kauguselt. See nõue oli võimalik selle tõttu, et hobused kuulusid riigile (iga 20 talu pidid andma ühe ratsamehe) kuna varem hobused olid kapteni omandus ja ta neid hoidis ka lahingutes. Püstolitest paugutamine keelati ära.

Friedrich' i ratsarünnak oma hoo ja koondatud riviga pidi teelt pühkima kõik mis ette juhtus. Friedrich' i aegne ratsavägi asus jalaväe tiibadel, missugune moodus püsis kuni Napoleoni ajajärguni.

Suurtükivägi.

Ka suurtükiväe arenemise ja täiendamise peale pani Fr. Suur küllalt rõhku. 1741. a. iga 1000 täägi kohta tuli 4 toru ja juba 1760. a. 6-7 toru (Torgau lahing). Suurtükiväe taktikalisel kasutamisel Fr. koondas lööki andvale tiivale suurekaliibrilised patareid (Mollwitz, Zorndorf). Sakslased olid juba selajal meistrid suurte kal. suurtükkide kasutamises.

Strateegia.

Kui Fr. Suur oli väljapaistev taktiker, siis peab tema kohta arvama, ütlema, et ta strateegias oli nõrk. Suuri kaotusi kartes, püüdis ta alati lahingutest hoiduda, mille tõttu kujunes ja harrastamist leidis opereerimine seljatagustel operatsiooniliinidel. Baieri pärandussõjas (1788. a.) vastased pooled lahinguliselt kokku ei puutunud, vaid manövreeriti vastasepoole kommunikatsioonide peale. Kannatasid ainult kartulite väljad (sügisene aeg), mille tõttu ajaloolased nimetatud sõjakäiku hakkasid "*kartulite sõjaks*" hüüdma.

Fr. Suur oli täielik "*kurnamise*" strateegia pooldaja. Kui Hindenburg Maailmasõjas väitis, et "*võidab see kellel tugevamad närvid*" siis kurnamise strateegias oli tähtis mõjuda vastase majanduslikkudele ressursidele nii, et ta suuremaid kahjusid kannaks kui mõjutaja ise. Järelikult kurnamise strateegia majandusliku mõjutamise abil püüdis saavutada suuri poliitilisi tulemusi. Kui paratamatus seda nõudis, iseenesest mõista tuli siis ka lahinguid anda.

Friedrich' i kurnamise strateegia pooldamisele viisid suured kaotused tema poolt antud lahingutes.

Nii austerlaste ja sakslaste ühise väe löömine Soore juures 1745. a. nõudis temalt 25% kaotusi. Edu Zorndorfi juures saavutati 50% kaotusega.

Str. jälitamist Fr. ei tunne; isegi taktikaline jälitamine jäi sageli ära, sest sõjavägi vajab korraldamist ja kindla korra jalule seadmist; vastasel korral kardeti väejooksu.

Friedrich oli suur poliitiker, mida võime näha tema õpetusest oma kindralitele:

"Vaja iseloomustada oma vastast kõige ebameeldivamas kujus, temale omaseks tehes igasugusi kurje kavatsusi oma maa suhtes. Protestantlikkudes maades, nagu Saksen, vaja endid näidata luteriusu kaitsjatena ja katoliiklikkudes maades tunnustada uskude sallivust". "Vaja end anda põrgu ja taeva teenistusse".

Preisi sõjavägi oli kohutav relv lahinguväljal, kuid sõjaväe edaspidiseks arenguks oli vaja uusi tõukeid, et sõjakunsti edasi viia. Oli vaja Prantsuse revolutsiooni, et panna sõdima natsioone ja massilisi armeesid. Kuni selle ajani olid sõjad "*kabineti sõjad*". Kuningate oma vahelised jõukatsumised oma võimu laiendamiseks. Nii näeme hulga pärandusesõdu, mis rahvamasse otseselt ega kaudselt ei huvitanud. Prantsuse revolutsiooniga algab uus ajajärk sõjakunsti evolutsioonis.

VII PRANTSUSE REVOLUTSIOONI AJAJÄRK.

Prantsusmaa väline ja sisemine olukord enne revolutsiooni.

XVII sajandi lõpul oli Prantsusmaa olukord väga soodus. Temal olid siis juba kätte võidetud praegused piirid, mida kaitses suur ja hästi varustatud sõjavägi.

Louis XIV, kes enamuse oma valitsemise ajast oli sõjakäikudel (30 aastat) vapustas tunduvalt riigi majanduslikke ressursse ja seega ühtlasi ka riigi sise- ja välispoliitilise seisukorra. Inglismaa, pärast 1688. a. reforme, kus sai uuendatud konstitutsiooniline kuningriiklik kord, oli alaliseks rivaaliks Prantsusmaale meredel ja asumaade vallutamisel.

Nende kahe maa heitlus lõppes Prantsusmaa ülemvõimu alla kuuluva Hispaania lagunemisega, kusjuures Inglismaa oma ülemvõimu alla võttis Gibraltari merekitsuse, mis on tänini tema käes püsinud.

Samuti teised riigid oma laiutamispüüetega sünnitasid tõsist muret Prantsusmaale.

Austria oli järjekindlalt agressiivseid eesmärke taotlemas ja laiutamise tuhinas vallutanud Belgia ja palju muid maid.

Samuti väike Preisi oli ennast tugevasti laiutanud ja teed rajamas Euroopa suurriikide hulka tõusmiseks. Pärast 7 aastast sõda, kus jällegi Prantsusmaa sõjavägi ühe lahingu teise järgi kaotas, oli Preisimaa juba suurriik, kes hakkas maailma poliitikas teiste suurriikidega kaasa rääkima.

Venemaa pärast Peeter I reforme oli järjest kõvenemas. Poolamaa jagamise pärast Preisi, Austria, Venemaa vahel, sattus Prantsusmaa konflikti jagavate riikidega. Prantsusmaa oli selle jagamise vastu. Vahekord Türgimaaga järjest teravnes. Prantsusmaale sõbralik Rootsi ja Norra oli nii sõjaliselt kui poliitiliselt areenilt oma isoleeritud seisukorra tõttu taganenud. Nii näeme, et Prantsusmaal XVIII sajandi teisel poolel pole enam sõpru - ta jääb üksi. Samuti oli Prantsusmaa sisemiselt jõudnud kriisini. Aastakümnete jooksul ei olnud tema büdžet enam stabiilne - väljaminekud olid kasvanud suuremateks kui sissetulekud. Riigikassal oli sissetulekuid kõigest 3 miljardi franki, väljaminekud aga - 12 miljardi franki. Tähendab, Prantsusmaa seisis katastroofi ees. Suurima osa rahast olid ära neelanud Louis XIV sõjad, mis kestsid üle 30 aasta. Suured summad kulutati ka hiigellooside ehitamiseks, teede korraldamiseks ja suurearvulise hoovkonna ülalpidamiseks - Prantsuse hoovkond oma hiilguselt ületas kõik senised ja ka hilisemad hoovkonnad. Kuninga ja riigi üle hakkasid võimust võtma kombeliselt langenud naisterahvad, mille tagajärjel Prantsusmaal nüüd tuli ära kanda hirmuvalitsuse kõrval ka veel kuninga sohinaiste valitsus. Markiis Pompadour tegi riigikassaga mis ta aga tahtis. Isegi sõjaväe juhte ja ministreid vahetas ta oma tujude järele. Kuhu niisugused olud riigi viisid, näitab meile Rossbach' i lahing, mis ähvardas maha matta Prantsusmaa sõjakuulsuse, ja lüüasaamised Ameerikas ja Ida-Indias, kus Prantsusmaa kaotas kõik oma mõju mere- ja asumaaderiigina. Nii välis- kui ka sisepoliitikas valitsesid silmapilgu-tujud ja otstarbetu vägivald. Trükitööd olid lubatud või keelatud selle järele, kuidas kohtunikkude või ministrite arvamine nende kohta käis. Kirjanikud, keda välismaal austasid isegi kuningad oma sõprusega, viibisid Prantsusmaal alaliselt vangistamise või maalt väljasaatmise hädaohus. Sellepärast väljendati kirjatöodes ainult varjatud kujul seda, mida meel mõtles

või, nagu Voltaire tähendas, harjutati ennast "*kunstis*" ütlema kõike, ilma et oleks tarvis sattuda Bastille vangikotta. Rousseau, kes mitte nii tark ei olnud, saadeti maalt välja. Et Prantsuse riiki päästa ja sõjaväge uuesti võidu teedele viia oli vaja revolutsiooni, mis lõplikult feodaalkorra jäänused hävitas.

Valitsus ja riigi sisemine jaotus.

Prantsusmaa oli absoluutne monarhia. Administratiivselt maa jagunes 40 kubermangu, mille eesotsas olid kubernerid - maksude sissenõudjad.

Valitsus koosnes kahest ministrist ja neljast riigisekretärist. Riiginõukogusid oli neli: 1) välispolitiline, 2) rahaasjanduse, 3) sise ja 4) kohtu.

Valitsuse ainukeseks asukohaks oli Versailles, mis näitab, et administratiivne jaotus põhjenes enam maksustamisele kui valitsemisele.

Rahva jaotus seisuste järele ja maksustamine.

Kõige paremas seisukorras oleva rahvaklassi moodustasid vaimulikud (neid oli 1/5 tervest rahvast), kelle käes oli 1/3 tervest riigi maast ja kes sinna kõrvale said veel 215 miljoni franki kümne - ja muid makse. Riigile maksid nad kõigest 5% oma sissetulekuist. Vaimulikud jagunesid omakorda veel kahte klassi: 1) kõrgemad vaimulikud ja 2) harilikud õpetajad.

Mõisnikud (aadeld) moodustasid teise seisuse, kelle käes oli samuti 1/3 tervest maast. Sealjuures omasid nad veel suuri eesõigusi: nad olid vabad igasugustest maksudest; neil oli õigus maksustada talupoegi ja kaubandust; nad võisid makse võtta ka neilt, kes ainult läbi käisid nende maast; kõik kohad hoovi juures olid nende käes (hoovi juures oli teenistuses 6000 mõisnikku); iga aasta said nad riigilt rikkalikke kingitusi jne. Ka peaaegu kõik juhtivad kohad sõjaväes olid nende käes (3/4 sõjaväe juhtidest olid mõisnikud). Mõisnikud jagunesid ka kahte liiki, ühes kes olid eesõigustatud seisukorras ja asusid hoovkonna läheduses, teised lihtsad maamõisnikud.

Kolmanda seisuse (*troisieme etas, noblesse etas*) moodustasid kõik need, kes ei olnud vaimulikud ega mõisnikud, nagu buržua (pankade omanikud, kaupmehed jne.), käsitöölised ja umbes 20 miljoni talupoega. Et kaks esimest seisust (vaimulikud ja mõisnikud) peaaegu täielikult maksudest vabad olid, siis lasus terve maksukoorem ainult kolmanda seisuse õlgadel. Rahva (kolmanda seisuse) käest nõuti iga aasta sisse otsekoheste riigimaksude näol 165 miljoni franki. Riigimaksude kõrval maksid talupojad, veel iga-aastaseid maamakse, nagu rent, teorjus, kümnis jne. On kindlaks tehtud, et prantsuse talupoeg 100 frangist sissetulekust pidi maksma; 53 franki riigile otsekoheste maksuna, 14 franki mõisnikule maamaksumana ja 14 franki vaimulikkudele kümnisena, ülejäänud 19 frangist läks veel üks osa soola- ja muude maksude näol riigile.

Rahva poolt kõige põlatum oli soolamaks (praegu Indias), mis seisis selles, et talupoeg oli kohustatud ostma iga oma perekonna liikme kohta aastas vähemalt 7 naela soola igapäevaseks harilikuks tarvitamiseks. Tahtis talupoeg aga näiteks liha soolata ja ei ostnud selle tarvis mitte eraldi soola, siis võeti tal liha käest ära ja pandi veel 300 franki trahvi maksma. Iga päev tuli ette seda, et inimesi, kellel ei olnud leiva tükikestki, soola

ostmata jätmise pärast karistati. Üldse valitsuse poolt võeti tarvitusele kõik abinõud maksude sissenõudmiseks rahva käest, sest väljaminekud riigil olid suured. Kuningas pidas omal 4000 ratsahobust, 4000 teenijat ja 9000 mehe suuruse ihukaitseväge. Kõigi nende ülalpidamiseks neelas kuningakoda iga aasta ära 68 miljoni franki, peale selle veel Pompadour, kellele kuningas maksis aastas 36 miljoni franki. Sõjavägi läks aastas maksma 96 miljoni franki. Peale selle oli veel palju teisi kulusid. Kõik see nõuti sisse ainult kolmanda seisuse kodanikkude käest. Kõigest sellest järeldub, kui raske oli viimaste seisukord.

Kodanikkude, eriti talupoegade raskest seisukorda püüdis kergendada minister Turgot maksude ühetasaselt ärajaotamise teel kõikidest seisustest kodanikkude vahel. Peale selle kavatses ta ära kaotada teoorjuse, mõisnikkude keskajast päritud eesõigused, sisemised tollid jne. Kõik need Turgot uuendamisekatsed ebaõnnestusid, sest neile astuti energiliselt vastu hoovkonna poolt ja kuningas oli sunnitud hoovkonna pealekäimisel Turgot ametist vabastama.

Revolutsioon ja selle tulemused.

Kuningakoja pillamisi ei piiratud. Rahva viletsus kestis edasi. Selle vastu hakati ikka enam ja enam avalikult üles astuma kirjanduses (Voltaire, Rousseau ja teised). Paljud arukamad kodanikud jõudsid veendumusele, et niisugune kord riigis enam edasi kesta ei või.

Kui rahaministriks sai Necker, kutsuti kokku 1789. a. kevadel seisustekogu 300 mõisnikku, 300 vaimulikku ja 600 rahva esindajat. Sellest kujunes revolutsiooni algrakukene. Siin selgus, missugust mõju rahva vaadete selgitamine ja ameeriklaste eeskuju olid avaldanud inimeste meelele. Kolmas seisus (600) ei lugenud ennast enam ainult seisuseks, vaid juba terveks rahvaks. Hiljem kuulutas ta end rahvuskoguks, millest saigi oma alguse revolutsioon. Suurema tõuke sai revolutsioon Bastille vallutamisel 14. juulil 1789. a. Bastille langemine andis talupoegadele julgust ja hoogu vastuhakkamiseks: maksud jäeti maksmata, põletati losse ja kloostreid, piinati mõisnikke jne. Üldse hävitati kõik senine ja hakati ehitama uut. Rahvuskogu otsusega 4. aug. kaotati kõik senised maa põhimaksud, teo- ja pärisorjus, seisuste eesõigused. Igasugused vanast ajast päritud kohused ja pandi maksma rahva suveräniteedi õigus.

Mis puutub aga välispolitikasse, siis püüti sellel alal hoiduda teiste riikide asjadesse segamisest.

Sõjaväe komplekteerimine ja korraldus enne revolutsiooni.

Sõjakunsti jälgimine prantsuse revolutsiooni ajajärgus, samuti nagu teistegi revolutsioonide ajajärgus, on seotud teatud raskustega selles mõttes, et revolutsioonilises vaimustuses jääb kõrvale tegelik elu, realiteet. Kui prints Morits, Gustav-Adolf, Louvois ja Preisi kuningad seadsid omale kindla eesmärgi, teatud reformide kava ja teotsesid plaanikindlalt, siis ei leia meie seda Prantsusmaal revolutsiooni päevil. Revolutsioonilises võitluses valitseb piiramatult tahe võita, siin käsutab tarvidus ja tulemuseks on see, et käsud, määrustikud, aruanded ja reformid mõeldakse ja kirjutatakse ikka veel vana

mõttele tasapinnal, kuna elu-realiteet valib omale uue tee, võtab uue suuna. Nii oli see ka prantsuse revolutsiooni päevil.

Sõjaväe komplekteerimine jäi endiseks. Võeti teenistusse oma ja välismaalasi (viimaseid 1/3) vabatahtlikul alusel. Oli ka miilits, kus teenistus oli sunduslik - iga 50 talu pidid andma ühe nekruti.

Ohvitseridega komplekteerimine sündis kahel viisil:

1) Sõjakoolide kaudu ja 2) nendega, kes omandasid ohvitseri kutse ostu teel (kompaniide ja rügementide ülemad, sest neid ameteid võis osta). Viimane viis võimaldas ka buržua (kolmanda seisuse) klassi rikkamatele ohvitseri kutse omandada. Eriti palju buržua elementi sattus sõjaväkke sõdade ajal, mil oli tarvis rikkaid mehi uute kompaniide formeerimiseks. Kui pärast sõda algas demobilisatsioon ja koosseisude kokkutõmbamine, vabastati teenistusest buržua klassi ohvitserid, vaatamata nende teenetele ja haavadele. Niisugune teguviis kutsus esile protestid buržua klassis. Eriti suure protesti kutsus välja leitnant Lantier vabastamine, kellel oli suur poolehoid isegi hoovkonnas. Viimast taheti vabastada sellepärast, et ta ei kuulunud aadliseisusse. Ägeda protesti peale vaatamata ta vabastati siiski sõjaväest.

Kuni 1781. a. oli 3/4 ohvitseridest aadliseisusest, kuna 1/4 oli neid, keda ülendati ohvitserideks vahvuse eest (sõdurite keskel). Viimaste õigused olid teatud määral piiratud ja selle tagajärjel nende edasipääs teenistuses raskendatud. Pärast 1781. a. komplekteeriti ohvitseride korpus ainult aadlimeestega. Iga aadlimees, kes tahtis saada ohvitseriks, pidi esitama tõendise selle kohta, et tema 4-da põlve esivanemad kuulusid juba aadliseisusse. Nii siis koosnes ohvitserkond enne revolutsiooni ja ka revolutsiooni päevil ainult aadlimeestest, kellel puudus igasugune kontakt sõdurkonnaga.

Sõjaväe organisatsioon. Regulaar sõjavägi koosnes 12000 ohvitserist ja 170000 sõdurist, miilits aga 4000 ohvitserist ja 75000 sõdurist.

Jalavägi oli koondatud rügementidesse. Rügement koosnes 2-st pataljonist á 10 kompaniid. Kompanii koosnes 60-st mehest. Kokku oli jalaväge 100 prantsuse ja 25 välismaalaste rügementi. Jalaväes oli olemas ka brigaad, mis koosnes 2-st rügemendist.

Jalaväes oli tarvitusel 1777 . a. mudeli järgi valmistatud tulekiviga püss, mille laskekaugus oli 250 mtr ja tulekiirus kuni 3 lasku min.

Ka suurtükivägi oli koondatud rügementidesse. Suurtükiväe rügement koosnes 5-st kompaniist á 6 suurtükki. Tarvitusel olid kõrged kaliibrid - 4 ,8 ja 12 naelalised suurtükid ja 6 naelalised haubitsad. Laskekaugus oli 600 - 800 mtr ja tulekiirus - 2 lasku min.

Kokku oli 95 kompaniid suurtükiväge.

Suurtükivägi oli ilma voorita ja hobusteta - vooride ja hobuste korraldamine oli eraettevõtjate käes. Viimaste käes oli ka suurtükide toimetamine positsioonidele. Suurtükid olid riigi omad.

Ratsavägi jagunes kürasiirideks, husaarideks, draguunideks jne. Kõrgemaks koondiseks oli rügement, mis koosnes 5-st eskadronist á 150 sõdurit. Kokku oli ratsaväge 60 rügementi.

Insenerivägi koosnes 6-st minööride ja 9-st sapööripataljonist.

1788. a. loodi Carneau poolt uus väekoondis - diviis, mis koosnes 2-st jalaväe brigaadist, ühest või kahest ratsa rügemendist ja kahest suurtükiväe kompaniist. Kokku oli diviisis umbes 10000 - 12000 meest.

Ühes diviiside loomisega moodustati ka ohvitseride kindralstaabi kutseliik.

Distsipliini mõiste sõjaväes ei olnud küllalt arenenud - distsipliin ei olnud teadlik. 1777. a. viidi Preisi eeskujul sisse kehaline karistus, kuid valju protesti tõttu muudeti see varsti

jälle ära. Kindlam distsipliin oli välismaalaste rügementides.

Väljaõpe ja taktika. Väljaõpe sõjaväes oli rahuloldav. Peeti suuremaid koondlaagri õppusi Metz' i ja Vassier laagrites.

Tugeva arvustuse all oli joontaktika. Otsiti uusi ideid ja võtteid, uut rivistust ja lahingukorda.

1774. a. Metz' i ja 1778. a. Vassier laagrites korraldatud manöövritel viidi läbi hertsog Brolier poolt vastase kindlustatud positsiooni rünnak, kusjuures tarvitati järgmist lahingukorda: ees laskurahelikud tulejõuna ja nende taga kolonnid löögijõuna.

Selline oli siis prantsuse sõjaväe korraldus enne revolutsiooni.

Sõjavägi revolutsiooni päevil.

Et prantsuse sõjavägi oli komplekteeritud (koosnes) vaesematest rahvakihtidest, läks ta revolutsiooni alul kohe üle rahva poole, isegi kuninga kaardivägi läks üle rahva poole ja toetas Bastille vallutamist. Sõjaväe üleminek rahva poole määras ära ka revolutsiooni edaspidise arenemise. Kõik katsed, mis ette võeti selleks, et ära hoida sõjaväe üleminekut revolutsionääride poole, jäid tagajärjetuks.

Algas väeosade lagunemine ja omavoliline lahkumine, mis küll massiliseks ei kujunenud. Sõdurid võtsid võimu oma kätte, rüüstasid ära rahakastid, müüsid oma varustust ja relvi. Kui hakati tapma ka ohvitseri, kes püüdis alal hoida korda, algas ohvitseride emigreerimine. Üldse lahkus revolutsiooni päevil Prantsusmaalt 2/3 ohvitseridest.

Korralagedused ja lagunev seisukord sõjaväes hakkasid oma peale tõmbama ka Rahvuskogu tähelepanu. Rahvuskogu asus sõjaväe ümberkorraldamisele. Anti dekreet ohvitseride valimiseks, mille alusel valiti 23000 uut ohvitseri. Kuninga käsutada jäeti ainult 1800 kaardiväe sõdurit. Välismaalaste rügemendid, kus korralagedused ja lagunemine olid kõige laialatuslikumad, otsustati saata laiali. Asutati ka n. n. rahvaskaardivägi - ilma sõjalise õppuseta relvastatud rahvamass. Rahvaskaardivägi omas suure tähtsuse ainult riigi sisemises elus. Ta oli miilitsasüsteemi alusel komplekteeritud kodanikkudega, kes omasid valimise õiguse. Juhid määrati linnade omavalitsuste poolt. Alul vormiti rahvaskaart Pariisis, hiljem ka teistes linnades.

Suure rahvusliku tõuke sõjaväe organiseerimiseks andis Preisi ja Austria sissetung Prantsusmaale. Asuti kiiresti sõjaväe korraldamisele ja organiseerimisele. Tagajärg oli see, et preislased 1792. a. kaotasid Valmi lahingu.

Sõjaväeteenistuse kohustus. Leiti, et sõjaväe komplekteerimine vabatahtlikul alusel ei ole kohane, sest vabatahtlikke tuli ikka võrdlemisi vähe kokku. 24. veebr.1793. a. kuulutati välja Konvendi poolt sunduslik mobilisatsioon 300.000 mehe teenistusse kutsumiseks. Ka see ei andnud tagajärgi, eest kokku tuli ainult 180.000 meest. Kuus kuud hiljem ja nimelt 23. aug. kuulutas Konvent välja üldise teenistuskohustuse - "*Levee en masse*". Selle kohustuse põhjal pidid teenistusse ilmuma kõik poissmehed 18 - 25 aastani. See kutse andis juurde veel umbes 450.000 meest. 1794. a. alguseks oli prantsuse sõjaväes juba 770.000 meest.

Amalgama. 1793. a. aug. kuus määrati "*Päästekomitee*" koosseisu sõjaväe insener Carneau, - suur organisaator, Carneau viis sõjaväkke sisse kindla korra, pani piiri kuritarvitustele ja organiseeris uue ohvitseride korpuse, likvideerides 23.000 valitud ohvitseri. Kõige olulisema tähtsusega oli see, et Carneau viis ellu "*amalgama*" seaduse, mis seisis selles, et kuninglik sõjavägi liideti revolutsiooni ajal loodud vabatahtlikkude

pataljonidega. Peale selle jaotas Carneau sõjaväe diviisidesse. Diviis oli alaline üksus ja koosnes kolmest relvaliigist - jala-, ratsa- ja suurtükiväest.

Amalgama lõplikuks teostamiseks kulus kuus aastat. Amalgama seaduse põhjal loodi endiste rügementide asemele uus üksus - poolbrigaad, mis koosnes ühest vanast (kuningriigi) ja kahest uuest (revolutsiooni ajal moodustatud) pataljonist. Juhtide (ohvitseride) valimist piirati. Poolbrigaadides lubati vabadele ametikohtadele valida ainult neid ohvitseri, kes olid ühe astme võrra madalamal ametikohal, kusjuures aga kompanii võis valida omale ohvitseri terve poolbrigaadi juhtide koosseisust. Nii võis endine vabatahtlikkude kompanii valida vabanenud kapteni kohale vana (kuningriigi) pataljoni leitnante, nooremateks ohvitserideks aga iga allohvitseri. Valimiste kohta pandi maksma reegel, et sõdurite poolt valitakse kolm kandidaati, millistest ülemus ühe oma äranägemise järele ametisse võis kinnitada. See süsteem aitas tõsta juhtiva koosseisu väärtust ja süvendas üldist korda sõjaväes.

Sõjatööstus.

Sõjaväe kasvamine tõi esile suured nõudmised materjalsetes tarvetes, eriti just varustamise alal. 1793. a. sept. kuus oli Pariisi arsenalis ainult 9000 kõlbamat püssi, kuid varustada ja relvastada oli tarvis sadasid tuhandeid sõdureid. Salpeetri aastane saak oli ainult 50.000 puuda, tarvis läks aga 1.000.000 puuda. Asuti tööstuse mobiliseerimisele, revolutsioonilisi võtteid tarvitades: pandi maksma töökohustus kõigis metalli, relvade, kellade jne. vabrikutes (omaaja *pjätiletka*); kõik meistrid rakendati sunduslikult tööle. Lõppude-lõpuks jõuti sellel alal nii kaugele, et suudeti valmistada 1000 püssi päevas. Et salpeetri aastane toodang liiga väike oli ja sellest laskemoona valmistamiseks ei jätkunud, hakati seda muretseda ühiskondlikul teel. Korraldati revolutsiooniline "*salpeetri*" püha, mis andis võrdlemisi häid tagajärgi. Üksi Pariisist saadi sel teel poole aasta jooksul 20.000 puuda salpeetrit. Iga kodanik, kes tahtis olla ustav, pidi kleepima oma väravale kuulutuse, et on läbi pesnud omad tallid ja keldrid ja salpeetri ära andnud. Samasugune lugu oli ka vase ja pronksiga. Rekvireeriti isegi kirikukellad. Ka kõik söekaevandused mobiliseeriti sõjaliseks otstarbeks.

Organisatsiooni alal võiks ära märkida seda, et loodi ratsa-suurtükivägi, mis esialgu koosnes ainult kahest kompaniist, hiljem aga - 9 rügemendist á 6 kompaniid. Carneau moodustas, nagu juba eespool tähendatud, diviisid. Diviis koosnes 4-st poolbrigaadist + üks poolbrigaad kergejalaväge + 2 kompaniid suurtükiväge (ühe komp. jala-suurtükiväge 8 suurtükiga ja teine komp. ratsa-suurtükiväge 6 suurtükiga). Neli aastat hiljem kaotati poolbrigaadis ära vanade pataljon. Noored ja vanad sõdurid määrati teenima ühte pataljoni.

Uuendused taktika ja strateegia alal.

Uus organisatsioon ja uus sõjavägi kutsusid esile ka uue lahingupidamisviisi. Uus sõdur ja uus juht kutsusid ellu uue taktika, sest endine kuristik ohvitseri ja sõduri vahelt kadus. Varemalt osutus peaaegu võimatuks hoida prantsuse sõdurit hargravis tule all - kõik jalavägi muutus kergeks, paiskus kiiresti laiali, kasutas varjendeid ja kohalikke esemeid,

puges küladesse ja majadesse, millest kõik XVIII sajandi sõjaväe juhid püüdsid hoiduda pärast ebaõnnetunud katset Hochstedt' i lahingus. Küsimus, millisel määral lubada kasutada varjendeid lahingus, oli üks raskemaid, mida tuli otsustada, sest olulisema tähtsuse omavad sõduri moraalsed jõud, millistest olenevalt varjumine lahingus annab suure plussi või miinuse. Kardeti, et varjendite taha laialipaiskanud sõdureid on raske tõsta rünnakule. Prantsuse sõdur oli ju nüüd rahvusliku liikumise edasikandja.

Esimestel revolutsiooni aastail oli ohvitseride autoriteet tunduvalt kõigutatud; arusaamine distsipliinist hoidus küll alles, sest peaaegu kõik vanemad juhid olid teeninud ohvitseridena ja sõduritena vana korra ajal, kuid seni, kuni sõdurite mass ei olnud uuesti kätte võetud ja riviõppused jälle sisse viidud, jättis distsipliin veel palju soovida, olgugi, et olid tarvilisel karmid karistused, isegi surmanuhtlus. Ahelravis libisesid sõdurid juhtide kätest hoopis ära ja kui lahingukord kujutas endast mitut üksteisele järgnevat ahelikku, tabas revolutsioonilisi vägesid tihti katastroof: lahingusse mindi revolutsiooniliste lauludega ja suure vaimustusega, kuid kui satuti kuulide alla, kadus igasugune vaimustus ja lahinguväli täitus jooksikutega.

Sõdurite hoidmiseks oma kätes jäi juhtidele ainult üks abinõu - kõiki, kes asusid tagapool esimest ahelikku, koondada kolonnidesse. Kolonn, võrreldes ahelriviga, omab vastupidised omadused. Kollektiiv tunneb ennast tugevamana, tagumised viirud toetavad esimesi (eelmsi), kolonnis kaotab inimene oma individualiteedi, on kergemini juhitud, täidab täpsamalt käsklusi ja distsiplineerub kergemini.

Kui kord sõjaväes kõvenes, võeti tarvitusele laskurahelikud, kus sõdur võis teotseda iseseisvalt ja edukalt. Kompaniidesse anti mõned (5-6) vintpüssid (vintlõikega, teised püssid olid sileõõselised). Nende laskekiirus ei olnud küll suur, kuid nad omasid suure täpsuse. Need anti välja parematele laskuritele vastase juhtide laskmiseks (hävitamiseks). Laskurahelikkude taha koondati kolonnid vastase ründamiseks. Kolonn esines kindla abinõuna arvulise ülekaalu saavutamiseks löögipunktis. Sellel joontaktika ajajärgul arvulise ülekaalu küsimus tõmbas oma peale erilise tähelepanu. Alates prantsuse revolutsioonist hakati nii teoorias kui ka praktikas pidama väga tähtsaks arvulise ülekaalu saavutamist otsustavas punktis. Juhtimise tähtsaim ülesanne seisis nüüd selles, et kindlustada (tagada) seda arvulist ülekaalu. Tekkis (sündis) löögitaktika.

Revolutsiooni ajajärgul suurenes arvuliselt peajasjalikult jalavägi, mille tagajärjel ratsa- ja suurtükiväe % võrreldes jalaväega jäi vähemaks kui enne. Seitsme-aastase sõja lõpul tuli iga 1000 täägi kohta umbes 6 -7 suurtükki, revolutsioonilises sõjaväes aga - üks, õige harva ka kaks suurtükki. Kuid selle eest reorganiseeriti suurtükivägi täielikult. Varemalt toimetati raske suurtükivägi lahinguväljale (positsioonidele) kohalikkude elanikkude rakenditega; ta ei suutnud manöövreerida, teotsedes kogu aeg ühelt ja samalt positsioonilt, välja arvatud rügementide suurtükid, mida edasi toimetati jalavägi. 8 naelaliste suurtükide raskust vähendati 90 puuda pealt 73 puuda peale ja 6 naelaliste raskust - 60 puuda pealt 46 puuda peale. Vormiti neljahobuselised suurtükide rakendid suurtükiväe hobustest. Patareid võisid nüüd liikuda ka väljaspool teid. Iga Carneau diviis sai kaks patareid. Lühikest manöövrit ette võttes võisid patareid liikuda ka kiirema allüüriga (galoppi). Tekkis võimalus patareide kiireks koondamiseks sinna, kus taheti anda lööki vastasele, millega saavutati ootamatus. Alates prantsuse revolutsioonist kujunes suurtükivägi iseseisvaks relvaliigiks, militariseerus. Kuigi revolutsiooni ajajärk vähendas suurtükiväe arvulist suurust võrreldes jalaväega, andis ta suurtükiväele siiski

kindla ja tugeva organisatsiooni.

Uute võitlusviiside tarvitusele võtmine taktikas oli tingitud tegelikust tarvidusest, nagu eespool nägime. Sama lugu oli ka strateegiaga. Revolutsioonilise sõjaväe suurtel massidel olid kasutada ainult väiksed ja viletsad voorid. Isegi veel Napoleoni ajal, kui 1806. a. veovahendite arvu märksa suurendati, oli prantsuse rügemendis ikkagi voor 6 korda vähem kui preisi rügemendis. Preisi rügemendis oli 60 vankrit sõdurite telkide vedamiseks. Prantslastel aga telkisid ei olnud, ei olnud ka abinõusid, millega neid vedada. Niisugustes tingimustes võis prantsuse sõjavägi bivuakeerida lageda taeva all ainult erilistel juhtudel, lahingu-olukorrast tingitult. Loomulikult ei saanud prantsuse sõjavägi siis ka oma ööpukust mööda saata ühistes laagrites, vaid pidi diviiside kaupa küladesse laiali minema.

Sõjaväe jaotamisel diviisidesse enne revolutsiooni oli ainult teise järgu tähtsus, sest kogu sõjavägi võis puhkusele asuda koondatult. Revolutsiooni ajal koondus kogu sõjavägi ainult lahinguks, kuna rännakutel ja puhkustel ta paiknes diviisidena. Vastase rünnaku korral pidi üksik diviis vastu panema seni, kui teised osad talle appi jõudsid või jälle õigel ajal taanduma teiste üksuste juure.

Varustamine.

Et sõjaväe seljataguses valitsesid korralagedused, olid toitluslaod (magasinid) tihti tühjad, ei olnud transpordi abinõusid, välileivaküpsetamist ei suudetud korraldada jne. Sellepärast tuli põhimõttelikult üle minna kohalikkude tagavarade kasutamisele kõige laiemal alusel. Rügement jõudes teatud küla raiooni, jaotas oma mehed talude peale ära. Korteriperemehele esitati nõudmine, et ta pidi määratud sõdurid ära mahutama oma ruumesse ja neid ka toitma. Kiire iseloomuga manöövrivate ajal andis selle toitlustamissüsteemi kasutamine häid tagajärgi. Pikemate peatuste juures oli siiski tarvilik korraldada ka juurdevedu, kui muud ei suudetud, siis osa leiba pidi ikka juure vedama.

Uue toitlustamissüsteemi tarvitusele võtmine sõjaväes vähendas märksa vooride koosseisu, mille tagajärjel sõjavägi muutus enam liikuvaks, vähem tundelikuks teede puudusel, sõjavägi võis kergemini välja tungida vastase seljatagusesse ja end lahti öelda 5 päeva rännaku süsteemist. Sellest ajast peale ei lahendatud sõjaväe varustamise küsimust enam teatud trafareti või šablooni järgi, vaid olukorrast olenevalt.

VIII NAPOLEONI AJAJÄRK.

Sissejuhatus.

Revolutsiooni sõdade ajajärgul XVIII sajandi lõpul hakkas prantsuse kindralite hulgas välja paistma Napoleon oma võimete ja vaimuannete poolest. Kuid alul ei saanud Napoleon veel täiel määral ära kasutada, maksma panna oma ideid strateegias ja taktikas, mida takistasid teatud määral poliitilised ja teised tingimused. Strateegias siiski ütles Napoleon juba tol ajal enese lahti senistest sõjapidamise viisidest ja esines seega teatud määral juba uute sõjapidamisviiside loojana. Taktikas nõudis ta vägedelt ainult äärmist pingutamist ja energiat, kuna tehnilises mõttes ei viinud ta sisse midagi uut. Oli tarvis aega, et rahulikult läbi mõelda üleelatud lahinguid, nende muljeid ja luua siis uusi sõjapidamisviise.

Teisest küljest oli tarvidus piiramatu võimu järele, et maksma panna, ellu viia oma kavatsusi. Üldine väsimus aastaid kestnud sõdade tagajärjel ja kuulsus, mis ümbritsesid noort võitjat, andsid Napoleonile ühe kui teise. Täielik vaikus Euroopas 1800. a. kuni Napoleoni kroonimiseni keisriks 1804. aastal andis talle täieliku võimaluse Prantsusmaa sõjaliste jõudude korraldamiseks ja nende ärakasutamiseks lahingus oma maitse järele. Sellest ajast hakkas end ilmutama Napoleoni geenius oma täies hiilguses, pannes aluse uuele ajajärguga sõjakunsti arengus, ajajärgule, mida tuntakse ajaloos "*Napoleoni ajajärgu*" nime all.

Napoleon seadis omale eesmärgiks alles hoida sõjaväes seda süsteemi, millele oli alus pandud revolutsiooni ajal, püüdes teha seda süsteemi ainult tugevamaks. Kõige rohkem püüdis Napoleon arendada taktikat, mis tema arvamise järgi vajas hädasti täiendamist ja parandamist.

Napoleoni poolt korraldatud õppelaagrid võimaldasid temale kavatsatud muudatuste sisse viimist, sõjaväega tutvunemist, distsipliini arendamist, moraali tõstmist sõjaväes jne., millel tulevastes sõdades oli määratu tähtsus.

Komplekteerimine.

Nagu eespool nägime viidi 1795 . a. sisse sunduslik sõjaväeteenistus, mis andis 470.000 meest. Et see seadus oli esile kutsunud palju proteste, viis Napoleon sellesse seadusse 1800 . a. sisse teatud korrektiivid: jõukamad (aristokraadid) võisid oma asemele palgata teisi ja saata neid sõjaväeteenistusse.

Teenistusekohustus oli maksev kõigi 20 - 25 a. meeskodanikkude kohta. Sõdur, kes sai 25 aastat vanaks, võis teenistusest ära minna või jääda üleajateenijaks. Kutsealuste noormeeste arv Prantsusmaal ulatus 190.000-ni. Rahu aastatel, 1801.-1804. a., määras Napoleon kindlaks, et iga aasta peab ilmuma tegelikku teenistusse 30.000 noormeest ja reservväkke ka 30.000. Reservväelased said kahenädalise sõjaväelise ettevalmistuse. Peale selle kutsuti neid kokku õppusteks üks kord kuus ühel pühapäeval. 1804. a. pandi

maksma liisu tõmbamine.

Riigi julgeoleku kaitseks oli Napoleonil kui konsulil õigus tarvitusele võtta igasuguseid abinõusid. Vajaduste määrajaks oli Napoleon. Riigikaitse huvides võis ta teenistusse edasi jätta ka neid, kes olid oma aja (5 aastat) juba ära teeninud, võis sisse kutsuda noori enne tähtaega jne. Kui 1805. a. algas sõdade ajajärk, tuli kutsealuste arv tõsta mitmekordseks, mis tekitas rahvas nurinat ja vastuseismist. 1805.-1807. a. sõjad nõudsid 420.000 meeskodaniku mobiliseerimist. 1813. ja 1814. a. kutsuti sisse juba 1.250.000 meest. Seesugused suurearvulised sissekutsumised kurnasid ja väsitasid rahva ära, mille tagajärjel teenistusest kõrvale hoidjate arv kasvas alatasa. Kõrvalehoidjate peale pidasid jahti suure-arvulised šandarmide salgad, et neid kätte saada ja teenistusse toimetada. Oma sõjaväe arvu suurendamiseks (täiendamiseks) kasutas Napoleon ära ka oma liitlaste ja allaheidetud rahvaste sõjavägesid.

Kui Friedrich Suur väejooksikutega võitlemiseks kasutas sügavalt läbimõeldud politseilikke võtteid, nagu sisemise valve sisseseadmine öösiste puhkuste ajal, komandode vee ja puie järele saatmine koondriivis ohvitseride juhatusel jne., siis pöördus Napoleon sõjaväe moraalse külje juure, ta pöördus nende sõdurite poole, kes jäid kohale, käskides neil mõjuda ka jooksikute peale. Ta tegi sõdureile selgeks, et väejooks on suur kuritegu kohalejääjate, vastu väejooksik jätab oma osa raskusi kohalejääjate kanda.

Ja see mõjus sõduritele. Ulmi operatsioonis oli lahingust kõrvalehoidjate arv suur, nad jäid seljatagusesse tolgendama ja hakkasid seal röövima. Pärast lahingut koguti nad kokku ja saadeti rügementidesse tagasi, kus kohalejäänud sõdurid neilt varastatud ja röövitud asjad ära võtsid ja oma vahel ära jagasid. Pärast iga lahingut muutusid rühmad vannutatud meeste kohtuteks; sõduri üle, kes oli end kõrvale hoidnud lahingust või lahingus põõsa taga oli kükitanud, mõisteti kohut tema enese seltsimeeste poolt; rühm ära kuulunud süüdlase seletusi, mõistis ta õigeaks või määras talle karistuse, mis viibimata viidi täide.

Et Napoleon võimaldas rikkamatele eneste asemele sõjaväkke saata teisi vaesemaid, kujunes sõjavägi ühtlaseks, omandas ühtlase ilme, milline asjaolu võimaldas Napoleonile sõjaväge kergesti ümber töötada temale soovitavas suunas. Napoleoni organisatsioon otsis tugevaid käsi, ta ei ajanud taga kultuurinimesi. Olles Egiptuse sõjakäigul inglise laevastiku poolt ära lõigatud täienduste saamise võimalustest kodumaalt, kirjutas Napoleon 22. juunil 1799. a.: *"Ma võin osta 2000-3000 neegrit, kes on vanemad kui 16 aastat ja panna iga pataljoni rivisse 100 neegrit"*.

Ohvitseride koosseisu täiendamiseks püüdis Napoleon tagasi kutsuda emigrante. Hulk emigrante tuligi tagasi ja astus sõjaväkke. Seda oli aga veel vähe ja Napoleon asus sõjakoolide korraldamisele. 1800. a. pani ta aluse St. Syr' i sõjakoolile ja seadis sisse sundliku ohvitseridega komplekteerimise. Iga maakond pidi andma 10 rikkamat noormeest sõjakooli. 1801.-1802. a. võttis ta ette suurema puhastuse juhtide peres. Pooled leitnandid ja kaptenid võisid ülendatud saada, kuna teine pool valiti. Hiljem kadus kohtadele valimine täiesti. Napoleon reguleeris ka ohvitseride ülendamist ja teenistuskäiku, ta määras kindlaks aja igas auastmes teenimiseks. Hiljem asutas Napoleon ka ratsaväe kooli Versailles' s ratsaväe ohvitseride ette valmistamiseks.

Organisatsioon.

Jalaväes. 1803. a. kaotas Napoleon poolbrigaadid ja asutas nende asemele rügemendid.

Jalaväe rügement koosnes 4-st pataljonist á 6 kompaniid. Igal rügemendil oli oma depoo (*marševaja rota*). Diviis, mis oli juba enne Napoleoni, jäi ka nüüd püsima. Diviis oli veel võrdlemisi nõrk, koosnedes 6000-7000 mehest. 1805. a. moodustas Napoleon korpuse. Korpuse koosseis oli: staap, 2-3 jalaväe diviisi, 1 ratsaväe diviis, suurtükiväe park ja reserv, 1-2 kompaniid pioneere, toitluskolonn ja ambulants. Kokku oli korpuses 27.000 - 30.000 meest. Diviisist võttis Napoleon ratsaväe ära ja viis üle korpuse. Kogu sõjavägi oli jaotatud 7-sse korpuse. Kuninga kaardivägi moodustas eraldi korpuse.

Ratsaväes allüksuseks (*osnovnaja edinica*) oli rügement, mis koosnes 4-st eskadronist. 1800. a. moodustas Napoleon ratsa diviisid, üldse oli Napoleonil 7 ratsa diviisi peale nende, mis kuulusid korpuste koosseisu.

Et anda suurtükiväele suuremat liikuvust, kaotas Napoleon endise suurtükide vedamiskorra (enne veeti suurtükke era ettevõtjate poolt ja palgatud hobustega) ja viis sisse erilised pataljonid selleks; varsti pärast seda aga - patareid, millesse olid koondatud suurtükid, meeskond nende teenimiseks ja hobused. Ühenduses sellega kaotas Napoleon 1805. a. rügemendi suurtükiväe ja moodustas rügemendi suurtükkidest kerged patareid.

Napoleon andis suure tähtsuse ratsa-suurtükiväele ja suurendas tema koosseisu märksa.

Ka suurtükiväe reservile pani Napoleon aluse (moodustas suurtükiväe reservi).

Sõjaajal koosnes armee normaalselt korpustest. Korpuste koosseisu kuuluvate diviiside arv oli mitmesugune, kuna diviisi koosseis oli alaline - 2 või 3 brigaadi. Brigaad koosnes 2-st rügemendist. Korpuse koosseisu aluseks oli temale antud ülesanne, mis nõudis suuremat või vähemat tegevuse iseseisvust. Korpuse koosseisu suurus olenes ka keisri usaldusest korpuse juhi vastu. Igale jalaväe korpusele oli juure antud üks ratsa diviis. Üldiselt püüdis Napoleon aga selle poole, et eraldada ratsaväge jalaväest ja koondada teda võimalikult suurtesse massidesse.

Veel revolutsioonisõdade ajal ümbritsesid vabariigi kindralid endid ratsaväe kaitsega. Egiptuse sõjakäigu ajal andis Napoleon suure tõuke selle ratsaväe kaitse arenemisele. Kujunes konsuli kaardivägi. Kui Napoleon sai keisriks, nimetati konsuli kaardivägi ümber keisri kaardiväeks. 1805. a. sõja ajal koosnes see kaardivägi 10.000 mehest, kuid varsti kujunes ta võimsaks armeeks (100.000 meest), mis koosnes kõigist väeliikidest. See kaardivägi oli vormitud ustavatest ja suurte lahingukogemustega meestest, kelle peale võis toetuda alati. Ja tõesti raskematel katseaegadel, näiteks 1812. a. pidas ainult kaarivägi korda. Napoleon oli kitsi oma kaardiväe tarvitamises (kasutamises) ja ainult viimasel minutil, mil otsustus tema saatus Waterloo väljadel, paiskas Napoleon tegevusse kogu oma kaardiväe ja siin hukkuski see kaardivägi ühes oma keisriga.

Et maksta panna ühtlasi võtteid ja arusaamisi sõjaväe kasvatuse ja väljaõppe alal ja sisse viia kindel distsipliin, moodustas Napoleon alalised sõjaväe laagrid ja koondas sinna kokku suured sõjaväe massid. Laagrites peeti lahinguõppusi Napoleoni otsesel juhatusel. Neid laagriteid oli kolm: Boulogne' i, Ambletes' i ja Montreil' i. Neis laagrites oli sõduritel hea toit, palju lõbustusi. Siin olid käimas ka alalised õppused ja tööd, peaaegselt mullatööd, peeti vahi- ja väliteenistust niisuguse valjusega, nagu see oleks sündinud sõjaajal vastase läheduses. Neis laagrites tegi prantsuse sõjavägi läbi suure lahingukooli, millel oli edaspidi määratu tähtsus. Neis laagrites prantsuse sõjavägi militariseerus ja hakkas samuti ihaldama kuulsust nagu selle juht - Napoleon.

Moraal ja distsipliin.

Napoleon püüdis kõigiti kasvatada sõjaväes autunnet ja võttis tarvitusele auleegionimärgi. Ta kasvas ka sõjaväe võitlustahet, mis oli muidugi tiheduses soomusetegemisega (Napoleoni üleskutsed sõjaväele), Napoleon oskas hinnata sõjaväe moraali tähtsust. Vormi (mundri) küsimus leidis laialdast kultiveerimist ja sõjaväe vorm oli väliselt väga kirju ja värvirikas (moondamisel ei olnud tähtsust). (Orkestrandel 1 ja trummimeestel tutid mütsidel kuni 2, 5 m pikad.)

Napoleoni ajajärgul oli distsipliin prantsuse sõjaväes teadlik ja karm. Eriti karm oli distsipliin lahingus - tarvitusel oli surmanuhtlus, kuna puhkustel ja rännakutel ta ei olnud nii karm. Ulmi operatsiooni ajal Elsassist läbiminekul oli rivist lahkujaid üle 50%, mida Napoleon ei pidanud suureks kuriteoks. Napoleon oskas tõsta sõjaväes määratud vaimustust, tal oli eriline oskus sõduritega rääkimiseks ja nende eest hoolitsemiseks. Ohvitserideks ülendamine viidi läbi rivi ees. Kord autasude väljajagamisel üks rügemendiülema juhtis tähelepanu oma parimale allohvitserile, keda tema kahjuks ei võivat esitada ohvitseri auastme saamiseks sellepärast, et see allohvitser ei oskavat kirjutada ega lugeda. Napoleon aga ülendas selle allohvitseri samas ohvitseriks. Kõik niisugused teod ja väljaastumised viisid Napoleoni nii kaugemale, et sõdurid hakkasid teda otse jumaldama ja olid tema sõna peale valmis korda saatma ka võimatut. Oma kaardiväge hoidis - sageli rännakutel kaardivägli liikus vankritel.

Ohvitseride korpus oli prantsuse sõjaväes väga suure lahinguväärtusega. Ohvitseride valikul oli Napoleon väga vali. Ainult kestev ja eeskujulik teenistus andis ohvitserile võimaluse aukõrgenduse saamiseks, välja arvatud muidugi ülendused vahvuse eest. Staabiohvitserideks ülendati ainult neid, kellel olid isiklikud teened. Vali diktatuur ja see asjaolu, et kõik oli koondatud keisri kätte, hävitasid igasuguse isikliku algatuse kõrgemate juhtide juures ja sellepärast kannatas suurem osa Napoleoni kindraleid iseseisvuse puuduse all. Nad ei olnud Napoleonile kaastõeliseks, vaid lihtsateks käskude täitjateks.

Toitlusküsimus.

Sõdade ajal sündis sõdurite toitlustamine varem selleks valmistatud ja korraldatud toitlusmagasinidest. Laialdaselt oli tarvitusel ka kohalikkude tagavarade kasutamine rekvisitsiooni teel. Revolutsiooni ajal esile kerkinud põhimõte: *"Sõda peab toitma sõja"* leidis laialdast kasutamist. See kajastus vastu ka sõjapidamisviisis, sest toitlusmagasinide külgetõmbav mõju kadus, armeed võisid kohalikke tagavarasid kasutades julgesti edasi liikuda. Meie teame, et Napoleon oma massiliste sõjavägedega viis läbi hiigelrännakuid imestustäratava kiirusega. Napoleon pühendas erilist tähelepanu oma baasi korraldamisele, samuti ka vahepealsete baasidega juureveo teede korraldamisele. Oma baaside ja juureveo teede kaitseks moodustas ta strateegilised reservid. Sõdur kandis enesega kaasas 4 päeva tagavara, peale selle veeti otsekohe sõjavägede järele kuivikuid 4 päeva peale (4 päeva tagavara), ülemad pidid valvama hoolega, et sõduritega kaasaskantavaid ja vooris veetavaid tagavarasid ära ei tarvitataks. Neid tagavarasid lubati kasutada ainult lahingutes ja ka siis, kui maakoht, kus sõjavägi viibis, oli vaene. Kui tagavarad olid ära tarvitatud, pidi neid kohe täiendatama esimesel võimalusel.

Strateegia.

Napoleoni strateegia iseloomu tingisid: 1) need määratumad moraalsed ja materjalsed jõud, mille pärandas temale prantsuse revolutsioon; revolutsioon hävitas feodaalaja tõkkes kodaniku ja riigi vahel; 2) juhtimise tsentraliseerimise vajadus, mis omakorda oli tingitud viletsaist sidevahendeist. Olles materjalselt ja moraalselt tugevam oma vastastest, ütles Napoleon end lahti XVIII sajandil valitsenud "*väljakurnamise*" strateegiast ja läks piiratud eesmärkide juurest üle otsustavate eesmärkide ülesseadmise juure: Napoleon ei mõelnud kunagi vastase käest ära kiskuda ja oma käes hoida mõningat provintsi, mis vastast huvitas. Igal sõjakäigul seadis ta omale ülesandeks vastase täieliku hävitamise, ta püüdis vastaselt ära võtta igasugused vastupanu võimalused, ta püüdis heita vastast täielikult oma tahte alla. Selle saavutamiseks oli alati üks tee - vastase jõudude täielik purustamine ja pärast seda tema pealinna vallutamine. Lahing, millel XVIII sajandi sõdades oli ainult see tähtsus, et ta oli üheks lõpliku edu saavutamise meetodiks, omandas Napoleoni strateegias erilise tähtsuse: niipea kui sõda on kuulutatud, koonduvad väed ja astuvad tegevusse ainult vastase hävitamise eesmärgiga. Napoleoni armee kiire ja ootamata löögiandmise eesmärgil otse vastase südamesse, kaotas sõda senise "*peenendatud vehklemise*" iseloomu. Napoleoni strateegia, mis oli võimatu XVIII sajandil, muutus oluliseks ainult pärast prantsuse revolutsiooni, mil sõjaväed olid kujunenud juba võrdlemisi tugevateks nii arvuliselt kui ka moraalselt, et anda vastasele kiiret ja otsustavat lööki. Napoleoni eelkäijaks, julguse ja laialdase strateegilise mõtlemise poolest, oli Karl XII, kuid XVIII sajandi väiksete sõjavägede ajajärgus ja olukorras pidi Rootsi kuningas loomulikult leidma oma Poltava. Enne revolutsiooni sõdades takistasid suurel määral operatsioonide hoogu, kiirust ja suunavalikut poliitilised, sotsiaalsed ja organisatsioonilised eeltingimused. Ei või mõelda kümnete miljonite elanikkonnaga riikide allaheitmisele paarikümnetuhandelise sõjaväega. Isegi Napoleoni poolt organiseeritud kuuesajatuhandelise inimmass osutus puudulikuks Venemaa sõjakäigu strateegiliste plaanide teostamisel. Sõjateooria kuulutas alaväärtuslikuks ja ekslikuks kõik XVII ja XVIII sajandi strateegilised saavutised ja luges ainuõigeks igavestikestvaile ja kõikumatuile sõjakunsti seadusile põhjeneva Napoleoni strateegia - hävitusstrateegia. Otsustav lahing - see oli ainuke eesmärk, mille seadis omale üles Napoleon. Napoleoni vastased jaotasid harilikult oma sõjaväe mitmesse gruppi selleks, et paremini katta oma piiri, tagada (kindlustada) oma baasi ja paremini ja hõlpsamini varustada oma sõjaväge. Napoleonil aga oli domineerivaks mõtteks - mitte laiali paisata, mitte kaugemale välja eraldada suuri osi, millised tema, arvesse võttes tollaegseid juhtimise vahendeid, ei suutnud vahendita juhtida. Napoleon püüdis koondada omi jõude rusikasse, moodustada, tema enese väljenduse järgi Jena operatsiooni ajal, "*pataljoni karre 200.000 inimesest*" ja otsida selle koondatud massiga lahingut niisugustes tingimustes, et oleks võimalik sõda lõpetada ühe ainsa löögiga (hoobiga). Kui tuli sõdida mitmel rindel, näit. Saksa ja Itaalia, mis olid eraldatud Šveitsi alpine massiiviga, oli kogu Napoleoni tähelepanu, kogu tegevuste raskuspunkt kantud sinna rindele, kus operatsiooni juhtis ta ise.

Laiali paiskunud, osadesse jaotatud vastase vastu tarvitas Napoleon strateegilise läbimurde võtteid, lüües (andes löögi) oma koondatud jõududega vastase asetuse tsentrumi (keskpaiga) pihta; niipea kui tema armeel läks korda jaotada vastast osadeks, näitas (väljendas) Napoleon imestamisväärilist meisterlikkust teotsemistel sisemistel

operatsiooniliinidel, tormates oma koondatud jõududega kordamööda vastaseüksikute kolonnide peale. Teotsedes väiksearvulise sõjaväega (1796. ja 1814. a.) sisemistel operatsiooniliinidel saavutas Napoleon hiilgavaid tagajärgi. Teotsemine aga raskete, suurearvuliste ja madala lahinguväärtusega armeedega ei võimaldanud Napoleonil arendada tarvilikku kiirust ja energiat (1813. a.), sel juhtumil sisemised operatsiooniliinid kujunesid osalt Leipzigi katastroofi põhjusteks.

Kui vastane hoidis omi jõude koondatult, siis Napoleon püüdis hoiduda reeglipärasest (harilikust) lahingust; ta asetas lahingu niisugustesse tingimustesse, et võit ja vastase löömine osutusid ikka täielikkudeks, et kõik seisis selle lahingu kaardil, ja tarvitas meetodi: oma jõudude massi ei vii otse vastase peale, vaid temast mööda; möödudes vastasest Napoleon pöörab (suunab) oma armee vastase ühendusteedele, lõikab ära tema taandumisteed; tekib lahing ümberpööratud rinnetel (ekstraordinaar), väga hädaohtlik (riskantne) mõlematele pooltele, sest ei ole taandumisteta ja väiksemgi taktikaline ebaedu võib kujuneda strateegiliseks katastroofiks. Niisugune "*ekstraordinaarne*" lahing oli kogu Napoleoni strateegia eesmärgiks.

XVIII sajandi strateegia, püüdes vastast võita (hävitada) väljakurnamise teel, osutus väga komplitseerituks (keerukaks); eesmärki oleks võinud saavutada mitmel teel, kusjuures raskeks osutus just see, millist teed valida. Napoleon orienteerudes ja koodades kogu oma mõtlemise, kõik omad jõud ja abinõud eelseisvaks otsustavaks lahinguks, viis strateegiasse äärmise lihtsuse ja selguse: anda vastasele täielik ja otsustav löök, mille järele teda jälgida ja ikka hoope jagada seni, kui ta on alistunud meie tahtele.

Et Napoleoni strateegia raskuspunkt alati oli suunatud ainult vastase elava jõu vastu, siis piiras ta 20 aasta jooksul (1795-1815. a.) ainult kahte kindlust.

Põhiprintsiibid, mis Napoleon üles seadis strateegias on lühidalt järgmised:

- 1) Sõjaväe strateegiline hargnemine sundis vastast haaraval baasil, mis andis võimaluse ähvardada vastase tiibu ja seljatagust.
- 2) Ta püüdis alati oma kätte saada algatust, tungides peale ja otsides lahingut kõikjal.
- 3) Hoidis omi jõude alati koondatult.
- 4) Kasutas kiirränakuid ootamatuse saavutamise eesmärgil.
- 5) Jala-, ratsa- ja suurtükiväge kasutas alati suurte massidena.
- 6) Ei jaotanud omi jõude kunagi ühtlaselt, vaid koondas alati tugevad jõud tähtsale rindele või lahingu otsustavasse punkti.
- 7) Pärast saavutatud võitu otsustavas lahingus püüdis alati operatsiooni viia lõpule jälitamisega, hävitades vastast moraalselt ja materjalselt. (Napoleon jälitas löödud vastast sadandeid kilomeetreid, näit. Jena - Auerstedti alt Baltimere kallasteni.)
- 8) Hoidis lahingutes tugevaid reserve, et silmapilkselt pareerida vastase vastutegevust.
- 9) Püüdis ära lõigata vastase ühenduse- ja taandumisteed, kuid mitte selle eesmärgiga, et sundida vastast taanduma, nagu tehti varem, vaid selleks, et sundida vastast kapituleeruma või vastu võtma lahingut temale kõige halvemates tingimustes.
- 10) Kui Preisi armee andis lahingu alul tugeva ja otsustava löögi, siis Prantsuse armee (Napoleon) andis selle löögi viimasena (str. varuga).

Taktika.

Nagu eespool nägime, olid vanade keisririikide sõjaväed liiga väiksearvulised, taktikaliselt liiga abitud ja oma koosseisult väheväärtuslikud selleks, et ette võtta

otsustavat operatsiooni, otsustavat lööki. Nad peatusid positsioonide ees, millised osutusid võitmatuiks nende taktikale, nad ei suutnud mööduda neid positsioone selle tõttu, et vedasid oma järel igasugust varustust. Nad julgesid tungida vaataste maale ainult mõnekümne kilomeetri kaugusele, sest nad ei suutnud katta laiaulatuslikke maaalasid ja pidid igal tingimisel alles hoidma ühenduse oma baasidega (magasinisüsteem).

Napoleon aga tundis enese vaba olevat neist raudadest, neist köidikuist (toitlustas sõjaväge kohapeal saadava varustusega). Juba algusest peale pani ta kõik oma lootused taktikalise otsustavuse peale, mis pidi välja lööma mängust vastase sõjaväed. Pärast seda jälitas ta vastast seni, kuni viimane ei alistunud tema poolt dikteeritud tingimustele. Sellest kõrgeimast põhimõttest voolavad välja järeldused, mis haaravad endasse sõjakäikude plaanid ja kõik sõjalised ettevõtted. Et kõik esialgsed arvestused põhjenevad taktikalisele otsusele, siis alistuvad kõik muud eesmärgid ja kavatsused sellele kõrgeimale eesmärgile ja sõjakäigu plaan omandab teatud loomulikkuse ja lihtsuse.

Napoleonil tuli suuri sõjaväe masse tegevusse rakendada, edasi visata kitsal rindel, kusjuures ta püüdis saavutada liikumise ja hargnemise kiirust. Napoleoni armeed oskasid liikuda, ilma et kolonnid oleks veninud pikaks sügavuses, 30.000 mehest koosneva korpuse sügavus ei ulatunud tihti üle 8 klm. Lähenedes lahingväljale liikusid korpused välja üksteise järele iga kahe tunni tagant. Nii väike korpuse kolonni sügavus oli võimalik ainult sellepärast, et teed mööda liikus ainult suurtükiväe kolonn, kuna jala- ja ratsavägi liikusid rühmadena koondatud kolonnides väljaspool teid (teede kõrval), mis oli võimalik ainult seal, kus ei olnud suuremaid takistusi.

Enne lahingut koondas Napoleon kogu oma sõjaväe selleks, et juhtida teda isiklikult; kõik korpused, ka reservid, pidid olema Napoleoni käe all. Oma kolonnide suunamisel lahinguvälja lähemas piirkonnas hoidis Napoleon mitme tee kasutamisest, ta hoidis sellest ka siis, kui need teed kokku jooksid lahinguväljale (sõjateatril nagu teame liikus "laialt" kuna lahinguks alati koondas kõik jõud). See kõik oli tingitud sellest, et puudusid telegraaf ja telefon - puudusid võimalused kiire ühenduse saamiseks kaugemal teotsevate korpuste juhtidega. Kolonnide suunamine lahinguks mitmeid teid mööda oli Napoleoni arvates hädaohtlik, sest ta andis halbade side võimaluste juures palju ruumi juhustele ja piiras tema otsekohest mõju vägede tegevusele. Kõik abinõud, mis võimaldasid saavutada võitu, olid head Napoleonile. Napoleon ei esinenud absoluutse doktriini kummardajana, vaid alati võttis sisse oma lahingukavasse kõik soodsad juhused ja liikus rännakul, kui see oli talle kasulik, üksikute väegruppidega vastase tiivale. Nii oli see 1809. a., mil Napoleon oma peajõududega sattus vastase tiivale. Ta ei võtnud ette 40 km kiirrännakut selleks, et ühineda teiste väegruppidega, vaid tormas kohe vastase tiiva peale. Samasugune asjaolu leidis ka aset 1807. a. Preussisch-Eilau lahingu eel, mil Davout' korpus lahinguväljale lähenemisel sattus soodsale lähtealusele haarava löögi andmiseks venelaste vasakule tiivale ja loomulikult, ei väljendanud Napoleon niisugust pedantsust, et tõmmata see korpus alul teiste vägede juurde ja saata teda siis uuesti haarama vastase tiiba. Bauzen' i all 1813. a. langes, niisugune ülesanne ka Ney grupi peale, kes rännaku ajal pidi tungima venelaste tiivale ja selja taha. Kuid kõik need juhused (juhtumid) esinevad eranditena; Napoleoni põhireegliks aga oli - kõigi jõudude koondamine enne lahingut.

Kui ei peetud lahingut ümberpööratud rindel, püüdis Napoleon viia haaramisega seda lööki vastase ühendusteede pihta, mida ei võimaldanud strateegia; valitsemine vastase seljataguse üle oli Napoleonile äärmiselt tarvilik selleks, et kõigutada vastase moraali ja kõigekülgselt ära kasutada edu lahingus. Kuid Napoleon, koondades oma peajõud enne

lahingut vaenlase rinde ette kitsale maaalale, pidi ka tegevuse raskuse üle kandma rindele ja tihti seadiski ta omale eesmärgiks vastase rindekeskkoha (tsentrumi) läbimurdmise, kuhu ta oli koondanud oma jõud.

Arvulise ülekaalu tähtsus leidis Napoleonilt täielikku tunnustamist ja Napoleoni taktika avas tee arvuliselt ülekaalus olevate jõudude tegevusse rakendamisele. Kui Friedrich' il puudub reserv ja ta lahingusse asub kindla taktikalise plaaniga, siis Napoleonil taktikaline plaan peaaegu puudub enne lahingut - see selgub alles lahingu ajal ja et siis lahingukäiku mõjutada on temal juba lahingu algades eraldatud tugev reserv, mille lahingu otsustamiseks tegevusse paiskab. Oma arvulist ülekaalu ei kasutanud Napoleon mitte selleks, et teotseda laial rindel ja piirata vastast, vaid selleks, et kontsentreerida omi jõude kitsale maaalale ja tormata seal vastasele kallale, olles viimasest mitmekordselt tugevam. See vahe, mida Napoleon tegi strateegias pea- ja kõrval-sõjateatri vahel, oli maksev ka lahinguväljal pea- ja korvalrännakupiirkonna vahel. Taktikas oli Napoleoni põhimõtteks - miinimum jõukulu kõrval suunas ja maksimum - pea suunas.

Harilikuks lahingrivistuseks Napoleoni ajal oli sügavad kolonnid, millede ees liikus laskuriahelik. Nii näiteks Ney diviis Borodino lahingus hargnes 800 m rindel ja 500 m sügavuses järgmiselt : (Vt. Skeem: Lisa 4 Ney diviis Borodino lahingus)

Friedlandi lahingus (sama Ney diviis) Napoleon kasutas löögi kolonni, mis koosnes 80 pataljonist. Kolonni rinne oli 80 m lai ja sügavus 800 m (2 pataljoni kõrvuti ja 10 sügavuses). Sarnase 15000 mehest koosneva tiheda kolonniga murdis Napoleon küll läbi vastase rinde, kuid peale lahingut jäi sellest kolonnist järele vaid 1500 meest. (Vt. Skeem: Lisa 4 Ney diviis Friedlandi lahingus)

Napoleon, selle peale vaatamata, et sarnaste massiliste kolonnilahingud olid liiga verised, ei hoolinud sellest, vaid järjest suurendas oma löögikolonne. Ta kasutada olid väga suured inimeste hulgad, mille tõttu ta neid ka sugugi ei hoidnud.

Wagram' i lahingus läks Napoleon jalaväe massilises kasutamises niikaugemale, millele sarnast ei tunne sõjaajalugu. Makdonald' i kolonnis, mis koosnes 5 diviisist (kokku 56 pat. = 30.000 meest) olid asetatud diviisid peaaegu ilma vahedeta üksteise taha kahe pataljoni kaupa, kus kolonni rinne moodustati 2 pataljonist ja sügavus üksteise taha, peaaegu ilma vahedeta asetatud 28 pataljonist (kuni 90 viirgu sügav rivistus). (Vt. Skeem: Lisa 4 Makdonaldi kolonn Vagrami lahingus) Waterloo lahingus Davout (Svecinis - Erlen' i) korpus (2 diviisi) hargnes 1200 m rindel ja tungis peale brigaadikolonnides, mis liikusid astmena üksteise kõrval. (Vt. Skeem: Lisa 4 Davout korpus Waterloo lahingus)

Peale jalaväe kasutas Napoleon ka teisi väeliike, suurtüki- ja ratsaväge massidena. Nii Wagram' i lahingus ta koondab "*sajatorulise*" patarei võrdlemisi kitsal rindel, et siis selle koondatud tulega rünnakut ette valmistada. Niisama sagedad, kui jalaväe rünnakud kolonnides, on ka ratsaväe massilised kasutamised.

Napoleon taktikaliselt ei asetanud oma ratsaväge tiibadele, vaid see leiab kasutamist ka rinde keskkohal, kus tavaliselt tegevusse suunati siis kui suurtüki- ja jalavägi olid juba vastase read kõikuma löönud. Sellel eesmärgil tema ratsaväe massid olid koondatud eralisteks reservkorpusteks ja asetatud vastavalt olukorrale (kas jalaväe taha või tiibadele). Napoleoni poolt antud massilistel löökidel oli määratu moraalne mõju vastase peale, kuid kolonnid ise sattusid tihti vastase tugeva tule all abitusse seisukorda: sõdureil puudus võimalus oma püsside kasutamiseks.

Kogu Napoleoni taktikaline kunst alates 1805. a., esines kõrgeima loomingu eeskujuna. Kõige esiti viis ta sisse osalise võidu printsiibi mille kindlaks määras juba 2000 aasta eest Epaminondas ja mida täies hiilguses ära kasutas Aleksander Suur. Napoleoni taktika

sarnaneb kõige rohkem antiikilma äravõitja - Aleksander Suure taktikaga. Ta ei võitnud lahinguid oma geniaalsusega, nagu Hannibal, vaid massiga. Temas ei ole seda painduvust, seda geeniuse hiilgust, mida nägime Hannibali juures, kellele see oli äärmiselt tarvilik, sest ta pidi kunstlikult, õigemini kavalusega ära kiskuma võidu oma vastaste käest, kes olid temast mitu korda tugevamad. Napoleon aga selles puudust ei tundnud: tema sõjavägi ületas arvult kõik tolleaegsed Euroopa sõjaväed. Napoleon kandis hoolt ainult selle eest, kuidas tugevate, ootamatu löökidega vapustada vastast lahinguväljal moraalselt ja sünnitada temale suurt materjalset kahju kõige lühema aja jooksul, kasutades massiliselt suurtüki- ja ratsaväge. Wagram' i lahingus koondas ta otsustavasse punkti sajast (100) suurtükist koosneva patarei, Jena ja Auerstedt' i alt jälitasid tema ratsaväe massid vastast kuni Elbe jõeni ja Baltimere kallasteni.

Jõudude koondamise printsiibi elluviimisel pidi Napoleon end lahti ütleva joontaktika põhimõtetest ja oma lahingkorda sisse viima jõudude koondamise idee otsustavas punktis; selleks oli tarvis moodustada tugev reserv, mida võis rakendada tegevusse otsustaval momendil.

IX SÕDADE AJAJÄRK PÄRAST NAPOLEONI.

Prantsuse revolutsioon ja sellele järgnev "*Napoleoni ajajärk*" tõid kaasa kestva ja kogu Euroopat haarava sõjategevuse. Sõjad algasid 1793. a. ja kestsid, välja arvatud mõningad lühemad vaheajad, mis kasutati jõudude koondamiseks, kuni 1815. a.

Suure koalitsiooniga suruti lõpuks Prantsusmaa revolutsiooniline liikumine maha ja liitlaste ühisel otsusel pandi Bourbon' id uuesti Prantsusmaa troonile. Euroopa oli väsinud sõjast. Wiini kongressil (1815. a.) domineerivad küsimused selle ümber, kuidas saavutada ja hoida Euroopas püsivat rahu. Kongress, Euroopa olusid korraldades, lükkas täiesti kõrvale rahvaste isevalitsuse põhimõtte. Üldiseks põhimõtteks tunnustati see, et kõik endised riigid (enne revolutsiooni) jalule seataks ja vürstid ja valitsejad endise seisukoha ja võimu järele kätte saaksid. Kongress luges täiesti õigustatuks Poolamaa jaotuse. Sarnase põhimõtte elluviimine tekitas palju pahameelt rahvaste elus ja kujunes selleks tuhaks, mille all tulised sõed - vabaduspüüded - varjatult leegitsesid.

Pärast Wiini kongressi püsib Euroopas pikem rahuaeg, välja arvatud mõned väiksemad, kokkupõrked nagu Poola mäss (1831. a.), Prantsuse-Hispaania konflikt (1833. a.), Vene-Türgi sõda ja mõned teised. Rahu püsib seni, kui rahva mälestusest kaovad Napoleoni-aegse sõdade koledused, kuni kasvab uus päev, et siis uue jõuga minna vastu relvad käes uuele ajaperioodile. Seda perioodi ei tulegi kaua oodata. Juba XIX sajandi teisel poolel puhkevad uued võitlused Euroopas. Nii näeme üksikuid riike ja koalitsioone omavahelisi arveid õiendamas järgmistes sõdades:

- 1853-56. a. Krimmi sõda (Vene ja Inglise-Prantsuse-Türgi-Itaalia (Sardinia) koalitsiooni vahel).
- 1859. a. Itaalia sõda (Austria ja Itaalia (Sardiinia)-Prantsusmaa vahel).
- 1863.-64. a. Preisi-Taani.
- 1866. a. Preisi-Austria.
- 1870-1871. a. Saksa-Prantsuse.
- 1877-1878. a. Vene-Türgi.

X KRIMMI SÕDA 1853.-1856. a.

Krimmi sõja eesmäärke.

Kaukasuse allaheitmine Venemaa poolt 1853. a. ei olnud viidud veel lõpule; võitlused kestsid veel edasi ja sidusid 60.000 meest vene sõjaväge vaatamata sellele, et venelaste politika oli suutnud juba teatud määral nõrgestada sealse rahva vastupanu jõudu.

Arvestades tollaegset Euroopa olukorda, arvas tsaar Nikolai I paraja aja olevat selleks, et lõpp teha "*haigele mehele*" ja pärandada tema varandus; haigeks tunnustati tol ajal Türgi riiklik organism; tema loomulikku või vägivaldset surma oodati juba lähemal ajal. Juba 15 aastat enne Krimmi sõda algas ettevalmistus Konstantinoopoli vallutamiseks dessant operatsiooniga. Venemaa Mustamere laevastik arenes ja kasvas jõudsasti. Sinna saadeti kõik paremad admiralid ja paremad võitlusvahendid. Euroopa riigid, nähes Vene sõjalaevastiku tugevat arengut Mustal merel ja kokkukutsutud kongressil keelati ära Bosporuse merekitsusest sõjalaevadele läbimine, mis venelastele ei meeldinud ja nende energiline diplomaatiline pealetung lõppes sellega, et otsustati okupeerida Donau vürstiriigid - Moldavia ja Valahia.

Donau vürstiriigid olid väga viljarikkad ja esinesid XIX sajandi keskel tõsiste võistlejatena Venemaale nisu müügi alal maailma turgudel. Et rahustada teisi Euroopa riike, andsid venelased lubaduse, et nende sõjaväed ei lähe üle Donau jõe ja nende sõjalaevastik ei võta ette vaenulikke tegevusi Türgimaa territooriumi vastu. Põhjuse Türgimaa sisemistesse asjadesse segamiseks leidsid venelased kreeka- ja rooma-katoliku munkade vahel aset leidnud tüli. Vene keiser nõudis omale seaduslikku, lepingu teel kindlustatud õigust kõigi Türgi riigi piirides elutsevate kreeka-katoliku usuliste kristlaste kaitsmiseks, Türgimaa, toetudes Inglis- ja Prantsusmaale, jättis täitmata eesnimet. Venemaa nõudmise. Selle järele saatis Venemaa 1853. a. suvel ühe osa oma sõjaväge Donau vürstiriikidesse. Sama aasta 30. nov. hävitas vene laevastik türki laevastiku merelahingus Sinope' i juures (Mustal merel). Nüüd aga tegid Inglis- ja Prantsusmaa Türgimaaga Venemaa vastu kindla kaitselepingu, nad leidsid paraja aja tulnud olevat Venemaa mõjuvõimu kasvamist lõunas pidurdada ja tema ülevõimu Mustal merel hävitada. Ka Austria avaldas vene keisrile Nikolai I ta abi eest ungarlaste allaheitmisel tänamatust ja sundis teda oma sõjaliste ettevalmistuste abil lahkuma Donau vürstiriikidest. Kuna Austria rahule jäi saadud tagajärgedega ja enam osa ei võtnud sõjast, saatsid Inglis- ja Prantsusmaa 1854. a. sügisel oma sõjaväed suure laevastikuga Krimmi Venemaa suure sõjasadama Sewastopol' i vallutamiseks. Pärast võitu Alma jõe ääres läks liitlastel korda sisse piirata Sewastopol. Venelaste katsed kindlust vabastada löödi veriselt tagasi. 1855. a. kevadel jõudsid kohale liitlaste abiväed. Ka 15.000 sardiinlast seltsisid inglaste ja prantslastega lepingu põhjal, mille Victor Emmanuel tegi eespoolnimetatud riikidega Cavour' i nõuandel.

SÕDIVAD POOLED JA NENDE RELVASTATUD JÕUD.

Venemaa. Sõjavägi Nikolai I ajal.

Napoleoni sõjad nõudsid vene talupoegadelt üldse umbes 2 miljoni sõdurit - 1/4 kogu talupoja seisusest meessoost tööjõust.

Sõjad, mida Venemaa pidas hiljem, nõudsid temalt ainult osalisi pingutusi. Suuremad neist olid: võitlus türklastega 1828-29. a. ja võitlus poolakatega 1831. a.; esimene nõudis 200.000 ja teine - 170.000 mehe mobiliseerimist.

Vene riigi budžet andis alalisi (kroonilisi) puudujääke. Kümme aasta jooksul enne Krimmi sõda tõusis budžet 40% võrra selle tõttu, et hakati vedama vilja Inglismaale, mis muidugi veel ei kõrvaldanud puudujääke. Sõjaväe eelarve (budžet) kõikus juba aastaid ühe ja sama arvu ümber - 70 miljoni rubla. Sõjaväe nimekirjades seisis neil aastail keskmiselt 1. 250.000 sõdurit ja üle 100.000 hobuse (siia ei ole juurde arvatud kasakate hobused). Iga sõdur läks maksma aastas umbes 57 rubla, milline summa ei ole kuigi suur. Selle peale vaatamata suudeti ajada ots otsaga kokku ainult selle tõttu, et sõjavägi elas osaliselt naturaalmajapidamisest; rahva peal lasus sõjaväele korteri andmise, korterite ja hoonete kütmise ja valgustamise, juurdeveo teostamise jne. kohustus; noorte teenistusse kutsumisega seotud kulud pidi kandma see kogukond, kust noori võeti; sõjaametkonna vabrikutes ja tehastes pidid kodanikud töötama teoorjuse alusel jne. jne.

Arvestades kõiki naturaalmajanduse plusse oli vene sõjavägi Nikolai I ajal materiaalselt siiski väga armetus seisukorras.

Komplekteerimine.

Eesõigustatud seisused ja mõned rahvused, kes ei kandnud sõjaväeteenistuse kohustust, moodustasid üle 20% kogu rahvast. Sõjaväeteenistuse kohustuse asemel oli mõnele rahvusele (näit. baškiirid) peale pandud eriline (rahaline) maks. Rahu-aastatel ulatas sissekutsutavate noorte arv 80.000 meheni aastas. Kutsealuste vanus kõikus 21 ja 30 aastate vahel. Iga seitsme kutsealise talupoja kohta sattus sõjaväe teenistusse keskmiselt üks. Et teenistuseaja kestvus oli 25 aastat, siis pidi 1/7 meessoost talupoegi end ohverdama (pühendama) ainult sõjaväeteenistusele, kuna ülejäänud 6/7 ei saanud mingisugust sõjaväelist õppust ega ettevalmistust. Kutsealuste arv ei olnud kõigis kubermangudes ühesugune: ühed kubermangud andsid 1000 hinge kohta näit. 26 noort, teised aga ainult 7.

Noorte võtmine kujunes alati teatud määral hirmu ja õuduse ajaks ja oli seotud teatud kuritarvitustega. Et raskendada vastuvõetud noortele jooksuminekut, aeti neil otsaesine või kukal habemenoaga paljaks nagu sunnitöölistel; iga noore jaoks võeti ka asetäitja juhaks, kui vastuvõetud noor peaks ära jooksuma või välja prakeeritama sõjaväe ülemuse poolt; vastuvõetud noori või nende asetäitjaid saadeti määratud teenistusekohtadesse nagu vange. Sõjaväeteenistusse vastuvõetud talupoeg vabanes mõisniku orjusest ja muutus sõjaametkonna omanduseks, samuti ka tema pojad (teenistuses olles võis sõdur abielluda).

Sellele vaatamata, et sõjaväeteenistusest olid kohustatud kandma ainult vaesemad maksualused rahva klassid ja vaatamata ka sellele, et maksud olid rasked, ostis end siiski vabaks ligi 15% teenistusse minejaist sel teel, et saatis enese eest asetäitja või jälle ostis noore - (nekruti) kviitungi; niisuguse kviitungi hind oli võrdlemisi kõrge (1869. a. oli see

hind 570 rubla).

Igasuguste impulside puudus sõjaväes, igav ja monotoonne vahiteenistus, äärmuseni tüütavad riviõppused, halb toitmine ja kehv riietus - kõik need asjaolud kokku moodustasid füüsiliselt nõrga sõjaväe. Teenistus rahuajal kujunes vene sõdurile sunnitööks; vene sõdur ei kartnud sõda, vaid ootas seda koguni, et vabaneda "*rahuaegsest sunnitööst*".

Ohvitseride korpus oma teadmiste poolest oli väga madalal tasapinnal ja oma koosseisult väga kirju. Ei või mainimata jätta, et Vene väes teenis kõrgematel kohtadel väga palju välismaalasi, mis oli vist sellest tingitud, et need olid kindlamad reaktsiooni pooldajad (Araksejevi vaated). 1862. a. oli Vene ohvitseridest nooremaid 5, 84% ja kindraleid 27, 8 % ainult sakslasi. See % näitab ühtlasi ka, et välismaalased tegid kiiremini karjeeri kui venelased. Sõdurite usaldus nende vastu oli väike. Enamik ohv. 70% olid mõisnikkude võsud, kuna ülejäänud 20% olid ohvitseride pojad (paremad ohvitserid ja suurema haridusega - nad. õppisid 5 klassilistes kadetikorpustes, Ülejäänud 10% ohvitseridest olid ülendatud allohvitseridest. Vene kindralstaabi akadeemia, kus kõrgemate kohtade jaoks ohvits. ette valmistati, valitses vaade: "*teadmisteta võib võita, aga distsipliinita ei kunagi!*" ja enamik aega kursustel pühendati "*distsipliini süvendamiseks*" (kindral Suhozanet).

Organisatsioon ja mobilisatsioon.

Vene sõjavägi koosnes umbes 1. 000.000 - 1. 300.000 sõdurist. Suuri organiseeritud väetüksusi oli koguni vähe; sõjaväes oli umbes 29 jalaväe diviisi. Regulaar sõjaväes oli 690.000 meest, sisekaitse (julgeoleku) korpuses - 220.000 meest ja kasakaid - 90.000 meest (kõik toodud arvud on rahuaegsed).

Irregulaar väeosad pidid andma sõjaaegsete koosseisude järele 245.000 meest ja 180.000 hobust; faktiliselt aga mobiliseeriti Krimmi sõja ajal palju rohkem ja nimelt: 407.000 meest ja 369.000 hobust. Sõja jooksul ühes mobilis. tõusis sõjaväe arv üle 2. 000.000, kuid sõjateatrile kunagi üle, 200.000 mehe ei suudetud koondada.

Suurtükivägi oli suurearvuline; suurtükiväe brigaade oli arvult sama palju kui jalaväe diviisegi. Suurtükiväe brigaad koosnes 4-st patareist á 12 suurtükki.

Kõik sõjaväed olid koondatud 8-sse jalaväe korpusesse. Jalaväe korpus koosnes; 3-mest jalaväe diviisist, 3-mest suurtükiväe brigaadist, ühest ratsadiviisist, ühest ratsa-suurtükiväe brigaadist ja ühest sapööride pataljonist. Peale eesnimetatud 8 jalaväe korpuse oli olemas veel kaks ratsaväe korpust ja Üksik Kaukaasia korpus.

1848. a. revolutsiooni tagajärjel väljakuulutatud mobilisatsioon näitas, et on tarvis kutsuda ellu tagavara väeosad; et puudusid väljaõpetatud meeste tagavarad, tuli suurendada sõjaväe arvu harilikult suurema arvu noorte sissekutsumisega. Nende noorte väljaõpetamine viidi läbi eriväeosades, millistest hiljem kujunesidki välja tagavara väeosad.

Niisuguse sõjaväe korralduse juures teostus mobilisatsioon liiga aeglaselt ja sellepärast tuli asuda mobilisatsiooni läbiviimisele juba tükk aega enne diplomaatilise kriisi kätte jõudmist.

Relvastus.

1845. a. võeti vene sõjaväes tarvitusele süttik-püssid (*pistonnõja ružja*). Vintpüsse oli vähe - igas kompaniis oli 5-6 vintpüssi paremate laskurite käes (nagu meil praegu kk.). Et tol ajal ka teiste riikide sõjavägedes vintpüsse oli vähe, siis leppisid sellega ka venelased (kuue püssiga komp. peale). Krimmi sõja algades katkestas Belgia vintpüsside saatmise Venemaale, kuna Venemaa vastased asusid oma jalaväe ümberrelvastamisele vintpüssidega kõige laiemal alusel. Vintpüsside puudus, mis andis end teravalt tunda Sevastopol' i all näitas, kuivõrt maha oli jäänud vene sõjatööstus, kuivõrt Venemaa rippus ära teistest riikidest ja selle ärarippuvuse negatiivsed küljed. Venelased ei tundnud puudust mitte üksi vintpüssides, vaid ka süttik-püssidest (harilikud siledate õõntega püssid). Viimaseid oli ainult 790.000 tk., mille tagajärjel tuli relvastada uuestiformeeritud üksusi tulekivipüssidega.

VENELASTE VASTASED.

Türgimaa.

Türgimaa võis välja panna Euroopas ja Aasias kuni 118.000 meest regulaarväge ja kuni 200.000 korraldamata ja varustamata irregulaar sõjaväge. Türgimaa sõjaväe nõrkuseks oli tema puudulik varustus ja riigi üldine vaesus. Tugevaks küljeks võiks lugeda seda, et tema ridades Krimmi sõja ajal oli palju Poolast ja Austriast (ungarlased) emigreerinud revolutsioonilise entusiasmiga ohvitserid, kes astusid teenistusse Türgi sõjaväkke. Euroopa mandril sõdivat Türgi sõjaväge juhatas Omer-Paša, endine Austria ohvitser Mihkel (Michail) Matos.

Inglismaa.

Inglismaa, majanduslikult esirinnas sammuva riigi sõjavägi osutus kõige rohkem mahajäänuks. Inglise sõjaväe konservatiivsus esines Euroopas täiesti erandliku nähtusena ja tuletas meelde Vana-Egiptuse kultuuri kivilinenud vorme.

Inglise alaline sõjavägi ulatas arvult 142.000 meheni, mida täiendati sõja korral. 50.000 meest alalisest sõjaväest oli seotud Indiaga, ülejäänud osa oli aga laiali pillatud üle terve maakera. Inglastel oli ka kuni 60.000 miilitsameest, kes sõja korral astusid alalise sõjaväe asemele Inglismaal ja lähemates garnisonides. Krimmi sõjast võttis inglastel osa mitte üle 30.000 mehe, olgugi, et sõja kestvusel Krimmis maale saadeti inglaste poolt kuni 100.000 sõdurit (Ingl. alati tahavad võita teiste arvel).

Inglased pidasid kinni täpsalt XVIII sajandi joontaktikast; relvastus oli hea; raske suurtükiväe tuli oli hästi tabav. Kõigile sellele vaatamata ei olnud inglastel Krimmis edu ühegi pealetungi ajal.

Prantsusmaa.

Prantsusmaa sõjavägi pärast Bourbonide troonile astumist komplekteeriti peamiselt vabapalgalistest välismaalastest (šveitslased). Napoleoni armee oli täiesti laiali saadetud, kui revolutsiooniline ja kardetav restaureeritud kuningriigile. 1824. a. sõjavägi hakkas suurenema igaaastaste sissekutsete arvel, kes olid kohustatud sõjaväes teenima 8 aastat. Juulimonarhia likvideeris šveitslaste rügemendid ja seadis nende asemele rahvusliku kaardiväe. Aastas võeti teenistusse 80.000 meest sissekutse alla kuuluvast kondingendist (200.000), mille juures sissekutsututest 3/4 said kiirendatult mõne kuu jooksul "*välja õpetatud*" ja tagavaraväkke määratud.

Prantsuse sõjavägi oli väga kohane kaugete ekspeditsiooni salkade jaoks. Poolteise aasta jooksul saadeti Prantsusmaalt Krimmi sõtta 310.000 meest. Korraga Krimmis üle 150.000 mehe prantslasi ei olnud. Prantslased saatsid sõtta oma parimad väeosad. Sõja ajal löid nad tugeva kindluse suurtükiväe. Prantslaste taktikat iseloomustasid: välisuurtükiväe nõrk tegevus, vananenud määrustikud, tihedate ahelikkude energiline tulevõitlus, pataljoni kolonnide tugevad täägilöögid, nõrk juhtimine ülevalt, arenenud algatus alt. Lahingut peeti kaootiliselt, kuid energiliselt.

SÕJA LÕPP JA ISEÄRALDUSED.

Sõja kestvuse ajal suri keiser Nikolai I, kelle järeltulijaks oli Aleksander II (Nikolai I poeg). Viimane astus kohe samme rahuläbirääkimise algamiseks, milline katse aga ebaõnnestus ja Sevastopol' i piiramine kestis edasi. Kindluse saatuse otsustas peakantsi - Malahovi-kurgani langemine prantslaste kätte 8. sept. 1855. a. Aleksander II võttis vastu suurriikide rahutingimused, mille järele kinnitati rahuleping Pariisi kongressil 1856. a. veebr. kuus. Selle rahulepinguga kindlustati Türgimaale tema piiride ja iseseisvuse puutumatus, Mustmeri kuulutati erapooletuks - ükski riik ei tohtinud pidada seal sõjalaevu ega ehitada sõjasadamaid. Venemaa andis Donau jõe suu ümber olevad maad ühes tüki Bessaraabiaga Moldaviale ja kaotas oma kaitseõiguse Donau vürstiriikide kohta; need vürstiriigid võeti suurriikide ühise kaitse alla ja hiljem (1861. a.) asutati neist Rumeenia vürstiriik.

Mis puutub Krimmi sõjasse üldse, siis olgu tähendatud, et ta ei riivanud ühegi sõdiva riigi elulisi huvisid. Kõik riigid seadsid üles sõjaks Venemaaga ainult piiratud eesmärgid (Vene Mustamere sõjasadama Sewastopol' i hävitamise). Vastase hävitamise katse ei meelitanud kedagi. Venemaa läks kohe üle kaitsele, jälgides ainult negatiivseid eesmäärke. Sõja piiratud eesmärgid sundisid võitajaid tarvitama (kasutama) poliitilist relva väga ettevaatlikult. Venemaa andis 300.000 rubla selleks, et toetada kreeka sõja partiid (erakonda) Türgimaa vastu; kihutustöö Kreekas arenes niivõrt jõudsasti, et prantslased olid sunnitud maale saatma dessandi kreeklaste sõjakuse vaigistamiseks. Kurdlaste juhtide äraostmine venelaste poolt nõrgestas märksa türklaste pealetungi katseid Kaukasuse rindel, Cernogorias töötasid vene agendid ja vene kuld. Bulgaarlased boikoteerisid inglaste ja prantslaste varustamist nende jõudude koondamise perioodil ja põletasid ära kõik liitlaste varustuse tagavarad. Vene väejuhatuse püüdis tekitada lõhet inglaste ja prantslaste vahel Sewastopli' i piiramise ajal jne.

Sõja piiratud eesmärgid sundisid andma täielise eesõiguse kitsastele, puht geograafilistele tegevuseobjektidele vastase elava jõu hävitamise asemel. Tekkis loomulikult raamistik väljakurnamise strateegia kasutamiseks (käsitlemiseks). Sewastopol, venelaste Mustamere laevastiku baas, tõmbas niivõrt liitlaste tähelepanu enese peale, et viimased

(liitlased) seisisid poolteist aastat poole päeva teekonna kaugusel vene välivägedest vaatamata sellele, et vägede arvuline ülekaal rääkis nende kasuks, nad ei teinud kordki katset venelaste atakeerimiseks väljaspool kindlust.

Et Krimmi sõjas kogu tegevus piirdus Sevastopol' i piiramisega, siis esmakordselt sõdade ajaloos paratamatu nähtena esineb positsioonisõda. Liitlastel oli tarvitusele võetud vintlõikega püss, kuna venelastel oli sarnaseid püsse kompanii peale ainult 5-6. Samuti inglaste piiramise suurtükiväe rasked kaliibrid olid juba vintlõikega, mis tõstis nende laskekaugust.

Insenerivägi on ilmunud lahinguväljale, kes on teistele väeliikidele abiks piiramise ehitiste valmistamisel, samuti on nad tööl raudtee (15 km) ehitamisel, mis esmakordselt sõja tarvete rahuldamiseks lahinguvälja piirkonnas ehitatakse.

Poolte materjalne võistlus.

Liitlaste võimas sõjatööstus ületas Vene oma. Blokaad raskendas salpeetri vedu Venemaale. Sevastopolis oli ette nähtud 65.000 puuda püssirohtu, millise tagavara täiendamiseks toimetati juure kindluse piiramiseaja jooksul 200.000 puuda püssirohtu - umbes kolm korda rohkem kogu normaalsest aastasest toodangust Vene sõjaväe jaoks. Püssirohu puudus andis end Sevastopolis väga teravalt tunda, see läks isegi nii kaugele, et venelased võtsid püssipadrunitest rohu välja ja tarvitasid seda suurtükkide jaoks.

Et venelased ei võinud (tagavarad ei võimaldanud) kulutada püssirohtu üle 2000-2500 puuda ööpäevas, siis ei saanud nad ära kasutada ka oma suurtükkide arvulist ülekaalu, mis neil oli sõja ajal. Venelastel tuli tule jaoks määrata näljanormid - 10-15 lasku päevas suurtüki peale; suured kaliibrid - 36-naelalised suurtükid ja 2-puudalised mörserid - kannatasid alaliselt mürskude puuduse all (kauge hipomobiiltransport). Raskete suurtükkide arv (kuni 10-tollilised s. a.) Sevastopoli kuivamaa rindel tõusis piiramise lõpul kuni 586. Sevastopoli töökojad parandasid 1210 ja valmistasid 179 lafetti. Piiramise lõpul tõusis liitlaste raskete suurtükkide arv 658-ni, ületades Sevastopoli suurtükiväe arvuliselt. Kogu piiramiseaja jooksul lasksid liitlased välja 1. 356.000 mürsku suurtükkidest, millele venelased vastasid 1. 207.000 mürsuga.

Püssipadruneid kulutati: a) liitlased - 28. 500.000 tk., b) venelased - 16. 600.000 tk. Suurtükke vigastati (löödi rivist välja): a) piirajail (liitlastel): - 609 tk., b) kaitsjail (venelastel) - 900 tk.

Selles tehnika ja materjalsete vahendite võitluses kuulus otsustav sõna liitlaste meretranspordi üleolekule vene sõjaväe maatranspordist (hipomobiil). Üksi suurtükiväelist varustust toimetasid prantslased Sevastopoli alla 3. 700.000 puuda ja inseneriväelist varustust - 860.000 puuda. Kokku toimetasid liitlased Sevastopoli alla 8.000.000-9. 000.000 puuda suurtüki- ja inseneriväelist varustust, peale selle veel määratunud toidumoonaga tagavarad. See varustuse kohaletoomine mitme tuhande kilomeetri kauguselt merd mööda osutus inglastele palju lihtsamaks ja kergemaks, kui kohale toimetamine kuival maal Balaklavast kuni positsioonideni 12 km ulatusel, kuhu inglased ehtasid kitsarööplist raudteed, mis alul hästi ei edenenu. Tee ehitus ühes roobaste mahapanekuga 84 km peale nõudis aega 7 kuud ja sai valmis ainult Sevastopoli piiramise lõpul. See oli esimene raudtee ehitus sõjaajal ja ühtlasi ka esimene väliraudtee, mis leidis sõjaliinil kasutamist. Venelased kasutasid oma laskemoona ja muu varustuse juureveoks voori, mis koosnes 130.000 vankrist. Suureks abiks vene voorile oli

meretransport Asovi merel.

Sõja rahalised kulud.

Vaatamata määratule defitsiidile Vene büdžetis, langes rubla Krimmi sõja vältel ainult 93 kopka peale, mis näitab, et sõda ei suutnud veel viia Venemaad väljakurnamiseni materjalselt.

Sõda nõudis riikidelt rahalisi kulusid järgmisel määral: a) Prantsusmaalt - 1600 miljonit franki, b) Inglismaalt - 1835 miljonit franki, c) Austrialt -1150 miljonit franki. Kui neile arvudele veel juure lisada Türgimaa kulud, siis tõuseb liitlaste rahaliste kulude kogusumma üle 5 miljardi frangi.

Venelastele läks sõda maksma 3200 miljonit franki. Kuid sellele on tarvis juure lisada veel määratumad ohvrid, mis vene rahvas tõi natuuras. Kui võtta arvesse ka kõike seda, siis tõusevad ka Venemaa rahalised kulud üle 5 miljardi frangi.

Sanitaarseisukord ja kaotused.

Liitlaste kaotused Krimmis surnutena ja haavatutena olid märksa vähemad kui venelastel. Selles sõjas tekitasid haigused suuremaid kaotusi kui vastase relvad. Liitlaste sanitaarseisukord oli hirmuäratav (kohutav) - tüüfus ja teised nakkavad haigused ei lõppenud ega lõppenud. Kõik see oli tingitud sellest, et liitlastel ei olnud kasutada selles sõjas ühtegi sauna ega pesukoda sõdurite pesu pesemiseks. 1856. a. veebruari- ja märtsikuu jooksul, mil oli käimas juba liitlaste evakueerumine, suri Krimmis tüüfusse üle 10.000 liitlaste sõduri. 95.000 surnud prantslasest oli ainult 11% lahingutes langenud; inglaste juures tõusis see arv 12%. Üldse kaotasid liitlased Krimmi sõjas surnutena 155.000 meest.

Vene sõjaväes oli juba rahuajal surevus niivõrt suur, et sõjatingimused ei võinudki teda enam oluliselt suurendada. Venelaste statistika, mille usaldusväärsus ei ole küll kuigi suur, märgib, et ainult 1855. a. surevus ületas normaalse 51.000 inimese võrra; teistel sõjaaastail ei tõusnud surevus üle normaalsuse piiride - 40.000-50.000 inimest aastas, üldse kaotasid venelased surnutena 32.000 inimest. Venelaste sanitaarseisukord, vaatamata haigemajade vähesusele, viletsale sisseseadele ja arstide puudusele (iga 300 haige kohta tuli 1 arst), ei kujunenudki veel ähvardavaks, niivõrt raskeks kui see oli liitlaste juures.

Üldmärkmeid.

Nagu eespooltoodust selgub, ei sarnanenud Krimmi sõda sugugi Napoleoni sõdadele. Nägime kuidas hävitusestrateegia reeglid, millised kerkisid esile Napoleoni sõdades, hõljusid väejuhtide ideoloogias ja sulgesid tee venelaste võidule.

Sevastopoli piiramine, mida peetakse tähtsaimaks sõjaliseks sündmuseks uusima ajaloo lävel, avab meile hiigla pildi materjalselt võitlusest ja esineb sellel alal paljudes oma joontes maailmasõja lahingute prototüübina.

XI ITAALIA SÕDA 1859. a.

SÕJA EESMÄRKE.

Austria, väga mitmesugustest rahvustest koosnev riik, uute poliitiliste voolude tõttu ei saanud enam jätkata "*kasulikkude abielude*" poliitikat, et nende abil oma seisukorda kindlustada. See oli tüübiline restauratsiooni aegne riik, kes ajas utoopilist (Meternich) reaktsioonipoliitikat. See riik oli ainukeseks tõsiseks takistuseks Saksamaa ja Itaalia ühinemises rahvuslikuks tervikuks.

Itaalias kuulus täielikult tema ülevõimu alla Lombardia - Veneetsia kuningriik; peale selle Austria dünastiaga olid abieluliste sidemetega seotud Modena, Parma ja Toskana hertsogiriigid. Neis hertsogi riiges ja paavstile kuuluvate maade põhja osas olid Austria garnisonid vana korda kindlustamas revolutsioonilise-rahvusliku liikumise vastu. Neis riiges peale restauratsiooni läks olukord väga raskeks ja rõhuvaks. Rida ebaõnnestunud katseid Itaalia ühinemiseks läbirääkimiste ja vastuhakkamiste teel ei annud mingisuguseid tulemusi ja tõestasid ainult ühte, et Itaalia ühinemiseks on vaja lähemat koostööd kõigi Itaalia riigikeste vahel. Selles suunas asutigi tööle ja selle liikumise etteotsa asus väike 5 miljonilise rahvaga Sardiinia. Sardiinia, pärast 1849. a. ebaõnnestunud katset Itaaliat Austria ülevõimu alt vabaneda, hakkas ette valmistama uueks heitluseks ja otsis omale tugevaid liitlasi. Ta leidis omale liitlase Prantsusmaa naol ja 1858. a. sõlmis Sardiinia "*bismarck*" Cavour viimasega pealetungilepingu Austria vastu.

Napoleon III, Prantsusmaa kuningas nägi selles sõjas omale soodsaid poliitilisi kombinatsioone maade juurdevõitmise naol, et sellega järjest tõusvat rahva rahulolematust tema valitsuse vastu rahuldada.

Napoleon seab üles teatud mõttes revolutsioonilised ideed, ütleb lahti Viini kongressil deklareeritud restauratsioonist ja tunnustab rahvaste enesemääramise õigusi, saades sellega "*kroonitud revolutsioonäärisk*". 1857. a. ta koondab Donau vürstiriigid ühiseks Rumeeniaks, millise koonduse teravots oli sihitud Austria vastu. Ta unistas ka Poola uuesti ülesehitamisest ja Saksamaa liitumisest, kaubeldes viimase teostumise korral oma teenete eest endale maid Reini ääres, et sellega kindlustada Prantsusmaa põhja- ja kirdepiire.

Napoleon III, kokku leppinud Sardiiniaga ühiseks pealetungiks Austria vastu, pidi viimaselt saama Prantsusmaa piiri ääres asuva Savoia ja Nizza provintsi.

Napoleon III eesmärgiks ei olnud sugugi Austria hävitamine, sest viimase nõrgenemisel oleks Preisi kergesti võinud tõusta Kesk-Euroopa valitsejaks ja see oleks olnud temale veel palju kardetavam kui praegune Austria.

Austria omakorda ei tunnud suurt huvi selle sõja vastu - ta oli rohkem seotud sisemiste raskustega (ungarlaste, serblaste, kroatide j.t. rahvuste käärimised). Pealegi Austria majanduslikud ressursid olid väga piiratud ja et sõda ei puudutanud tema elulisi huve ja kartes tõsisemate sisemiste rahunemise tekkimist, oli Austria huvides sõda lõpetada nii kiirelt kui see võimalik.

Nii näeme, et ka see sõda taotles piiratud eesmärke, mis võeti ette peamiselt Lombardia väiksete riikide vabastamiseks Austria mõju alt.

SÕJA-TEATER (SÕJAVÄLI).

Sõja-teatriks osutus Po jõe madalik, Euroopa toredamaid kohti. Juba Napoleon I ajal toitiski see sõjateater suurearvulisi sõjavägesid.

Lombardia madalikud, olles läbi lõigatud tiheda kaanalite ja kraavide võrguga, olid muudetud riisi väljadeks; kõrgendikkude kallakud olid kaetud viljapuuaedadega; iga viljaväli oli piiratud siidiussipuudega. Vaatlusvõimalused ulatusid õige harva üle 300 sammu. Liikumine väljaspool teid oli raskendatud isegi jalaväele, kuna ratsa- ja suurtükiväele oli see peaaegu täiesti võimatu.

1859. a. sõjas võeti tarvitusele esmakordselt laiaulatuslik raudteede kasutamine mõlemate poolte juures.

Sõjateatri rikkus, teotsevate sõjavägede piiratud arv, magasinide küllus kindlustes ja suurtes linnades ja raudteede rohkus võimaldasid sõdivatele pooltele äärmuseni vahendada oma voore. Puudulikult oli arvestatud seda, et raudteed läksid üle Po jõe harude, milliste arv oli võrdlemisi suur ja sildade lõhkumine oleks võinud panna seisma raudtee liikumise pikemaks ajaks. Puudulikult oli arvestatud ka seda, et sõjapolitilised eesmärgid võivad äärmuseni raskendada kohalikkude tagavarade kasutamist.

SARDIINIA SÕJAVÄGI.

Väike riik, valmistudes sõjale Austriaga, pidi lühendama sõjaväeteenistuse aega selleks, et anda sõjalist õppust suuremale osale kodanikele. Teenistus tegevas väes kestis 2 aastat ja reservväes - 6 aastat. Kuid, et riik oli vaene ja puudus tööstus, ei võinud Sardiinia koguda küllaldast reservi ja oli sunnitud piirduma sellega, et mobiliseeris 62.000 meest, kellest moodustati 5 tegevat diviisi. Sisemise julgeoleku ja kindluste kaitseks moodustati täiendusväeosad 26.000 mehe suuruses (n.n. rahvuskaart). Sardiinia regulaarsõjaväega ühines rahvusliku liikumise juht Garibaldi oma kolme rügemendiga. Viimased koosnesid vabatahtlikkudest, kes olid täiesti distsiplineeritud. Garibaldi salk määrati selleks, et tungida austerlastele selja taha ja õhutada seal vastuhakkamist.

Teenistuseaja lühiduse ja lahkumise tõttu juhtivas koosseisus ei olnud Sardiinia sõjaväe lahinguväärtus kuigi suur.

AUSTRIA SÕJAVÄGI.

Rahvusliku koosseisu poolest oli sõjavägi äärmiselt kirju. Sõjaväes hoidus XVII sajandi vaim vaatamata sellele, et komplekterimine sündis sundusliku teenistusekohustuse alusel, mis ei olnud küll veel üldine. Kõrgem haridus, paljud professionid ja 1200 guldna sissemaks renteisse vabastasid sõjaväeteenistusest. Ungarlaste rahvuslikud püüded osutusid tugevamateks kui dünastilised ja korporatiivsed traditsioonid. Ungarlaste rahvuslik liikumine lämmatati mõneks ajaks vene sõjaväe poolt, mille järele algas tugev

surve eriti nende 21 pataljoni ja 10 husaarirügemendi vastu, mis läksid üle mässavate ungarlaste poole.

1859. a. sõja tingimustes osutusid mitte ustavateks ka itaallastega komplekteeritud rügemendid. Neid otsustati jätta Ungarisse Vene piirile.

300.000 kutsealise noormehe hulgast kutsuti iga aasta teenistusse umbes 85.000 meest. Tegevas teenistuses tuli olla 8 aastat ja reservis - 2 aastat. Peale selle oli veel 50.000 meest midagi kasakate taolist sõjaväge. Need arvud lubasid ähvardada Austria diplomaatial umbes 800.000 mehelise sõjaväega.

Võttes arvesse rahalist kitsikust, lühendati rahuajal tegevteenistuse aega märksa. Pärast Krimmi sõda rahuajal ei olnud teenistuses kaheksa, vaid kolme kutse mehed. Tegevväkke ei suutnud Austria mobiliseerida üle 320.000 mehe, sest täienduste puudusel ja käärimiste tõttu paljudesse maakondadesse tuli jätta võrdlemisi palju sõdureid sisemise korra kaitseks.

Kõrgemate juhtide koosseis oli äärmiselt nõrk, välja arvatud Radetski ja Benedeck. Rahuajal oli 12 korpust, mis olid koondatud 4 armeeks (Viini- Böömi, Itaalia, Ungari ja Galiitsia). Korpuses 2 div. á 2-5 jalabrigaadi. Brigaad sõjaajal koosnes 5 pataljonist á 6 kompaniid ja 1 patareist. Austria lahingurivistuse aluseks oli kompaniikolonn. Pataljon rivistus divisjonide kaupa (2 komp.) distantsil 54 sammu. Austria rivistus väiksete üksustena oli väga soodus Itaalia sõjateatri murdmaastikul, kuid nad ei osanud oma juhtide puuduliku ettevalmistuse tõttu seda paremust kasutada.

Austria mobilisatsioon venis väga pikale. Ta koondas sõjaks 5 korpust, mis 62. mobilisatsioonipäevaks veel ei olnud täies koosseisus (145.000 asemel kõigest 107.000 meest). Kaks kuud kestnud mobilisatsioon tõstis sõjaväe suurust, võrreldes rahuaja sõjaväega, ainult 30%, ette nähtud 77% asemel. Väga halb oli olukord hobustega komplekteerimisel, neid tuli osta (raha vähe). Ratsavägi mob. ajal hobuseid juure ei saanud ja eskadronides isegi hobuste arv vähenes (keskmiselt eskadronis 110 hobust). Sama halb oli suurtükiväe hobuste ja rakenditega. Kavatsatud 70 patarei asemel suudeti välja saata ainult 44 patareid. Sarnase aeglase mobilisatsiooni ja varustuse puudulikkuse tõttu ei võinud olla juttugi vastaste kiirest löömisest, nagu seda nägi ette sõjaplaan.

PRANTSUSE SÕJAVÄGI.

Bourbonide restaureerimisel pärast Napoleon I katastroofi Vaterloo all lasti laiali ka Napoleoni sõjavägi. 18.400 ohvitseri lasti lahti. Esimesil aastail elasid Bourbonid välisriikide täakide kaitse all; uue sõjaväe loomine oli seotud raskustega; esialul koosnes see 12.000 Šveitsi palgalisest ja mõnest üksikust prantsuse väeosast. Alates 1824. a. hakkas sõjavägi kasvama noorte sissekutsumise tagajärjel. Teenistuseaeg määrati kindlaks 8 aasta peale. Noortel mõisnikkude soost ohvitseridel ei olnud mingisugusi kogemusi teenistuse alal, neil ei olnud ka populaarsust sõdurkonna keskel; nad olid võhikud ka distsipliini alalhoidmise mõttes. Sõjaväeteenistus kaotas prantsuse rahva silmis täiesti oma populaarsuse. Seaduse järgi võis igäüks saata enese eest asetäitja. Pariisis tekkisid suured kontorid, mis pakkusid asetäitjaid sõjaväeteenistuse jaoks. Niisugusel teel sõjaväeteenistusest lahtiostmine läks maksma 4000-6000 franki.

Juulimonarhia ajal likvideeriti palgaline "šveitsi" sõjavägi, mille asemele asutati rahvuskardivägi. Ehkki välja paistvad politikerid ja sõjaväelased soovitasid maksma panna üldist sõjaväeteenistust lühikese rahuagega teenistuse sundusega jäi Napoleon III

siiski pika teenistusaja juure (7 a.). Iga aasta 200.000 kondingendist kutsuti teenistusse 80.000 meest. Armees koosnes umbes 200.000 7 aastase teenistuse läbi teinud sõdurist ja puuduliku ettevalmistusega tagavara pidi andma 300.000 meest. Suurt mõju avaldas prantsuse sõjaväe kujunemisele Alžiiri sõjakäik (väikesõda). Selles sõjakäigus prantslased paratamatuse sunnil võtsid tarvitusele ahelrivi Napoleoni kolonnide asemele. Sõjaväes olid tõusnud kõrgetele kohtadele Alžiiri kangelased ja neile lisa annud "*kõrgem kool*", kuhu tavaliselt määrati õpilasi otse sõjakoolist, ilma igasuguse rivistatusega. Itaalia sõtta määrati pool prantsuse sõjaväest, kuna teine pool jäi valvama riigipiiri Rheini ääres.

Prantsuse sõjavägi mobiliseerus ja koondati lahinguväljale väga kiirelt (kõigi imestuseks). 24. aprillil anti käsk tegevväe mobiliseerimiseks ja 26. aprillil juba esimesed korpused liikusid Itaaliasse üle Alpi mägestiku (Mont-Cenis ja Mont-Genèvre).

Relvastus.

Napoleon III, töötades isiklikult suurtükiväeliste küsimuste kallal, astus välja juba 1852. a. ideega, et suurtükivägi tuleb relvastada ümber ühesuguste universaal suurtükkidega. Ta jätkas Napoleon I tööd suurtükiväe materjalosa lihtsustamise alal. Veel XIX sajandi keskel oli suurtükiväes oluliseks puuduseks see, et patareides olid XVIII sajandist päritud mitmesüsteemilised suurtükid ja haubitsad.

Sevastopoli all ilmusid rasked suurtükid kõige esiti inglased; need suurtükid olid juba vintlõigetega. Need hakkasid levinema ka laevastikus. Vintlõigete tarvituselevõtmine suurendas märksa laskekaugust ja tabavust. Suurtükiväe ümberrelvastamist vintsuurtükkidega takistas suurtükiväelaste konservatiivsus: nende ideaaliks oli väljasõit karteci kaugusele ja vastase jalaväe tabamine 600 -700 sammu kaugusele. Vintide tarvituselevõtmine halvendas märksa karteci tegevust. Nii oli suurtükiväelaste eelarvamine.

Napoleon III oskas kõrvaldada kõik niisugused eelarvamused. Sardiinia sõjavägi juba võttis tarvitusele vintlõigetega suurtükid.

1859. a. kevadel sai valmis 4-ja naelaliste vintlõigetega suurtükkide materjalosi 222 suurtüki jaoks. Suurtükile kaugus suurenes kuni 3 km. Peamürsuna ilmus šrapnell seadega 5 distantisi peale (kuni 2200 meetrini). Sõjaväed said uued vintsuurtükid kätte rännakul; sõjategevus algas juba kui prantsuse suurtükiväelased veel õppisid laskma ja kasutama sihikut. Lombardia maastik raskendas üldiselt suurtükiväe kasutamist. Ainult Solferino all oli maastik võrdlemisi lahtine ja võimaldas vaatlust. Siin teotsesid prantslaste vintsuurtükid edukalt.

Prantsuse jalaväe relvastus jäi samaks, mis ta oli Sevastopoli all: osa jalaväge oli varustatud vint- ja osa siledaõõneliste püssidega.

Austerlased võtsid tarvitusele enne Itaalia sõda eestlaetavad vintpüssid, mille kaliiber oli 13, 9 mm ja sihikuline laskekaugus - 1200 sammu. Keskmiste ja suuremate kauguste peale laskmisteks oli Austria püss parem kui prantsuse oma.

SÕJA LÕPP JA ISEÄRALDUSI.

Sõjategevus rauges pärast Solferino lahingut ja mõned nädalad hiljem tehti rahu. Austria oli kaotanud sõja, mis kestis 10 kuud.

Prantsusmaa okupeeris Lombardia, mille hiljem vahetas Itaaliale Nizza ja Savoia provintsi vastu. Nende provintside pärast on veel praegugi hõõrumisi Prantsusmaa ja Itaalia vahel.

See lühikest aega kestnud sõda oli jällegi üheks etapiks sõjakunsti arengus.

Tulid uued võtted, mida ei tuntud eelmistes sõdades. Ajaloolased väidavad, et Modženta lahingus olevat tulnud ette esmakordselt kohtamislahing - uus taktikaline võte. Praegusel ajal on see lahingumoodus omane igale sõjaväele.

Et sõjateater oma äärmise murdjoonelise maastikuga takistas vooride kasutamist ja maakoht oli rikas raudteedest (tolleaja olud), siis esmakordselt leidis raudtee mõlemal poolel intensiivset kasutamist. See asjaolu sai pöördepunktiks edaspidisel sõjaväe varustamisküsimuste lahendamisel.

Sardiinlastel ja prantslastel on täielikult suurtükivägi varustatud vintlõikega suurtükkidega, mis oma paremusi ei suutnud ebasoodsa maastiku tõttu tõestada, kuid sellele vaatamata kõik riigid relvastuvad pärast Itaalia sõda ainult vintlõikega suurtükkidega.

See sõda, kus lahingud esinesid mõlemale poolele sageli ootamatult, korraliku luure puudusel, rõhutas hästi välja õpetatud ratsaväe tähtsust ja kõik riigid asusid selle soetamisele.

Võeti tarvitusele telegraaf, kuid "*materjalosa*" puudusel ei leidnud see suurt kasutamist.

Prantsuse sõjavägi kartes Austria püssi üleolekut (oli mõjuvam ainult keskmiste ja kaugemate distantside peale) loobus koloniaalsõdades tarvitusel olnud ahelrivist, seega tulevõitlusest ja tormas tihedates rivistustes ilma tulevõitluseta austerlastele peale. See asjaolu kutsus uuesti esile Napoleoniaegse kolonnide kultuse. (*Pulja dura - stõk molodec*). Austria näiteks võtab pärast seda sõda järelemõtlematult uuesti tarvitusele oma sõjaväes kolonnide taktika ja 1866. a. sõja Preisimaaga saab rängalt "*karistada*". Suurtükivägi oli juba niivõrt arenenud, et niitis maha lahinguväljal leiduvad tihedad kolonnid. Kolonnid olid kaotanud oma lahinguväärtuse.

Võitjalt õpitakse. Et Prantsuse sõjavägi tuli võitjaks, siis teised hakkasid ka oma sõjavägesid prantsuse eeskujul ette valmistama sõjategevuseks. Mõned riigid, uurides Prantsuse võidu põhjuseid, leidsid, et pikema teenistusajaga sõdur oli võitnud puudulikumalt ette valmistatud sõduri (Austrias oli enne seda sõda 5 aastane ja Prantsusmaal 7 aastane teenistus). Selle mõjutusel Preisimaa 1860. a. oma sõjaväe reorganiseerimisel pani maksma 2 aastase teenistuse asemele 3 aastase sundteenistuse.

XII AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE KODUSÕDA.

ÜHENDRIIGID XIX SAJANDI KESKEL.

Suurte vabade viljarikaste maaalade olemasolu soodustas talumajapidamist ja raskendas mõisamajapidamimise arenemist, mis baseerus palgatud tööjõule. Sellepärast arenes põhjariiges energiliselt talumajapidamine; tööstus nendes grupeerus peaaegselt n.n. "*Uue Inglismaa*" osariiges, mis asusid Atlandi ookeani rannikul; tööstus produtseeris tarbeid ainult siseturu jaoks, kus kaitsetollide mõjul püsisid hinnad võrdlemisi kõrgel, mis omakorda võimaldas töölistele maksta kõrget töötasu. Peamise tööliste kontingendi moodustasid Euroopa emigrandid. Emigrandid töötasid vabrikutes 2-3 aastat, kogusid omale selle aja jooksul teatud varanduse ja asusid siis isiklike talupidamiste (farmide) korraldamisele.

Enam lõunapoolsetes osariiges - Lõuna Karoliinis, Georgias ja Alabamas raskendas troopikaline kliima tunduvalt emigrantide põllutööd. Neis osariiges arenes suurmaapidamine (suurpõllupidamine), mis kasutas tööjõuna orjastatud neegreid. Täiskasvanud neegri hind tõusis 3000-4000 dollarile, mis võrdus umbes poole tosina praegusaja traktorite hinnale. Neegrite-orjade töö oli väga kallis ja ei oleks end tasunud põhjariiges, kus külvati peamiselt leivavilju. Lõunariigid aga esinesid maailma puuvilla monopolistidena, kasvasid suhkru pilliroogu ja tubakat, mis kõigiti tasusid orjapidamisega seotud kulud. Rohkem põhjapoolseis osariiges - Põhja Karoliinis, Tenissis ja Kentukis surus valgete tööjõud välja neegrite tööjõu. Neis osariiges hoidus alal suurmajapidamise iseloom ja sellepärast pidasid nad neegreid ainult eksportkaubana lõunariikide jaoks. Kõik lõunariigid olid seotud tihedasti üksteisega nii poliitiliselt kui ka majanduslikult - Euroopa emigrantide juurevool ei suundunud neisse, sest töö tingimused olid seal palju halvemad kui põhjariiges; lõunariiges valitses aristokraatlik kord.

Oma huvide kindlustamiseks leppisid lõunariigid kokku, et orjapidajate osariikide arv peab võrduma vabade osariikide arvuga, mis kindlustaks neile pooled kohad senatis ja tunnustaks orjapidamise iga osariigi sisemiseks asjaks, mis ei kuulu föderatiivse seadusandluse kompetentsi. Kuid iga klassi õigused kindlustati ainult jõudude tegeliku vahekorraga, aga mitte konstitutsioonilise seadusandluse teel. Jõudude tegelik vahekord aga muutus kiiresti põhjariikide kasuks. Juurevool põhjariigesse - 20 aasta jooksul enne sõda ulatus emigrantide arv 4. 300.000 inimeseni. Tulemuseks oli, et kodusõja puhkemisel oli rindest põhja pool 23. 000.000 valget, lõuna pool aga ainult 5. 000.000.

DEMOKRAADID JA VABARIIKLASED.

Võimul oli demokraatlik erakond, mille tuuma moodustasid lõunariikide plantaatorid - orjapidajad. Nad oskasid oma poole tõmmata ka suurema arvu põhjariikide finansiste, tööstureid ja intelligentsi. Demokraatliku erakonna poliitikat iseloomustab esiteks see, et

ta püüdis laiendada osariikide sisemiste asjade vabadust ja teiseks see, et ta püüdis hoida tasakaalus orjapidajate ja vabade osariikide arvusid (need arvud pidid olema võrdsed).

Tasakaalu alalhoidmise tendents sundis orjapidajaid teotsema aktiivselt nii välis- kui ka sisepolitikas. Kuid aeg töötas lõunariikide vastu ja pidi üle kandma võimu põhjariigesse. Põhjariikide vabade talupoegade klass (vabariiklased) oli orjapidajate püüete vastane ja hakkas avaldama survet orjapidamise hävitamiseks. Põhjariikide töösturid laiendasid järkjärgult oma poliitilist baasi, missugune asjaolu võimaldas neile lõunariikide tooresainete vallutamist.

Arvestades eelpooltoodud olukorda valmis lõunariikide plantaatoritel otsust tekitada lõhe föderatsioonis, mille piirides lõunariikide poliitilised ja majanduslikud huvid toodi ohvriks põhjariigele. Nende püüded, moodustada konföderatsioon, viia läbi lõunariikide iseseisev riiklik ühinemine, meeldisid lõunariikide demokraatidele; kuid põhjariikide demokraadid pangaomanikud, töösturid ja intelligents ei võinud loomulikult päri olla niisuguse otsusega, sest lõhe tekitamine föderatsioonis riivas nende huve ja oleks toonud enesega kaasa laialdaste siseturgude kaotuse. Presidendi valimistel tekkis demokraatlikus erakonnas lõhe: sõjakad lõunalased said 848.000 häält, põhjariikide suurkapital – 1.375.000 häält ja vahepealne fraktsioon - 591.000 häält. See lõhe demokraatide ridades võimaldas vabariiklastele, kes olid kogunud 1. 866.000 häält, valida presidendiks Abram Lincoln' i.

Vabariiklaste erakond esines väga mitmekesiste huvide pooldajana. Sellesse erakonda püüdsid pääseda n. n. "uued" inimesed, kes ei suutnud teha poliitilist karjääri demokraatliku erakonna ridades. See erakond otsis omale tuge põhjariigis, püüdes tõmmata oma ridadesse Euroopa emigrante, kaitstes tööstuse huve keskivõimu kõvendamisega ja föderatsiooni tihedama ühendusega. Peale selle andis ta omale talupoegade erakonna iseloomu seega, et võitles suurmaapidamise vastu.

SÕJA POLITILISI TINGIMUSI.

Lõunariikide poliitilisele ühemeelsusele seisis vastu põhjariikide mitmemeelsus. Kongressil sai vabariiklaste erakond enamuse ainult siis, kui lõunariikide deputaadid ära sõitsid Washingtonist. Põhjariigis oli demokraatide käes riigivalitsemise aparaat, suured ajalehed ja pangad. Põhjariikide demokraadid jagunesid kahte gruppi: vähema grupi moodustasid n. n. "rahu demokraadid", kelle juures lõunariikide huvid seisis kõrgemal kui põhjariikide omad; nad olid täielikult lõunariiklaste mõtteosalised, saboteerisid sõda, õhutasid sisemisi rahutusi ja korraldasid salaluuret lõunariikide kasuks; alul oli suuremaarvuline n. n. "sõjademokraatide" grupp, mis andis esimese järgu tähtsuse rahvusliku ühemeelsuse alalhoidmisele ja püüdis pidada sõda, kuid ainult piiratud eesmärgil - sundida lõunariiklasi tagasi pöörduma üldistesse tollipiiridesse põhjariigega.

Sõja esimesil aastail pidi Lincoln toetuma "sõjademokraatidele", vastu võtma nende poolt esile tõstetud sõja piiratud eesmärgi ja pidama demokraate kõrgemate juhtide kohtadel sõjaväes. Need aastad kulusid sõjale, laevastiku ja sõjatööstuse korraldamisele; rindel läks korda saavutada ainult vähemat edu. Ainult järkjärgult ja teatud vaevaga läks Lincoln' il korda vabaneda demokraatidest.

Alles sõja kolmandal aastal selgus see määratu suur pingutuste koorem, mis oli tarvilik võidu saavutamiseks lõunariikide üle. Rahvalt tuli nõuda raskeid ohvreid, et jätkata sõda suurte pingutustega. Sõja piiratud eesmärk ei huvitanud rahvamasse. Lincoln, nähes

põhjariikide talupoegade ja tööliste klassivaenus määratumat jõudu, mis oli ainukeseks võimsaks abinõuks lõunariiklaste poliitilise liituvuse lõhkumiseks, viis sõja klassivõitluse, kodusõja pinnale.

Sõda omandas sotsiaalse iseloomu: mõisnikkude võimu hävitamine, neegrite vabastamine. Sõja alul ei vabastatud isegi jooksikuid-neegeid, kes ilmusid põhjariikide sõjavägedesse, vaid neid hoiti nagu "*sõja kontrabanti*" ja kavatseti ära kasutada kaevikute kaevamiseks ja seljatagusteks töödeks. Nüüd kuulutas Lincoln neegrid igal pool vabastatuks ja neist moodustati isegi neegrite diviisid.

Niisugune sõja orjendatuse muutus katkestas igasugused sidemed demokraatidega, kes astusid nüüd üksmeelselt võitluse Lincoln' iga. Viimane aga vastas terroriga: kindralid-demokraadid aeti sõjaväest minema, vaatamata nende sõjalistele teenetele; paljud ajalehed suleti; vali tsensuur pandi maksma; valitseva klassi esindajaid hakati kahtlustama ja vangistama. Põhjariikide sõjaväkke volas ikka enam ja enam teadlikke töölisi ja talupoegi. Sõjaline tegevus omandas metsiku iseloomu; põletati lõunariikide puuvilla ladusid, vallutatud linnade elanikud toimetati kontsentratsiooni laagritesse, kõik ühiskondlikud hooned ja mõisad hävitati jne. Sellele vastasid lõunariiklased meeletu partisaansõjaga; mürgitasid indulasi, kes skalpeerisid põhjariikide farmereid; pöördusid üleskutsetega Euroopa suurriikide poole ja palusid sotsiaalse korra kaitset. New-Yorkis ja teistes keskohtades õhutasid lõunariiklaste poolehoidjad laialdastes rahvakihtides vaenu sõja vastu, provotseerisid rahvas mässu ja takistasid sõjaväeteenistusekohustuse maksmapanekut põhjariigis.

Suureks moraalseks toetuseks oli lõunariigile põhjariikide presidendi valimistel 1864. a. demokraatide võit vabariiklaste üle ja lootus, et Euroopa suurriigid võtavad ette sõjalise interventsiooni. Inglis- ja Prantsusmaa oli tõesti huvitatud lõunariikide, kui neile tooresainete andjate edust. Põhjariigid aga püüdsid alles hoida oma privilegieeritud seisukorda lõunariikide turgudel Inglis- ja Prantsusmaa vastu. Põhjariikide poolt välja kuulutatud lõunariikide blokaad osutus samal ajal ka blokaadiks Inglismaa suhtes, sest viimase vabrikud jäid seisma puuvilla puudusel. Kodusõja esimesil aastail ei seganud Inglis- ja Prantsusmaa end sellesse, lootes, et lõunariigid ise suudavad kaitsta oma iseseisvust. Kui kodusõda teisel perioodil omandas klassisõja iseloomu, osutus teiste riikide sõjariistus vahelesegamine äärmiselt raskeks, sest põhjariigel oli juba tugev maa- ja merevägi ja võitlus nendega oleks võinud kesta kaua ühelt poolt ja teiselt poolt olid põhjariiklastel tugevad liitlased Euroopa sotsialistlikus liikumises. Inglismaa töölised, vaatamata sellele, et nende tööta olek täiel määral oli tingitud põhjariikide tegevusest, olid täielikult selle vastu, et inglise valitsus oleks alanud sõjalist tegevust põhjariikide vastu.

Lõunariikide vastupanuvõime vähenes alatasa, võidulootused vaibusid ja edaspidine võitlus näis olevat asjatu. Lõunariikide tegevus esineb ajaloos erandliku näitena sõja kohta, mis viidi äärmuseni - kõigi jõudude ja abinõude täieliku väljakurnamiseni.

KODUSÕJA ALGUS.

Lincoln' i valimine presidendiks sündis 6. nov. 1860. a., ametisse astumine aga pidi sündima 4. märtsil 1861, a., Lincoln' i isik oli lõunariigile vastuvõtmatu ja nad otsustasid endid liidust lahti lüüa. Seega jäi kõrgem võim föderatsioonis faktiliselt veel 4 kuuks lõunariigile, kes asusid kodusõja ettevalmistamisele.

Selle ettevalmistamise oluliseks momendiks oli relvade - 115.000 püssi - üleviimine põhjariigest lõunariigesse. Peale selle tunnistati osa relvi kõlbmatuks (tegelikult ei olnud nad kõlbmatud) ja müüdi ara lõunariikide turgudel. Föderatsiooni sõjaväge arvestati 17.000 peale; lõunariigid võisid arvestada küll kõrgemate juhtide enamikku, kuna sõdurite mass oli peaaegu tervikult vaenulik lahkulöömise katsetele. Seda arvesse võttes saatis sõjaminister välja garnisonid neist lõunaosariigest, kus tehti ettevalmistusi vastuhakkamiseks. Rannakindlustustesse jäeti ainult mõnikümme sõdurit. Et põhjariigid ei saaks kohe oma käsutusse seda valmis jõudu, viidi suurem osa sõjaväge läänepoolsetesse tühjadesse kohtadesse ettekäändel indiaanlaste vastu võitlemiseks, kusjuures kõik sõjaväe varustamise allikad ja organid jäid lõunariikide kontrolli alla.

Sõjaminister hoolitses ka selle eest, et Washingtonis selleks ajaks, kui Lincoln astub presidendi ametisse, ei oleks ühtegi sõdurit tema käsutuses. Ühel ajal sellega asusid lõunariigid ka oma miilitsa kõvendamisele, mis oli igas osariigis peale föderatsiooni sõjaväe.

20. detsembril 1860. a. ütles Lõuna Karoliini osariik enese lahti föderatsioonist. 80 sõdurit, kellest koosnes föderatsiooni sõjavägi selles osariigis, pandi kinni Semter' i fordis. Kuni 1. veebr. 1861. a. järgnes Lõuna Karoliinile veel kuus osariiki. Juba 9. jaanuaril avati suurtükitali föderatsiooni laeva pihta, mis tuli tooma varustust Semteri fordi jaoks. 8. veebruaril kutsuti kokku lahku lõõnud osariikide esindajate koosolek, kus kuulutati välja konföderatsiooni konstitutsioon. Juba 18. veebruaril oli lõunariigel oma president.

Samal ajal võtsid lõunariikide mõtteosalised ette energilisi väljaastumisi ka teistes osariigis. Tehti isegi katset New-Yorki kuulutamiseks vabasadamaks, mis siiski ebaõnnestus. Äärmiselt tähtis oli see, missuguse positsiooni võtavad põhjariikide naabruses olevad lõunaosariigid, sest viimased pidid kandma esimeses järjekorras kõige suuremaid ohvreid sellega, et nad muutusid möödapääsematult sõjategevuse areeniks. Lõunariikide partisaanid ei põrganud tagasi isegi vägivalda ees, et sundida piiriäärseis osariike ühinema lõunariigega. Maikuu ühinesid konföderatsiooniga Põhja Karoliini ja Virginia osariik. Kuid Marylandi osariik, mis ümbritses Washingtoni, föderatsiooni poliitilise võimu keskkoha, kaotati vaatamata sellele, et Marylandi pealinn hoidis lõunariikide poole. See oli tingitud sellest, et põhjariiklased saatsid Lincoln' ile toetuseks Marylandi osariiki esimesed valmid rügemendid. Oma tähtsuse poolest ei olnud vähem ka lõunariiklaste kaotus Missuuri osariigis, kus Lincoln' i regulaar väeosa (500 sõdurit ja 6000 emigranti-sakslast) vallutas pealinna. See linn osutus põhjariigele baasiks kuni kogu Missisipi basseini vallutamiseni.

Kentuki osariik kuulutas end erapooletuks. Tema seisukord oli mõlemate poolte suhtes niivõrt tähtis, et nad ei puutunud tema piirisid. Kui Ameerika kodusõda ajas juba äärmuseni teravaks klassivahekorrad isegi Euroopas, kuidas võis siis jääda erapooletuks Kentuki osariik, olles kodusõja tsentrumis? Kubernerit poolt vormitud kahtlustati selles, et ta hoidis lõunariikide poole ja sellepärast otsustasid Kentuki talupojad korraldada omakaitset. Põhjariikide mõtteosalised hakkasid koonduma kahte laagrisse: 1) Ogaio piirile, kus neid relvastati ja 2) osariigi ida ossa, mis kujunes partisaanide toetuspunktiks. Niisuguse mobilisatsiooni viisid läbi ka lõunariikide mõtteosalised. Varsti hakkasid mõlemate poolte partisaanid hävitama farmisid ja vastandmõtteosaliste külasid. Nii siis puhkes äge kodusõda Kentuki osariigi piires ja kandus sealt ka teistesse osariigesse.

1861. a. juunikuus kujunes juba välja rinde joon territooriumide vahel, mis tunnustas

põhja- ja lõunariikide valitsust. Selle rindejoone taga olid käimas ägedad lahingud, mis kandsid tihti partisaani, tihti põrandaalust iseloomu. Lõunariikide julged partisaanid tungisid mitu korda läbi rinde selleks, et kätte saada mehi, kes olid põhjariigis salaja nende jaoks kogutud. Paljudes külades peeti võitlusi - naabrid tapsid ja põletasid üksteist. Merel oli lõunariiklaste seisukord nõrk, sest 556 ohvitserist läks üle lõunariikide poole ainult umbes 250 ohvitseri, kuna peaaegu kõik madrused olid orjapidajate vastased. Põhjariigid täiendasid oma mereväe juhtivat koosseisu 680 ohvitseriga kaubalaevastikust. Kui lõunariigele jäid mõned laevastiku üksused, siis ainult need, mis nad suutsid õigel ajal ära saata lõunasadamatesse. Sõja ajal oli põhjariikidel ainult 27 auru- ja 55 purjelaeva, sõja lõpul aga 680 sõjalaeva, nendest 70 soomuslaeva.

LÕUNARIIKIDE RELVASTATUD JÕUD.

Lõunariigis oli umbes 5. 500.000 elanikku. Neist oli sõjaväeteenistuseks kõlbulikke umbes 690.000, kes kõik käisid sõjast läbi. Sõja esimesel aastal astus sõjaväkke 350.000 vabatahtlikku, kuna ülejäänud mobiliseeriti üldise sõjaväeteenistuskohustuse maksmapanemise teel. Teenistusest kõrvale hoidmine oli äärmiselt raske, sest iga kõlbulik meeskodanik pidi olema sõjaväes. Kui seljatagusest leiti mõni meeskodanik, kes pidi olema sõjaväes, mürgitati ta kohe ära. Kõigele sellele vaatamata ei suutnud lõunariigid siiski korruga üle 300.000 mehe välja panna, sest mitmed osariigid protesteerisid valitsuse türannia vastu.

Lõunariigis oli ka miilits, mida kasutati teise järgu tähtsusega ülesannete jaoks ja sellepärast ei määratud sinna sõja esimestel aastatel juuretunud vabatahtlikke, vaid neist vormiti uued üksused - regulaar väeosad. Mobilisatsiooni alla kuulusid kõik 18 - 55 a. meeskodanikud, kellest kõik kuni 35 a. vanaduseni saadeti välivägedesse. Juhtivad kohad olid sõjaväes plantaatorite klassi esindajate käes, kelle juures jäi sõjaväes maksma sama autoriteet, mis neil oli rahuajalgi. Paljud regulaarväe ohvitserid, kes läksid üle lõunariikide poole, suutsid tõsta sõjaväe taktikalise ettevalmistuse tarvilisele kõrgusele. Lõunariigid mobiliseerisid sõja jooksul umbes 800.000 meest 5. 500.000 elanikkonnast (15 -16%; meil Vabadussõjas 9%).

Lõunariikide jalavägi teotses väga hästi metsalahingutes, mis leidsid kodusõjas kõige rohkem aset. Jalaväe oskus teotseda metsades oli tingitud sellest, et ta koosnes kodanikkudest, kes olid üles kasvanud metsade keskel ja tundsid hästi relvi. Jalaväe rünnakud olid äärmiselt hoogsad. Otsustava tähtsuse lahingus omas püssituli, mis avati kõige lähematelt kaugustelt. Jalavägi oli väga kerge ja liikuv ja sooritas terve rea 40-60 km rännakuid. Sõduri toit oli võrdlemisi vilets, samuti ka riietus - paljud sõdurid olid täitsa saabasteta.

Tuleb ära märkida ka seda, et distsipliin lõunariikide sõjaväes oli võrdlemisi kindel ainult seni, kui ta asus lõunariikide territooriumil, kus valitses vali diktatuur. Kui aga sõjavägi tungis põhjariikide territooriumile, kus sõduritele avanesid võimalused varastamiseks ja jooksuminekuks, langes distsipliin märksa.

Lõunariikide ratsavägi vormus väga kiiresti selle tõttu, et leidis küllalt kõlbulikke hobuseid ja kodanikke, kes oskasid hästi ratsa sõita. Suuremalt jaolt täitis ratsavägi iseseisvaid ülesandeid, sest tal oli suur poolehoid kohalikkude elanikkude keskel. Teotsetes oma osariikide territooriumil olid tema ees lahti kõik vastase kaardid ja sellepärast võis ta kindlasti anda lööke vastase kõige tundelikumate punktide (kohtade)

pihta. Kuid ka vastase seljataguses oli tal palju poolehoidjaid, kes olid valmis teda abistama, üksikud ratsaluurajad rändasid mitmepäeva teekonna kaugusel vastase seljataguses, ilma et neid oleks seal kätte saadud. Täpsad teated vastase asukohtade ja kavatsuste kohta võimaldasid ette võtta hoogsaid ratsaväe retki vastase seljatagusesse, kus tekitati suurt kahju ja tuldi siis jälle tagasi. Lõunariiklaste ratsaväe osad oskasid meisterlikult purustada raudteid vastase seljataguses, hävitada ladusid, lasta põhja laevu, tuua enesega kaasa hobuseid ja sõjariistu, tormata kallale vastase vähematele osadele, tekitada paanikat, petta vastast vale kuulujuttudega jne. Ratsavägi teotses lahingus enamasti jala. Aset leidsid ka mõned ratsarünnakud, mis voeti ette suurte ratsaväe osadega.

Suurtükiväega oli lõunariigel asi halvem. Oma sõjatööstuse puudumisel tuli suurtükkide materjalosi muretseda Euroopast sõjkontrabandina või jälle lahingus vastaselt ära võtta. Laskmise ajal suurtükkidest, samuti ka patareide arvu poolest jäid lõunariiklased kaugele maha oma vastasest. Ainult see asjaolu, et lahingud kandusid üle kinnisele ja metsasele maastikule, pehendas tunduvalt põhjariikide suurtükiväe üleolekut.

Juhtiva koosseisu täiendamine oli kerge (juhtideks olid valitsevate klasside esindajad). Esimeses järjekorras määrati juhtivatele kohtadele neid, kes olid omandanud sõjaväelise hariduse. Isegi üks vaimulik (piiskop), kes oli olnud sõjakoolis, võttis oma peale armee juhtimise läänest tingimuse, et tema koht hoitakse alles. Paremaks taktikaala juhiks oli Jackson, kes sai omale lahingunimeks "*stone wall*" (kivisein). Jackson' i ja teisi lõunariikide paremaid väejuhte iseloomustas ümberlükkamatu (hävinematu) klasifikanatism, mis võimaldas toibuda kergesti ebaedust, ette võtta hulljulgeid manöövreid, võidelda lahingus lõpuni, isegi lootusetus lahingus jne.

Veel sõja neljandal aastal oli lõunariikide sõjavägi võitlusvõimeline vaatamata suurtele kaotustele ja täienduste puudusele. Ainult presidendi valimiste õnnetus tulemused 1864. a. tegid lootusetuks edaspidise võitluse ja kõigutasid tugevasti sõjaväe hõredaid ridu sõja viimastel kuudel.

PÕHJARIIKIDE RELVASTATUD JÕUD.

Ajal, mil lõunariigis valitses diktatuur ja korraldati sõjaväge, käisid põhjariigis võitlused vabariiklaste ja demokraatide vahel peaaegu kogu kodusõja kestel. Raskuste hulgas, mis põhjariigel tulid ületada, oli esimeseks see, et nad ei suutnud omale õieti ette kujutada neid pingutusi ja raskusi, milliseid nõudis eelseisev võitlus. Palju kallist aega raisati vaieldusteks, kas lõunariigid julgevad tõsta kätt föderatsiooni konstitutsiooni vastu või mitte. Kui aga lõunariigid algasid juba sõjategevust, arvasid põhjariigid, et sõda ei kesta kaua, vaid kujuneb ainult lühikeseks sõjaliseks jalutuskäiguks lõunariigesse. Kuulujutte sõja pikale venimise kohta peeti lihtsalt reklaamiks. See Lincoln' i ja vabariiklaste poliitiline viga pidi viima möödapääsematult kokkupõrgeteni kõrgemate väejuhtidega, kellele tehti ülesandeks lüüa vastast ühe hoobiga, kuna aga tarvilikke abinõusid neile selleks ei antud. 22 miljonist elanikust kutsuti 1861. a. teenistusse ainult 75.000 meest ja needki ainult kolmeks kuuks. Jõudude koondamise aja lõpp langes peaaegu kokku nende teenistuseaja lõpuga - jõudude koondamise momendil jäi neil veel teenida ainult kaks nädalat ja sellepärast tuli vägede juhatajal kiiresti tegevusse astuda, olgugi et sõjavägi oli nõrk ja abinõud puudulikud. See esimene sõjakäik väljaõpetamata ja arvuliselt nõrga sõjaväega lõppes täieliku kaotusega - terve sõjavägi jooksis laiali ja pugus pealinna

kindlustuste varju. Sellest tehti vastavad järeldused - teenistusse kutsuti korraga 400.000 meest ja teenistuseaega pikendati 2-3 aasta peale, et mehi korralikult välja õpetada. Kogu sõja kestel - 4 aasta jooksul tuli põhjariigel kutsuda lipu alla 2. 790.000 meest (23 miljonist elanikust 10 -11%). Kuigi põhjariikide komplekteerimise allikad ületasid neljakordselt lõunariikide omad, osutus põhjariikide seisukord siiski raskeks, sest demokraatide vastuseisimine sundis Lincoln' i ikka ja ikka edasi lükkama üldise sõjaväeteenistusekohustuse sisseviimise. Kui Lincoln selle siiski viimati läbi viis, tõstsid demokraadid mässu ja Lincoln oli sunnitud selle tagasi võtma. Ta jäi maksma ainult nendes osariiges, kus vabatahtlikul alusel ei suudetud välja panna nõuetavat arvu mehi.

Põhjariikide miilits, samuti nagu lõunariikide omagi, oli väheväärtuslik ja kõlbas ainult kohalikkude huvide, oma osariigi kaitseks. Regulaar väge, kus distsipliin oli äärmiselt vali, oli raske suurendada, sest sinna soovijaid vabatahtlike oli õige vähe. Kuue kuu jooksul sissekutsutud 600.000 mehest oli regulaarvägedesse soovijaid ainult 20.000 meest.

Lõunariikide sõjaliste jõudude hävitamise eesmärgil pidid põhjariigid vormima uued erilised väeosad. Kui jõuti selgusele, mitu rügementi iga osariik pidi välja panema (üldiselt 400.000-500.000 mehelisest kutsust), kutsus osariigi kuberner oma juure rea mõjuvaid isikuid ja lubas anda neile koloneli auastme, kui nad määratud aja jooksul suudavad vormida rügemendi. Rügement koosnes ainult ühest pataljonist á 10 kompaniid, kompanii á 100 meest (võitlejat).

Rügementide ülemad määrati kubeneri poolt, kelle käes oli osariigis kõrgem sõjaline võim. Seaduse järgi ohvitserid pidid valitama sõdurite poolt, kuid tegelikult kujunes välja see teisiti. Iga isik, kes sai patendi rügemendi moodustamiseks, kutsus oma juure vastava arvu kohaseid isikuid ja tegi neile ettepaneku kompaniide vormimiseks verbimise teel. Oli kompanii vormitud, viidi läbi ka vormija valimine kompanii ülemaks, mis sündis ainult puht formaliteedi pärast. Niisugune meetod täitis juhtide kohad täiesti kõlbmatu elemendiga. Verbijaid meelitasid sõjaväkke preemiad, mis kasvasid iga sõjaastaga, samuti ka juhtiva või administratiivkoha saamise võimalused uuesti vormitavates rügementides. Kui rügement oli täies koosseisus, andis osariigi administratsioon ta üle föderatsiooni valitsusele. Hiljem läks kingituste saatmine, juhtide koosseisu täiendamine või vahetamine, perekondade eest hoolitsemine jne. osariikide kätte. Iga osariik pidi nüüd enesele moodustama omale väikse peastaabi, kes jälgis, kuigi alati just mitte väga tähelepanelikult, oma rügementide saatust. See jälgimine oli seda raskem, et osariikide poolt vormitud rügemendid ei teotsenud koos, vaid olid siiasinna üle terve rinde laiali paisatud.

Selle süsteemi juures kujunes võimatuks väeosade täiendamine. Täiendusosadesse - marssikomandodesse ei võidud kedagi määrata; igauhele oli kasulikum teenida uues rügemendis, sest vanades rügementides olid paremad kohad juba niikuinii ära võetud, täiendust vajab seal ainult sõdurite-püssikandjate koosseis. Sellest asjaolust tingituna oli põhjariige rügementide arv väga suur (1300), kuid väikse koosseisuga (600; oli tavaline nähe, et iga advokaat sõtta minnes vormis omale rügemendi). Komplekteerimise küsimus jäi põhjariiges sõja lõpuni lahendamata. Rügemendid kaotasid varsti poole omast koosseisust ja järk-järgult sulasid kokku mõnekümne meheni. Rügemendid olid vormitud teatud aja peale ja kui see aeg möödus, tuli neid laiali lasta - mõnikord isegi kõige kibedamal ajal. Niimoodi omandasid lahingukogemusi ainult kõrgemad staabid, kuna rügemendid olid alaliselt lapsekingades. Ajal, mil lõunariiges võrsusid tugevad,

lahingutes karastatud ja kindlate traditsioonidega rügemendid, kannatasid kõik põhjariikide rügemendid, mida küll arvult oli palju, täienduse puudust. Rügementide mitmesugune arvuline koosseis (uuesti vormitud rügemendid olid täies koosseisus, vanad aga välja suremas) sundis põhjariikide väejuhatust tihti ette võtma väeosade ümberpaigutusi ühest korpusest või diviisist teise selleks, et nad omaksid enamvähem ühesuguse lahinguvõime.

Põhjariikide sõjaväes oli ka palju Euroopa emigrante - kuni 1/3, kellest moodustati erilised rahvuslikud väeosad - rügemendid.

Kindla distsipliini sisseviimine nõudis suurt hoolt ja palju vaeva. Alul keeldusid vabatahtlike rügemendid riviõppustele minemast, nähes riviõppuses orjastumist ülemusele, keda kahtlustati "*kontrrevolutsioonilistes*" püüetes. Seaduses ei olnud ette nähtud juhtide distsiplinaarvõimu; president võis ohvitseri ametkohalt vallandada, kuid teist tema asemele määrata ei võinud, aukõrgendust autasuna ei olnud. Ainult kindrali auastmetega võis president vabalt talitada. Hiljem hakati ohvitseri distsiplinaarkaristuste asemel arreteerima eeluurimise korras, mis siis katkestati, kui ohvitser ei protesteerinud äraistunud aja kohta. Ratsaväelased ei tundnud hobuseid, hoolitsesid vähe nende eest ja käisid nendega halvasti ümber, mille tõttu hobuste kaotused olid määratu suured. Vaatamata keeldudele galopeerisid ratsaväelased Washingtoni tänavail, rikkudes hobuste jalgu kividel. Et sellele piiri panna, anti jalaväelastele ja politseile käsk avada tuli hoiatamata kivitänavail galopeerivate ratsanikkude pihta.

Kuivõrt suuri pingutusi pidid tegema põhjariigid distsipliini sisseviimiseks sõjaväkke, on selgesti näha sellest, et 1862./63. a. talvel oli üle 13%, nende hulgas 3000 ohvitseri, kogu sõjaväest jooksus.

Suuri jõupingutusi pidid põhjariigid läbi elama ka kõrgema väejuhatuse organiseerimise alal. Vabariiklaste ja demokraatide võitlus hävitas kõrgemate juhtide hääd isiklikud suhted ja lõi atmosfääri, milles langes juhtidele igasuguseid kahtlustusi ja süüdistusi. Sõja lõpul läks Lincoln' il siiski korda valida, kuigi mitte väga anderikaste, kuid siiski poliitiliselt ustavate juhtide koosseisu vabariiklaste kindral Grant' iga eesotsas.

Omades võimsa tööstuse ja vaba mereühenduse Euroopaga, kõrvaldasi põhjariigid kiiresti relvade kriisi. Sõja esimesel aastal olid P.- A. Ühendriigid varustatud 43 süsteemi püssidega, mis oli tingitud sellest, et saksa kesk- ja väikeriigelt osteti 1. 276.000 püssi, 3132 suurtükki ja 214.000.000 padrunit. Hiljem hakati ise valmistama vintpüsse, mille laskekaugus ulatus 1900 yardini. Sõja vältel valmistati ka 3000 vintidega suurtükki ja nende jaoks mürsud juhtiva võõga. Sõjavägede vähese liikuvuse tagajärjel ja löögijõudude puudusel tekkis mitmes kohas positsioonisõda, mis sundis tarvitusele võtma suurekaliibrilisi vintsuurtükke. Et suurem osa lahingutest leidis aset metsades, siis tarvitati ka vanu sileda torulisi suurtükke, mis osutusid väga kohasteks kartetšiga tulistamiseks lagedamatel kohtadel. Ka suurekaliibrilised kuulipildujad võeti esmakordselt katsetamisele ja hiljem tarvitusele. Positsioonisõja tekkimisega võeti tarvitusele ka käsigranaadid, miinid ja miinipildujad. Viimased olid puutorudega, millele olid raudvitsad peale aetud. Sõda merel ja jõgedel tõi esile soomuslaevad, miinid ja 40 cm kindluse suurtükid. Raudteed leidsid laiaulatuslikku kasutamist strateegiliste eesmärkide saavutamiseks ja tegevuseks soomusrongidele, mis leidsid esmakordset kasutamist mõlemate poolte juures. Sõjaväe poolt hoiti korras 2900 km raudteed, milleks põhjariikides oli moodustatud eksploatsiooni korpus, mis koosnes 10.000 mehest. Ka telegraaf leidis laiaulatuslikku kasutamist - sõja lõpul ulatus juhtmete pikkus 25.000 km.

ISEÄRALDUSI ÜHENDRIIKIDE KODUSÕJAS.

Sõda, mis oli täis koledusi ja hirmutegusid, kestis üle 4 aasta. See oli tavaline klassisõda, kus pooled võitlevad äärmise visadusega, olles ergutatud fanatismist (lõunalased näiteks). See klaasisõjaiseloomu kannud sõda näitab kui tähtis on riikidel nende sisepolitika ja kui palju kasu annab vastaspoole sisepolitiilise olukorra kasutamine oma huvides (põhjalased), et oma vastast demoraliseerida. See sõda samuti näitab, et kõrgemaid juhte ei saa määrata nende võimete ja organiseerimisoskuse (Mac-Klelan - hea organisator, kuid väikse usaldusega rahva poolt - tagandati) järele, vaid väljudes sellest, kuivõrt usaldatavad nad on ja kui suure populaarsuse omavad rahvakihtides.

Teiselt poolt see sõda näitab kuivõrt verine ja metsik on sõda siis, kui võitlus käib poliitiliste arusaamiste ja vaadete pärast. Täheandaks ju siin kaotus lahtiütlemist oma veenetest ja absoluutset alistumist oma vastasele. Klassisõda ei püüa hävitada ainult oma vastast avalikul võistlusel, vaid kasutab igasuguseid alatuid võtteid vastase moraali hävitamiseks. Klassisõjas seda rohkem, kui ühegi teises sõjas, leiab aset varanduste hävitamine. Nii näiteks Ameerika kodusõjas hävitati varandusi väikses Georgia osariigis üksi üle 100. 000.000 dollari väärtuses (mitte sõjategevusest tingituna).

See sõda veel kord kriipsutab alla organiseeritud ja korraldatud sõjaväe suurt tähtsust. Alul paremini korraldatud lõunalaste väed olid võidukad, nende Juht Lee lööb järjekindlalt põhjalasi. 1863. a. peale, tänu hästi arenenud tööstusele, suudavad põhjalased endid korraldada; soetatud laevastikuga blokeerivad nad lõunariikide sadamad, takistades seega lõunalastel sõjatarvete sissevedu ja sellest ajast peale hakkavad lõunalasi tagasi suruma kogu rindel. Nii siis hästi korraldatud ja varustatud sõjavägi on võidukas vaatamata vastase moraalile!

Et Ühendriige kodusõjas suuremad väed olid koondatud võrdlemisi üksteisele lähedal seisvate (umbes 200 km) pealinnade New-Yorgi ja Richmondi kaitseks ja et siin iga äraantav km maad oli kallid, siis paratamatu nähtena juba sõja esimesel aastal sõda võttis siin positsioonisõja iseloomu, ja mujal (üle 1000 km laial rindel) arenes elav partisanisõda kuni sõja lõpuni. Positsioonisõjas näitavad mõlemad pooled suurt meisterlikkust positsioonide kindlustamisel. Ehkki positsioonid olid võrdlemisi pikad, domineeris "*palkseina*" süsteem, mis vastase poolt oli kaetud mullavalliga. Hiljem arenesid tugevaproofiliga toetuspunktid. Toetuspunktid olid asetatud positsiooni sügavuses kuni 3 - 4 km ulatuses. Nii siis positsioonid juba Ühendriige kodusõjas omasid võrdlemisi suure sügavuse ja olid sissevõetud 2-3 järku asetatud väeosadega.

Ühendriige kodusõjas raud- ja veeteed leidsid täielikku ekspluateerimist. Partisaanitegevus peamiselt raudteede ja suuremate jõgede piirkonnas areneski. Raudteel võetakse tarvitusele soomusrongid, mis esiteks on määratud raudteetranspordi kaitseks, kuid hiljem leiavad ka kasutamist lahingutes. Raudteed Ühendriige kodusõjas olid peamisteks kommunikatsiooniliinideks, missuguseid kogemusi Euroopa riigid hilisemates sõdades täiel määral ära kasutavad.

Põhjariigis hästi arenenud tööstus kasutatakse täiel määral sõjatarbete valmistamiseks. See näitab kuivõrt vähe ripuvad teistest riikidest tugevat tööstusega riigid. See asjaolu oli üheks põhjuseks miks Euroopa riigid (Prantsuse ja Inglismaa) ei julgenud, lõunalaste palvetele vaatamata, vahele segada (muidugi ka nende riikide sisepoliitilised olud olid takistuseks).

Ameerika kodusõjas arenevad ka relvad. Ehkki alul on tarvitusel siledaõõnelised

suurtükid (väikeste laskeväljadega maastik oli soodus nende kasutamiseks) kuid juurdehitatavad olid kõik vintlõigetega. Laskekaugus suurenes kuni 8000 m.

Positsioonisõda tingis erilisi võitlusvahendeid; võeti tarvitusele miinipildujad, käsigranaadid jne. Vintpüssi kõrval leiab sõja lõpu perioodil kindla koha kuulipilduja (Maximi prototüüp).

Areneb tugev uuematüübiline laevastik - soomuslaevad, milliseid kasutatakse sadamate blokeerimiseks ja lahingutes jõgede piirkonnas. Avalikke lahinguid merel ei olnud, sest vastaspoolel puudus laevastik. Väga suurt kasutamist leiab telegraaf.

Taktikas pealetungil lahingrivistusena esinesid laskurahelikud, mis asusid üksteise taga mitmes reas. Pealetungi reguleeriti kellaaegade järele. Kaitsele asuti 2-3 joonega 3 - 4 km sügavusse. Kasutamist leidsid lahinguvälja vaatlejad, kes asusid vaatluspunktides. Sõja alul oli jalaväe taktikaline ettevalmistus nõrk, mida näitab asjaolu, et jalaväelased, kes teostasid julgeolekut, nõudsid suurtükkide asetamist tunnimeestega ühele joonele; rügemendiüleml, kes sai käsu luure toimetamiseks ühe päeva teekonna kaugusel rinde ees, nõudis raudteerongi kohale sõitmiseks jne.

Põhjariikide tegevust raskendas see asjaolu, et neil puudusid täielikult kaardid lõunariikide territooriumi kohta. Tihti tuli leppida ainult järelepärimistega neegritelt.

Ratsavägi oli samuti varustatud püssidega. Lõunalaste ratsavägi oli väga aktiivne ja sageli teotseb mitmesaja km sügavuses põhjalaste seljataguses (desorganiseerides seljatagust).

Mis puutub strateegiasse, siis kannab see puhtakujulist kodusõjaiseloomu. Sageli unustatakse vastase väliväed ja minnakse retkiga mõnda tähtsat politilist tsentrumi vallutama, mis sõjaliselt mingisugust tähtsust ei omanud. Näiteks lõunalaste juhi Lee operatsioon (Getisburi lahingus) Harisburgi linna vallutamiseks.

Operatsioone võetakse ette tihti ainult selleks, et saada oma vägedele varustust ja täiendusi, et mõjutada vastase moraali sügavale ulatuvate retkedega, eesmärgiga - õhutada vastuhakkamisi ja mässu vastase seljataguses.

Et palju Eurooplasi Ühendriige kodusõjast osa võttis, jättis see sõda siiski vähe omapäraseid jälgi eurooplaste taktikasse. Selles mõttes see sõda oli väga juhuslikuks kõrvallülilis sõjakunsti evolutsioonis.

Et põhjariigid, kus vabrikutööstus oli enam arenenud, hiiglahulgad igasugust sõjavarustust ja sõjariistu valmistasid, tugeva sõjalaevastiku lõid ja uued raudteed ehitasid, siis jäid nad ka sõjas võitjateks. Lõunariikide vastupanekut halvas lõpuks asjaolu, et Lincoln kuulutas neegrid vabastatuks, kes hulkadena vastase poole üle läksid. Lõunariigid pidid alla andma ja ühendriike tunnustama. Pärast võitu valiti vabariiklaste kandidaat Lincoln teist korda presidendiks. Ta ei saanud aga enam kuigi kaua ametis olla, sest langes mõrtsuka käe läbi.

Kodusõda andis raske hoobi Ühendriikide majanduselule. Päälegi kestis lõuna- ja põhjariikide vaheline vaen edasi. Vabariiklased, kelle käes kongressil oli enamus, tegid lõunariigid oma halastamata ekspluateerimise objektiks. Aegamööda paranesid kodusõjas saadud haavad, lahenesid vahekorrad ja Ühendriigid tegid hiiglaedusamme nii põllumajanduse kui ka vabrikutööstuse alal. Üks ettevõtte tekkis teise järele, kujunesid Euroopale tundmatud ettevõtjateühingud, trustid, kes koondasid oma kätte kõik valmistamisharud. Välisvõistlus ei tekitanud siseriigis enam suuremat muret. Hakati imperjalistlikku politikat ajama.

XIII PREISI - PRANTSUSMAA SÕDA 1870.-1871. a.

Politiiline olukord.

Napoleoni viimastel valitsemise aastatel peaaegu terves Euroopas järjest kasvas pahameel Prantsusmaa vastu. Teiste riikide koostöö tulemusena heidetakse Napoleon troonilt ja saadetakse Elbe saarele. Kui ta sealt põgeneb ja teistkordselt troonile astub, seisab Prantsusmaa ilma liitlasteta koalitsiooni vastu ja Vaterloo lahingus on lõplikult sunnitud koalitsioonile alistuma.

Pärast Viini kongressi Prantsusmaa olukord veidi paraneb, sest võitude tulemuste realiseerimisel läksid koalitsiooniriikide huvid lahku, mis võimaldas Prantsusmaale omale sõpru soetada. Vaatamata sellele hoiab Prantsusmaa üle 30 aasta aktiivsest Euroopa politikast tagasi - rahvas oli Napoleoni sõdadest väsinud. Alles pärast 1848. a. revolutsiooni ja kui Luis Napoleon (valitud president) end Prantsusmaa kuningaks kuulutas (3 aastat hiljem) ja Napoleon III nime all troonile asus, hakkas Prantsusmaa aktiivset politikat ajama (Napoleon III ihkas kuulsust). Meie näeme Prantsusmaad ühes Inglis- ja Türgimaaga (1853.-1855. a.) Krimmi sõjas Venemaa vastu võitlemas. 1859. a. ühes Sardiiniaga sõdib Austriaga. Siit peale tema aktiivsus järjest tõuseb; ta võtab ette mitmed sõjakäigud asumaade hankimiseks (Süüria, Marokko, Meksiko) ja oma mõju makspanemiseks Vaiksel okeanil. Indo-Hiina vallutamine, Inglismaa toetamine teises Hiina sõjas (1857.-1860. a.) eks need kõik näita Prantsusmaa aktiivset politikat.

Oma politika huvides püüdis Napoleon III head vahekorda alal hoida Preisimaaga (Bismarck' iga). Kuuekümnendatel aastatel juhtisid maailma politikat Prantsuse ja Inglismaa. Inglismaa, prantslastelt saadud toetusele vaatamata, vaatas kadedusega järjest tõusvale Prantsusmaa kaubandusele ja merel saavutatud edule ja oleks häämeelega näinud tema nõrgenemist.

Preisimaa (Bismarck) unistas suurest Saksamaast. Saksamaa ühinemiseks oli võimalus Prantsusmaa 1848. a. revolutsiooni ajal, mis kutsus esile revolutsioonilise (liberaalse) liikumise ka teistes riikides. Mil tulid Saksamaal kokku väikeste riikide parlamendid, kes deklareerisid soovi - ühineda Preisimaaga. Preisi ei julgenud siis otsustavat sammu astuda, kartes tugevat vastuseismist Austria poolt. Bismarck teadis, et Saksamaa ühinemisel seisis ees eeskätt Austria, keda oli vaja Saksamaa liidust eemaldada.

Preisimaa jõu kasvamisega kasvab ka ta politikameeste julgus. Nii 1862. a. Viinis Bismarck ütleb avalikult austerlastele: *"Teie tsentrum on "Bestis", Teil pole asja Saksamaa sisemistesse asjadesse segada ja teda ühinemispüüdeis takistada"*. See kutsus välja 1866. a. sõja Preisi ja Austria vahel. Bismarck 1865. a. Napoleon III nõusolekul lõi liidu Itaaliaga ja 1866. a. sõjast, kus Prantsusmaa heatahtliku pealtvaataja osa mängis, tuli välja võitjana. Pärast seda sõda Napoleon III nõudis neutraalsuse eest tasuks Rheini vasaku kalda maid. Sellele astus kindlalt vastu Bismarck. Napoleon III nähes, et Rheini kalda provintsi võimalik saada ei ole, pööras uuesti Preisi poole ja küsib sellelt nõusolekut Belgia anekteerimiseks. Sellele sooviavaldusele vastas Bismarck sammuga, mis tol ajal lajalt moodis oli ja nimelt ta laseb Preisi troonipärijal abielluda Belgia printsessiga. Seega oli Prantsusmaa politikale Belgia suhtes kriips peale tõmmatud.

Et oma rahva silmis mitte lõplikult häbistatud olla, pööras Napoleon III Hollandi poole sooviga, et sellelt mõnda provintsi osta (Luxemburg). Ka see soov ei täitunud.

1868. a. kutsus Bismarck kokku lõuna saksa riikide esindajad ja teeb neile ettepaneku ühineda Preisimaaga ja kuulutada Preisi kuningat Saksamaa keisriks.

Lõuna saksa riigid ei tahtnud Preisiga vabatahtlikult ühineda ja, andes Bismarck' ile eitava vastuse, alustasid salajasi läbirääkimisi prantslastega. Sõjaga sundida ei leidnud Bismarck võimaliku olevat, sest liit võitjate ja kaotajate vahel oleks kujunenud nõrgaks ja oleks võinud kiskuda sõtta Prantsusmaa, Austria ja võib olla ka Itaalia. Bismarck' il oma ülesande täitmiseks jäi ainukene tee - sõda Prantsusmaaga.

Preisimaa edu sõja puhul pidi oma mõju avaldama ka lõuna saksa riikidele. Selle sõja põhjuseid hakkas nüüd Bismarck otsima. Vastavalt poliitilistele nõuetele seati kokku samal aastal ka uus sõjaplaan.

Oma ülesande täitmiseks Bismarck salaja seadis ülesse ühe Preisi printsii kandidatuuri Hispaania troonile. See tegevus ärritas prantslasi ja Napoleon III esitas Preisi kuningale nõudmise, kus palus ära keelata Preisi printsile Hispaania troonile kandideerimise ja nõudis ühtlasi ka lubadust, et edaspidi niisuguseid asju ei korduks. Preisi kuningas oli nõus prints Leopoldi kandidatuuri tagasivõtmisega. Tema viisakalt ütles ära prantsuse saadiku vastuvõtmisest, millest ühtlasi teatas ka Bismarck' ile. Bismarck kasutas kuningalt saadud teadet ja andis pressele selle niisugusel kujul, et prantslased võisid sellest aru saada, et Preisi kuningas on ajanud välja nende saadiku, kuna preislased võisid mõista, et nende kuningat on haavanud prantsuse saadik (Benedeti). Prantsusmaa kutsus oma saadiku ära ja konflikt oli möödapääsematu. Prantsusmaa kuulutas 16. juulil sõja ja seega sai agressiivseks pooleks Euroopa silmis.

Siit näeme, kui sõda tahetakse, siis põhjusi selle alustamiseks alati leidub.

Prantsusmaa sõjaline seisukord.

Pärast Napoleoni sõdasid kaotati Prantsusmaal (1815. a.) sunduslik kaitseväeteenistus ja hakati võtma vabatahtlikke palgalisi. Teenistuse aeg kestis kuus aastat. Niisuguse seaduse tagajärjel astus teenistusse igal aastal 40000 meest ja üldine sõjaväe suurus ulatus 480.000 meheni. Pärast tegevast teenistusest vabastamist viibisid vabastatud veel kuus aastat reservis. Sõda Hispaaniaga näitas, et see teenistusaeg annab vähe mehi ja et tegevaväe suurust tõsta, pikendati veel tegevaväe teenistusaega 2 aasta võrra. Loodetav varu (reservlaste näol) kahanes, sest paljud ei läinud reservi, vaid pärast teenistuseaja täissaamist jäid uuesti teenima. Tulid tagasi ohvitserid emigrandid, kes kaua aega sõjaväest eenal olid olnud (üle 20 aasta) ja said tagasi oma endised kohad. Ilma sõjakomusteta, mahajäänud ja äraiganenud vaadetega ei suutnud nad loomulikult sõjaväge ajakohaselt kasvatada ja välja õpetada. 1831. a. kirjutatud lahingueeskiri sisaldas endas täielikult 1791. a. väljaõpetamismetode. Napoleoni sõjakäikude õpistest sinna midagi ei sattunud. Eeskirja puudulikkust näitab näiteks see, et eeskiri detailselt kirjeldab rivistusi paraadideks. Nii 16 pataljoni suuruse väeosa paraadirivistuste kirjeldus võtab oma alla 14 lehekülge, samal ajal aga väeosade koostööd käsitlev osa on kokku surutud 5 leheküljele. Oma mõju avaldamata ei jätnud ka sõjad asumaades, mis arendasid partisaanisõja iseloomu. 1866. a., pärast Preisi võitu Austria üle, hakati korraldama sõjaväge, milleks kutsuti kokku koosolek kuninga osavõttel.

Sellel koosolekul ütles Castelnau, et kui lähemal ajal sõda Preisimaaga lahti läheb ja kui

ei võeta ette uuendusi, siis ootaks Prantsusmaad Austria saatus. Kõik koosolekust osavõtjad polnud sellel arvamisel ja väitsid, et Preisi ei kasvata sõjaväge, vaid reserviste, mis pole Prantsusmaale kardetavad. Preisil oli tolajal 3 aasta teenistus.

Castelnau seadis üles: 1) sõjaplaani koostamise, 2) kindralstaabi asutamise, 3) sundusliku teenistuse sisseseadmise, 4) varustamise ratsionaliseerimise ja 5) korpuste asutamise nõuded.

Otsustati asutada 12 korpust ja valmistada uus sõjaplaan Preisimaa vastu, ümber korraldada relvastus ja viia sisse sunduslik sõjaväeteenistus. Paljud soovid jäid soovideks, sest nende teostamiseks puudus raha. Teostamist leidis kindral Nili kava teenistuseaja lühendamise kohta 8 a. pealt 5 aasta peale, kuna korpuste moodustamine lükati edasi.

Prantsusmaa jagati 5 raiooni. Raioonide juhatused täitsid peamiselt mobilisatsiooni ja varustamisfunktsioone. Et vägesid rahvast võõrutada ja neid sõnakuulelikuks teha kuningavõimule, saadeti mehed oma kodukohtadest kaugematesse raioonidesse teenima (sama mis enne Maailmasõda Venes). Mobilisatsiooni korral pidid mehed alul ilmuma "*depoodesse*" varustuse ja relvade saamiseks ja alles siis ühinema oma väeosadega. See viis aeglustas väeosa mobilisatsiooni käiku ja hulk pataljone läks lahinguväljale ja võttis lahingust osa pooliku koosseisuga.

1869. a. ilmus uus lahingueeskiri, mis ei suutnud sõja aluks end veel läbi lüüa. 1867. a. võeti tarvitusele uus "*Chaspeau*" vintpüss, millest nõuti tulistamist 800 -1000 meetri peale. See tõi prantsuse sõjaväkke väikse liikuvuse ja nõudis suurt laskemoona kulu.

Prantsuse suurtükivägi oli nõrgem Preisi omast mitte üksi arvuliselt, vaid ka oma omaduste poolest. 1344 preisi suurtüki vastu võisid prantslased sõja aluks välja panna kõigest 780 suurtükki. Suurtükkide arvu kahanemist mõjutasid osalt asumaade sõjad ja riigi majanduslik seisukord.

Napoleon III tahtis oma sõjaväge relvastada uute suurtükkidega, kuid seda ei võimaldanud riigi büdžet. 1868. a. ta teeb siiski kolonel Reffi' le ülesandeks uute suurtüki tüüpide konstrueerimise, seades nõudeks, et need oleks bronzist, sest teras ei olnud prantslaste meelest veel "*kindel*" metall ja teiseks Prantsusmaa arsenalide töökojad oma puuduliku tehnilise sisseseadega ei suutnud terasest suurtükitorusid valmistada. Et suurtükivägi oli siiski väga kallis, Napoleon teeb ühtlasi samale kolonelile ülesandeks - konstrueerida kuulipilduja, mille ka viimane täitis. Napoleon laseb "*salaja*" osa patareide asemele valmistada 24 "*kuulipilduja*" patareid á 6 kuulipildujat. Kolonel Reffi konstrueeritud kuulipildujaga võis tulistada kuni 1500 m peale ja kui ka need kuulipildujad oma ülesanded hästi täitsid, siiski 1870.-1871. a. sõda tõendas, et kuulipilduja kunagi ei saa täita suurtüki aset ja heideti "*kolikambri*" pikemaks ajaks. Hiljem tuli kuulipilduja tarvitusele juba jalaväe relvana.

Prantsusmaal oli merel tugev laevastik kuna samal ajal Preisimaal (Saksamaal) veel ei olnud üldse laevastikku. Laevastik ei leidnud sõjaajal kasutamist - seda ei osatud kasutada (laevadelt võeti suurtükid ja asetati Pariisi kindluse).

Varustust oli küllaldaselt - ladudes 2 miljonit paari jalanõusid, kuid need tagavarad ei olnud ära jaotatud sõjaväeringkondade vahel, vaid hoiti alal keskladudes. Samuti oli kahte suurde lattu ära paigutatud voor. Loomulik, et mobilisatsiooni puhul oli niisugustest keskladudest tarviliku varustuse väljaandmine raskendatud ja nõudis palju aega. See asjaolu oli samuti piduriks korpuste tagala korraldamisel ja lahinguajal ei suudetud korpusi vajalikuga varustada.

PREISIMAA SÕJALINE SEISUKORD.

Pärast Jena katastroofi (1806. a.) oli Prantsusmaa täielik Preisi peremees. Napoleon I lubas Preisi sõjaväes pidada ainult 42.000 meest endise 240.000 asemel. See asjaolu sai tõukeks millest arenes hiljem sunduslik väeteenistus. 1807.-1813. a. millal Napoleoni agendid valvasid Preisi sõjaväe arengu järgi, seal oli täielikult keelatud reservlaste õpetamine, kuid sellele vaatamata Preisil õnnestus (Šarnhorst) üle 70.000 reservlase ette valmistada. 1813. a. kui Napoleon oli Moskva sõjakäigult taandumas ja venelaste jõudmisel Preisi piirini, astus Preisimaa avalikult Napoleoni vastu välja. Sel aastal Preisi sõjavägi suurenes 42.000 mehelt 142.000 meheni, kus rahuaja sõjaväele tulid juure väljaõpetatud reservlased (70.000) ja 30.000 nekrutit. See rahuaegne sõjaväe suurus ei võimaldanud kogu Preisi meeskodanikkude kontingenti ette valmistada. Vaja oli kogu rahva jõu ärakasutamiseks organiseerida väljaõpet väljaspool rahuaegset kaadrit; seda tehti "*landvääri*" näol, kus olid kohustatud kordamisõppustel käima 17-40. a. vanused mehed (peale kaadriväe). Landväär kujutas endast hästi organiseeritud rahvamiilitsat. Monarhistlikele ringkondadele ei meeldinud hästi landväär, sest see võis väljaantud relvadega Preisi junkrutele vastu hakata. Pärast Prantsuse 1848. a. revolutsiooni, mis Preisimaal kutsus välja tugeva reaktsioonivoolu, reformeeritakse Preisi sõjavägi täielikult. Landväär kaotab relvastatud miilitsa kuju. Et igaaastast kutset sõjaliselt ette valmistada, selleks soetab Preisi tugeva kaadri üleajateenijate näol (kompaniis kuni 50 üleajateenijat - allohvitseri). 1860. a. seadusega suurendati, igaaastast sissekutset 66% (63.000), pikendati teenistuaega 2 a. pealt 3 a. peale (Itaalia sõja mõju). Need muudatused tõstsid rahuaegse sõjaväe koosseisu 213.000 mehe peale. Väljaõpetatud tagavara suurenes 75% võrra, tõustes 350.000 peale ja peale selle veel tagavara osad andsid 126.000.

Preisi sõjaväe teenistuskohustustikkude arvestust ja aega näitab järgnev tabel. (Vt. Tabel-diagramm Lisa 5)

1864. a. sõjas Taaniga, 1866. a. sõjas Austriaga ja 1870./ 71. a. sõjas Prantsusmaaga ei võtnud veel sõjast osa "*relvastatud rahvas*" vaid aktiivteenistuse (3 a.) ja väljaõpetatud reservi (4 a.) mehed.

Sõjas Prantsusmaaga Preisi mobiliseeris 1. 254.376 meest, ehk 3,87% kogu rahvast.

Pärast sõda Prantsusmaaga määrati sõjaväekohustus kindlaks 12 a. peale (3 aktiiv, 4 reservis ja 5 landvääris) ja igaaastase sissekutsetega võeti teenistusse 1% kogu rahvaarvust. Preislaste jalavägi oli varustatud "*Dreize*" süsteemilise vintpüssiga, mis laskeulatusest oli palju nõrgem prantslaste vintpüssist (600 ja prants. 1200 m). Suurtükivägi oli heas seisukorras. Tarvitusele olid võetud tagantlaetavad terassuurtükid, mis ületasid prantslaste bronkssuurtükke laskekauguse ja kiiruse poolest.

Tagalateenistuse korraldus lonkas; väeosadel oli suur puudus vooridest - nende asendamiseks lubati palgata "*era voore*" pataljoni ja patarei peale 2 ja eskadroni peale 3 vankrit. Sakslaste olukorda kergendasid rikkalikud tagavarad, mis kohapeal oli võimalik eksploateerida, kuid sellele vaatamata armeedel tuli sagedasti nälgida (eriti 3. armeel).

Juhtimine oli preislasterel paremini korraldatud. Moltke oli kindralstaabi eesotsas 1857. a. saadik ja 1859. a. sõjaministriks kindral Roon. See asjaolu võimaldas ühtlase ja järjekindla väljaõppe teostamise. Sõjavägi oli jaotatud korpustesse, mis olid olemas rahuajal.

Sõjateoreetiker Clausevitz' i teosed andsid Preisi sõjaväele kindla doktriini. Nende

teooriate kõrval andis sõjaväele häid praktilisi kogemusi sõda Taaniga (1864.) ja Austriaga (1866.).

Clausevitz tõstab esikohale moraalse elemendi sõjaväes. Ta oli näinud revolutsiooni vaimustusega Prantsuse sõjaväge, mis oma vastastest oli alati moraalselt tugevam. Samuti nägi tema Vene ja Saksa rahva vaimustuse puhanguid ja entusiasmi tõusu nende rahvaste natsionaaltunnete ärkamisel (liberaalide otsene mõju) ja sellele järgnevaid võite. Clausevitz tuli siit loomulikule järeldusele, et võita võib ainult tugeva moraaliga sõjavägi. Ta isegi prohvetlikult kuulutas ette, et tulevikusõjad võivad olla ainult natsioonide heitlused. Saksa rahvast hakatakse selle tuleviku heitluse jaoks ette valmistama. Suure töö rahva kui natsiooni moraalse väärtuse tõstmiseks tegi ära Saksa kooliõpetaja. Väidetakse, et Prantsuse sõja "*võitis kooliõpetaja*".

Taktika on arenenud kiires tempos. Veel 1866. a. sõjas Austriaga preislased hoidsid oma ratsaväe massid varus - kui viimane varu otsustava löögi andmiseks. Kui enne liikus ratsavägi kolonnide sabas, siis nüüd liigub ta 2-3 päevateekonna kaugusel jalaväe masside ees, hankides väärtuslikke teateid vanemate juhtide tarvis, et viimane võiks teha otstarbekohase otsuse. Sama nähe esineb suurtükiväe kasutamises. Suurtükivägi asetatakse kolonnides ettepoole ja antakse tugevates koondistes eelväe käsutusse. Suurtükiväest kaob täielikult Napoleoni-aegne "*väljasõit karteci*" peale ja teda hakatakse kasutama kui kaugemaarelvat, kui lahingu ettevalmistavat tegurit.

1866. a. sõjas domineerus jalaväe lahingus "*tule element*", mis oli tingitud peamiselt oma relva tuleomaduste maksimaalsest kasutamisest (preislaste vintpüss ületas austerlaste stutseri 2, 5 kordselt). 1870. a. sõjas võis arvata, et Preisi jalavägi saab kasutama eelmises sõjas omandatud kogemusi, kuid Prantsusmaal tarvitusele võetud uus püss "*chaspeau*" sundis neid põhjalikult muutma oma taktikat - "*tuletaktikast*" kujunes "*löögitaktika*". Vanad tuhandeid aastaid taktikas tarvitusel olnud "*löögi printsiibid*" võeti Prantsusmaal uuesti tarvitusele. Seda tingis relv ja manööver. Liikumises oli võit! Preisi sõjaväe väärtuse tõstmiseks ei keelanud oma energiat Saksa patrioodid nagu: Stein, Šarnhorst, Hardenberg, Blücher, Gneizenau j. t.

POOLTE SÕJAPLAANID.

Prantslased koostasid Castelneau nõudmisel kaks sõjaplaani: üks passiivne - kaitseplaan ja teine aktiivne. Viimane oli ehitatud fantastiliselt eeldusile. Prantslased olid arvamisel, et sakslased enne 6 nädalat ei suuda mobilisatsiooni teostada ja vägesid piirile koondada, kuna enda kohta olid arvamisel, et juba 2 nädala jooksul nemad suudavad Saksa piirile koondada 250.000-300.000 meest. Sõjaplaan nägi ette kiire pealetungi Lõuna-Saksamaale üle Kesk-Rheini, et eraldada Lõuna-Saksa provintsid Preisist ja selle tegevusega mõjutada osa võtma Austriat ja Itaaliat sõjategevusest Preisist vastu, et siis ühiselt kontsentrilise liikumisega tungida sisse Saksamaale, Berliini. Sellel fantastilisel eeldusel võis olla alust ainult Prantsusmaa edu puhul.

Juhtimise alal nägi sõjaplaan ette 2 võitlevat armeed: üks Bazeni juhatusel Lothringenis, eespool Mezi kindlust ja teine Mac-Mahoni juhatusel Elzassis, 3-as armeel Canroberi juhatusel pidi varuna koonduma Chalons' i. Selle plaani olulisemaks puuduseks oli see, et ta ei arvestanud tegelikku olukorda (võimalikku vastase tegevust ja tema kiiret mobilisatsiooni).

Kaitseplaan nägi ette kaitse organiseerimist piki Rheini jõge Metz ja Belfordi kindluse

joonel, et ära oodata ja selgitada Sakslaste tegevust ja nende sissetungimisel Prantsusmaa territooriumile neid siis lüüa.

Kumbki plaan ei leidnud tegelikult teostatmist, sest puudus esiteks vägede koondamise kava ja teiseks Napoleon III, kes kuninganna mõjutusel ise pidi sõjaväge juhtima, asus 4 kuud enne sõja lahtipuhkemist uue sõjaplaani koostamisele. Selle uue plaani kohaselt kogu sõjavägi pidi moodustama ühe Rheini armee. Marssalite puudutatud "*enesetunde*" rahustamiseks anti nende käsutusse neljadiiviisilised korpused, kuna teised korpused olid 3 ja mõned vähendatud (2 div.) koosseisuga.

Prantsuse sõjavägi hargnes nagu on näidatud eeloleval skeemil. Nagu skeem näitab oli Prantsuse sõjavägi hajutatud laial territooriumil üksikute korpustena. Pealetungi ette võtmist, nagu seda nõudis sõjaplaan, oli prantslastel väga raske sarnase hargnemise juures teostada ja esimesed katsed lõppesid lüüasaamisega. (Vt. Skeem: Preisi-Prantsuse jõudude hargnemine sõjaplaani kohaselt Lisa 6)

Preisi sõjaplaan. 1859. a. kui Prantsusmaa prestiiž seisis kõrgel õnnelikult lõppenud "*Itaalia*" sõja järelalusena, ei sõandanud Moltke oma sõjaplaani suuri eesmärke võtta. Sõjaplaan sisaldas tolajal ainult piiratud eesmärke, nimelt Elzassi ja Lothringeni provintside vallutamise, mille järele kavatseti asuda ajutiselt kaitsele.

Ühtlasi tuli Moltke' I sõjaplaani koostamisel arvestada Austria väljaastumist. Pärast 1866. a. sõda paranes olukord Preisi kasuks, kuid Austria väljaastumise oht jäi püsima. Moltke teadis, et Austria sõjaväe mobilisatsioon ei ole nii kiirelt teostatav kui prantslastel ja koostab oma sõjaplaani järgmistel eeldustel. Kohe pärast vägede koondamist alata aktiivtegevust prantslaste vastu, milleks koondada Prantsusmaa piirile 400.000 meest. Et olla garanteeritud ootamatuste vastu Austria poolt, sellel eeldusel ta ei määra esimesse ešelonile hulka kolme Preisi korpust; nende järele tõmbamine pidi sündima hiljem, kui oli juba selgunud Austria neutraliteet, sest Austria, kui ta oli Prantsusmaaga sõjalises liidus, pidi ju varem algama oma mobilisatsiooni. Kuigi Austria peaks sõda algama, siis see veel ei heiduta Moltke' t. Ta arvestab, et Austria peab jätma tugeva kaitse Vene piirile ja baierlaste vastu; samuti eeldab Moltke, et sarnase situatsiooni juures Austria vist ei sõanda kohe pealetungile üle minna ja jääb alul äraootavale seisukohale. Selle aja jooksul on Preisi 400.000 armee juba loonud Prantsuse 250.000 armeed. Kuigi otsustav võit on ehk saavutamata, siiski võib prantslastega rahu sobitada ja kogu oma jõud pöörata Austria vastu. Berliini kaotus ei tähenda veel sõja kaotust ja tugeva löögiga Austerlaste tiibadele on võimalik neid võita. Siit näeme, et Moltke ehitab oma aktiivse sõjaplaani enam-vähem reaalsele alusele ja baseerus selle täitmisel "*sisemistele operatsiooniliinidele*".

1868 . a. kutsus Bismarck kokku koosoleku, kus määrati kindlaks sõjaplaan Prantsusmaa vastu. Selle plaani järgi pidi koondatama Prantsusmaa kirde piirile 4 armeed (Vt. Skeem: Preisi-Prantsuse jõudude hargnemine sõjaplaani kohaselt Lisa 6)

Jõud pidid olema koondatud võrdlemisi kitsal territooriumil (160 km). Nendest jõududest pealöögi pidi viima II armee lõuna poolt Metz' i ja Chalons' i Pariisi peale. III armee pidi tagama lööki andva II armee vasakut ja I armee paremat tiiba, kuna IV armee jäi alul reservi.

Võrdlemisi lihtis, kuid sirgjooneline plaan. (Švecik käsitleb Saksa sõjaplaani teisiti.)

SÕJATEGEVUS 1870.-1871. a.

Nagu teada, Bismarck' i provotseeriva politika tulemusena kuulutas Napoleon III 16. juulil sõja Preisimaale. Samal päeval algasid mõlemad pooled oma sõjavägede mobilisatsiooni.

Prantsusmaa mobiliseeris 8 korpust + 3 r.diviisi, Preisimaa mobiliseeris 16 korpust + 8 r.div. + 4 reservdiviisi. Mobilisatsioonist näeme preislaste 2 kordset jala- ja 3 kordset ratsaväe ülekaalu.

Prantslastel oli vägede koondamiseks kasutada 5 ja preislastel 9 raudteed; see asjaolu aitas kiirendada preislaste koondamist piirile. Moltke kava nägi ette 20-dal mobilisatsiooni päeval pealetungitegevuse algamise.

3. augustil olid mõlemad pooled oma koondamise lõpetanud. Napoleon III andis Mac-Mahoni käsutusse 1., 5. ja 7. korpuse ja tegi ülesandeks sissetungimise Lõuna-Saksamaale. Puuduliku varustuse ja organiseerimata seljataguse tõttu ei tulnud sellest suuremat midagi välja. 6. augustil tekkis Verth' i juures kohtamislahing, kus prantslased said lüüa ja taandusid. 7. korpus sai ülesandeks Belford' i kaitsemise, kuna 1. ja 5. korpus saadetakse raudteel Chalons' i raiooni, kus need korpused ühendati ja moodustati uus 12-nes korpus, mis kavatseti kasutada Pariisi kaitse kõvendamiseks. Samuti taandus Bazan' i 150.000 armee Metz' i kindluse, kus blokeeriti 200.000 sakslase poolt (suurem osa I ja II Preisi armeest).

Metz' i kindluses asuva Bazan' i armee päästmiseks (poliitilistel motiividel) saadeti Chalons' ist 120.000 armee, mis Sedan' i juures 2. septembril kaotas lahingu ja ühes Napoleon III vangistati.

Prantslaste kaotused olenesid peamiselt halvast juhtimisest. Preislastel olid seega 6 nädala jooksul likvideerinud Prantsuse keisririigi armee.

Kaotuste tagajärjel puhkes Prantsusmaal revolutsioon (4. sept.). Revolutsiooniline valitsus asus uue sõjaväe loomisele. Endisest 500.000 armeest oli järele jäänud vaid 18.000 meest, 60 suurtükki, 480.000 püssi ja 2.000.000 püssipadrunit.

Revolutsioonilisest väest oli 550.000 meest koondatud Pariisi kaitseks. Preislastel seisis ees Pariisi piiramine, mis nõudis neilt võrdlemisi suurt jõupingutust. 19. septembril oli Pariis täielikult ümber piiratud, väljaspool Pariisi oli üksainus diviis (Alžiiri) ja 6 patareid. Siin sündis sama nähe, mis Metz' i all - kogu vägi koondus ühe punkti passiivseks kaitseks ja blokeerimise tagajärjel oli sunnitud peagi kapituleeruma (mida suurem, seda varem).

Sellega veel sõda ei lõppenud. Revolutsioonilise valitsuse ülesandel lendas 9. oktoobril Pariisist õhupallil välja Gambeta uue väe vormimiseks, et siis sellega Prantsusmaa pealinna blokaadist vabastada. Gambeta' l oli võita kaks raskust: 1) tal puudus peaaegu täielikult ohvitseride ja allohvitseride kaader ja 2) kõrgem juhatus; isikuid ehk leidis, kuid need arvati olevat revolutsioonile vaenulikud ning selle tõttu oli nende valik väga raske.

Gambeta energilisel tegevusel organiseeriti sõjatööstus, asutati uued väekoondised - 12 uut korpust, kuulutati välja sunduslik mobilisatsioon 20-40 aastaste meeste võtmiseks. Suurtükkide arv tõusis peagi 60-lt 1400-ni ja vägede üldine arv 700.000 relvastatud meheni. Väeosades seati sisse valitav ülemus, et sõdurite massis tõsta ülemuste autoriteeti. Sõjavarustuse ja väeosade koondamine anti "*raudteekompaniide*" kätte. Prantsusmaal raudtee kuulus eraseltsidele, kellel olid suured kogemused ümberpaigutuste

organiseerimiseks. Organiseeriti luure, topograafia, transpordi, suurtükiväe ja ratsaväe inspektorid.

Üldine olukord oli Prantsusmaal siiski väga raske. 27. okt. langes Metz' i kindlus, kus sakslastel vabanes hulk jõude (kindluse allaandmise eest anti Bazen kohtu alla ja mõisteti surma).

Kiirelt vormitud, nõrga juhtiva koosseisuga ja revolutsiooni möllus kääriv noor sõjavägi ei suutnud Pariisi blokaadist vabastada. Revolutsiooni juhtide õhutatud partisanitegevus sakslaste seljataguses ei annud suuri tulemusi. Pariis kapituleerus 28. jaanuaril ja 14. veebruaril lõppes sõjategevus kõikidel rindel.

Preislastega sõlmitud rahulepingu põhjal loobusid prantslased Elzass' i ja Lothringen' i provintsid ja kohustusid sõjakontributsiooni maksma 5 miljardi frangi suuruses summas (tasusid 3 aasta jooksul). Selle sõja olulisemaks järelmõjudeks oli Saksamaa koondumine.

ÕPISEID SÕJAST.

Preisi - Prantsuse sõda oli esimeseks suuremaks heitlusteks uuemaaja meetoditega kahe rahva vahel. Saksamaal oli maksev üldine teenistuse sundus ja Prantsusmaal organiseeris sõja teisel poolel oma rahva võitluseks sundusliku mobilisatsiooni teel (Gambeta).

Seda sõda valmistati ette pikemat aega (eriti Preisi). Olid välja töötatud täpsad sõjaplaanid ja varustamiskavad. See näitab, et uuemaaja oludes sõda vajab palju põhjalikumalt ettevalmistust, kui "endised" sõjad. Mitte üksi materjalselt, vaid ka ideeliselt (moraal) ja sotsiaalselt on vaja sõda ette valmistada - sõda tuli rahvale sugereerida kui pealesunnitud kaitseabinõu teise rahva "imperialistlikkude" püüete vastu.

Kui sõda on materjalselt ja ideeliselt ette valmistatud, siis alati leitakse põhjusi selle alustamiseks.

Ehkki Prantsuse ja Preisimaa vahel oli vahekord võrdlemisi pinev, ei võinud keegi arvata, et sõjapuhkemise hetk on nii ligi (Vilhelm I - tervist parandamas; Bismarck puhkusel; Prantsuse saadik Benedeti suvitamas; neid kõiki tabas sõda siiski ootamata).

Strateegiliselt seda sõda vaadeldes näeme, et Prantsusmaa algas sõda ettevalmistamata. Ebaedu oli tingitud puudulikkusest sõja ettevalmistusest ja halvast juhtimisest. Preislastel oli juhtimisel samuti palju puudusi, kuid neil oli siiski kindel doktriin, mis viis nende sõjaväed võidule. Sõjategevuses arenesid väga laiaulatuslikud manöövrid.

Taktikaliselt näeme, et prantslased hindasid väga kõrgelt jalaväe tuld ja ei olnud sugugi võtnud õpiseid nende võiduga lõppenud Itaalia sõjast (seal nad harrastasid löögitaktikat). Preislastel vastuoksa rajasid oma taktika liikuvusele, manöövrile; diviisid ja korpused manöövreerivad isegi püssitule piirkonnas (Cent-Privat lahing). Preislastel panid suurt rõhku suurtükiväe ettevalmistusele ja selles sõjas omab suurtükivägi palju kogemusi kaugete märkide tulistamiseks varjatud positsioonidelt. Ratsavägi oli prantslastel täiesti passiivne, kuna preislaste ratsavägi leidis luure ülesannete täitmisel laialdast kasutamist. Tavaliselt nende ratsavägi liikus 2-3 päevateekonna kaugusel oma peavägede ees.

Kindlustused ei suutnud täita neid ülesandeid, mis neilt loodeti - need olid rohkem välivägede pidurdamiseks, kui neile vaba manöövri kindlustamiseks. Kindlustused annavad alla pärast lühikest piiramist. Välja arvatud Belford, mis kapituleerus

rahulepingu tingimuste kohaselt.

Merevägi, mis Prantsusmaal oli võrdlemisi tugev, ei leidnud üldse kasutamist, ehkki sellel oli küllalt võimalusi Preisi vägede seljatagusesse tessandi tegemiseks. Hiljem kasutati madruseid jalaväena ja laeva suurtükke Pariisi kindluse suurtükiväe kõvendamiseks.

Partisaanitegevus, mida õhutas revolutsiooniaegne valitsus, ei annud suuri tulemusi.

Raudtee leidis väga laialdast kasutamist mõlemal pool. Sõja alul leidis raudtee kasutamist vägede koondamisel; sõjaajal baseerus kogu seljataguse juurdevedu raudteedele. Sakslastele hõlbustas raudtee kasutamist Prantsusmaa sisemuses see, et prantslased taandumisel ei purustanud raudteid (eraseltside omandus). Sakslaste oskus raudteid kasutada kutsus esile mõiste "*strateegilistest*" raudteedest ja pärast seda sõda hakati igas riigis ehitama "*strateegilisi*" raudteid.

Suure sõjaväe ülalpidamine lahinguväljal on võimalik ainult juurdevedude abil sisemaalt. See vajab hästi korraldatud tagalateenistust. Preisi - Prantsuse sõda kriipsutas teravalt alla selle tähtsust; selles sõjas seljatagusekorraldus ei olnud veel tarvilisel kõrgusel, mille järeldusel tuli väeosadel sagedasti kannatada tühja kõhtu.

Preisi - Prantsuse sõda tõestas, et sõda on "*politika jätkamine relvade abil*". Preisilased oskasid otstarbekohaselt kasutada nii diplomaatiat kui ka oma relvi ja sellega kindlustasid omale võidu.

Preisi - Prantsuse sõjast jäi kindlalt püsima põhimõte: "*rahuajal on sõjavägi rahvale kooliks ja sõjaajal on rahvas sõjaväeks*".

XIV. AJAJÄRK PÄRAST PREISI - PRANTSUSE SÕDA KUNI MAAILMASÕJANI.

RAHVUSVAHELISED SUHTED PÄRAST PREISI-PRANTSUSE SÕDA.

Pärast Preisi-Prantsuse sõda tekkis Euroopas pikem rahuperiood, mis oli tingitud sellest, et Euroopa rahvad elasid üle 25 aasta jooksul (1853.-1878. a.) kuus suuremat sõda (Krimmi sõda 1853.-1856. a., Itaalia sõda 1859. a., Taani sõda 1864. a., Preisi-Austria sõda 1866. a., Preisi-Prantsuse sõda 1870.-1871. a. ja Vene-Türgi sõda 1877.-1878. a.), mis väsitasi neid füüsiliselt ja ja kurnasid majanduslikult. Kui mitte arvestada Vene-Türgi sõda, siis oli Preisi-Prantsuse sõda õieti viimane suurem sõda Euroopa suurriikide vahel enne Maailmasõja lahtipuhkemist. Seega kestus siis rahu üldiselt üle 40 aasta. Samal ajal aga püsis võistlus Euroopa suurriikide vahel edasi. Prantsusmaa ei võinud kuidagi leppida suurte ja rikaste maaalade - Elzass' i ja Lothringen' i - kaotusega. Saksamaa peapüüdeks oli alal hoida oma riiklikku ühtlust, rahvusvahelist seisukohta ja jäädvustada Prantsusmaalt võidetud maaalad. Sellest välja minnes suurendasid mõlemad riigid (Saksa- ja Prantsusmaa) üksteise võidu oma sõjavägesid. Seda tegid ka teised Euroopa mannermaariigid. Igal pool pandi maksma üldine sõjaväeteenistuskohustus. Suurendati jalaväge, veel rohkem aga suurtluki- ja mereväge. Merejõudude suurendamisel pandi erilist rõhku soomuslaevastikule. Euroopa muutus nagu hiigelsõjaleeriks ja Euroopa rahvad relvastatud rahvasteks. Kõik see oli võimalik ainult tehnika kiire arenemise tõttu. Nagu sellest näeme kujunes see 40-aastane rahu relvastatud rahuks, ettevalmistuseks uuele sõjale - Maailmasõjale. Suurearvuliste sõjavägede ülalpidamine, relvade valmistamine ja kindluste ehitamine uuema tehnika nõudeile vastavalt nõudis Euroopa riigelt ka suuri väljaminekuid.

Pärast Preisi-Prantsuse sõda hakkas ühendatud Saksamaa etendama Euroopa politikas juhtivat osa. Bismarck püüdis kindlustada rahu liitude loomisega. Tema esimesed liitlased olid Austria ja Venemaa. Austria lähenes Saksamaale sellepärast, et tal puudusid igasugused lootused endise seisukoha tagasivõitmiseks Kesk-Euroopa riikide peres. Venemaa lähenes Saksamaale juba Preisi-Prantsuse sõja ajal, lootes Prantsusmaa kaotuse korral tagasi võita õigust sõjalaevastiku pidamiseks Mustal merel (Krimmi sõja järel, mille algataja õieti oli Prantsusmaa). See vahekord jäi püsima ka pärast sõda. Bismarck' i mõjul lähenesid Austria ja Venemaa ka üksteisele. Nii tekkis siis liit Saksamaa, Austria ja Venemaa näol. Kuid see liit ei kestnud kaua, sest ta liikmete huvid idaküsimuses läksid põhjalikult lahku.

Puhtpoliitilistel ja ka teistel põhjustel kuulutas Venemaa enese Balkani poolsaare ristiusu-rahvaste kaitsjaks ja nõudis Türgi valitsuselt kristlaste tagakiusamiste lõpetamist, ähvardades vastasel korral sõjaga. Inglismaa ja Austria soovil tuli Konstantinoopolis kokku Euroopa suurriikide esindajate konverents selleks, et lahendada rahulisel teel Balkani ristiusulistesse rahvastesse puutuvaid küsimusi. Konverents ei andnud tagajärgi ja 12. apr. 1877. a. kuulutas Venemaa Türgimaale sõja. Sõda lõppes Türgimaa kaotusega, millele järgnes St.-Stefano rahu 19. veebr. 1878. a.

St.-Stefano rahu tingimused tekitasid suure pahameele eriti Inglismaal ja Austrias, sest Vene mõju kasvas tunduvalt nii Balkani riikides kui ka Türgimaal. Inglismaa kaitses

traditsiooniliselt Türgimaa puutumatus ja ei sallinud seeparäst ühegi teise suurriigi mõju kasvamist Türgimaal. Inglismaa politika on alati selle poole tüürinud, et Euroopa mandril ei tõuseks ükski riik tugevaks. Austria tahtis saada omale Bosniat, Hertsegoviinat ja koguni ka Serbiat.

Peale selle oli veel teisi riike, kes ei olnud rahul St.-Stefano rahu tingimustega, Euroopa suurriigid Inglismaaga eesotsas nõudsid nimetatud rahu tingimuste läbivaatamist Euroopa riikide kongressil. Et ära hoida vahekordade teravnemist, avaldas Venemaa selleks oma nõusoleku. Kongress kutsuti kokku Berliinis 1878. a. Kongressil muudeti St.-Stefano rahu tingimusi tublisti Venemaa kahjuks.

Rahulepingu muutmine Berliinis tekitas lõhe Venemaa ja Austria vahele - Venemaa astus Saksa-Austria liidust vällja. Seega oli siis Bisnarck' i poolt loodud esimene liit lõhutud. Euroopa suurriikide-rühmitused võtsid nüüd uue ja ühtlasi ka lõpliku kaju. 1883. a. tekkis kolmikliit, kuhu kuulusid Saksamaa, Austria ja Itaalia. Selle liidu tekkimise põhjused olid järgmised: Austria leidis, et Saksamaa toetus on temale tarvilik, sest idaküsimuses tuli tal tõsiselt arvestada Venemaad, kes püüdis end laiutada Balkanitel. Austria lähenemine oli omakorda kasulik ka Saksamaale enesele, sest Prantsusmaa, kes ei võinud leppida Elsassi ja Lothringi kaotusega, lähenes Venemaale. Venemaa omakorda püüdis läheneda Prantsusmaale, et luua sel teel vastukaalu Saksamaale. Itaalia ühines Saksamaa ja Austriaga sellepärast, et lootis nende abil tagasi saada Itaalia rahvastikuga maid, mis kuulusid Prantsusmaale. Saksa-Austria-Itaalia kolmikliit esines tugeva rahvusvahelise jõuna, mille abil Austria läkski korda teha tõsiseid tõkkeid Vene mõju kasvamisele Balkani poolsaarel.

Vastukaaluks Saksa-Austria-Itaalia kolmikliidule tekkis 1891. a. Prantsuse-Vene kaksikliit. Selle liidu tekkimist Prantsusmaa poolt tingis revanži mõte ja Venemaa poolt vastukaalu loomise vajadus Saksamaale, nagu eespool juba tähendatud. Prantsuse-Vene kaksikliidu tekkimisega oli poliitiline tasakaal Euroopas jällegi saavutatud ja Prantsusmaa vabanes alalisest sõjakartusest Saksamaa poolt. Ka Inglismaa, nähes, et Saksamaa muutub temale äärmiselt hädasohtlikuks nii majanduslikult kui poliitiliselt, astus hiljem (1905. a.) lepingusse Vene-Prantsusmaaga,

Nii siis tekkis Prantsuse-Vene kaksikliidu asemele Inglise-Prantsuse-Vene kolmikliit, mis oli tugevaks vastukaaluks Saksa-Austria-Itaalia kolmikliidule.

Euroopa suurriikide asumaadepolitika.

Euroopa riikide võistlusareeniks ei olnud mitte ainult Euroopa, vaid selleks kujunesid ka maad väljaspool ta piire. Püüti üksteise võidu võita asumaid, neid laiendada ja tõmmata oma mõju alla ka teisi majanduslikult vähearenenud maid silmas pidades, et asumaad on rahva arvult rikastele ja tööstuselt arenenud riikidele äärmiselt tähtsad. Nad on häädeks kauba turgudeks ja neisse on võimalik välja rännata ülearusel rahval (rahva juurdekasv Euroopa riikides oli suur). Ka andsid asumaad arenevale tööstusele kas suuremal või vähemal määral tooresaineid. Seega siis domineerisid Euroopa suurriikide asumaadepolitikas poliitilis-majanduslikud huvid ja sotsiaalsed küsimused.

Euroopa suurriikide päämiseks võistlusareeniks asumaadepolitika alal kujunesid Aafrika ja Aasia. Inglismaa oli esimene, kes tundis kindlat vajadust asumaade järele, sest ta piiratud maaala Euroopas muutus rahva juurdekasvule takistavaks teguriks ja kiirestiarenev tööstus ja kaubandus nõudsid kindlaid kaubaturge ja tooresainete-allikaid.

Inglismaa laiendas oma asumaaid kõigepealt Kesk-Aasia sihis vastukaaluks Venemaale, kes siin nihutas oma piire lähemale Inglise Indiale. Siin sattusid Inglismaa mõju alla (1879-81. a.) Afganistan ja Beludžistan, kuna nende piiriäärsed maad ühendati teiste Indias olevate Inglise asumaadega. Ida poolt omandas Inglismaa Birma riigi. Kaugelt suuremad maaalad omandas Inglismaa Aafrikas ja nimelt Egiptuse ja Lõuna-Aafrika (muu seas ka hiigla maaala Rodeesia).

Prantsusmaa vallutas Aafrikas Tunisi, Kesk-Aafrika kuni Guinea laheni ja Kongo jõe ülemjooksuni ja Marokko.

Saksamaa ei olnud alul asumaadepolitikas energiline. Ta hakkas sellel alal aktiivsemalt teotsema alles pärast poliitilist ühinemist, millele järgnes kiire tööstuslik arenemine. Aafrikas läksid võrdlemisi suured maaalad Saksamaa kätte: Lääne- ja Ida-Aafrika, Togo ja Kamerun. 80-dail ja 90-dail aastail omandas Saksamaa rea asumaaid ka Austraalias: osa Uuest Guineast, Bismarck' i arhipelaagi, osa Salomoni saartest, Marshali, Karoliini, Mariaani, Samoa ja teised saared. Siitpeale kasvas ikka intensiivsemaks Saksamaa asumaade omandamise püüd ja püüd luua oma kaubandusele välis-Euroopa mais ülekaalu. Seega astus Saksamaa imperialistliku politika teele.

Ka Itaalia hakkas ajama asumaadepolitikat pärast poliitilist ühinemist. Ta püüdis omandada Tunisi ja maksma panna oma protektoriaati Abessiinias (1895-96. a.), mis siiski ebaõnnestus. Aafrikas vallutas ta Somaalimaa, Eritrea, Tripolitaania ja Kürenaika. Kaks viimast maad võitis Itaalia Türgilt (1911-12. a.).

Venemaa laiendas oma piire Kaukasuses, Kauges-Idas ja Kesk-Aasias, kus piirid nihutati kuni Inglise Indiani. Venemaa territoriaalne lähenemine Indiale tekitas suurt pahameelt Inglismaal. Vahekorrad läksid kord niivõrt teravaks, et kardeti juba sõda.

Nii läksid välis-Euroopa maad aegamööda Euroopa riikide kätte, ühes koloniaalpolitika intensiivsemaks muutumisega rohkenesid ka rahvusvahelised küsimused, sest mitmed riigid olid huvitatud ühest ja samast maa-alast. Asumaadepolitika sundis Euroopa riike koguni ametlikult ette võtma Aafrika jagamist. Sama saatus tabas osaliselt ka Hiinat. Siin võistlesid Jaapan, Inglis-, Saksa- ja Venemaa. XIX sajandi viimaseil aastakümneil arenes Jaapan kiiresti poliitiliselt, majanduslikult ja ühiskondlikult, lähenedes kõigil neil aladel Euroopa riigile. Rahvaarv kasvas alatasa, elutingimused muutusid ikka raskemaks ja valitsus pidi astuma samme, et üleaurust rahvast juhtida mujale. Emigratsiooniks Jaapanile oli kohane Hiina võimu all olev Korea riik. Hää tagamaana paistis Jaapanile ka suur, kuid nõrk Hiina riik. Viimase nõrkust arvestades algaski Jaapan temaga sõda 1894. a., mis lõppes Hiina kaotusega. Inglis-, Saksa- ja Venemaa segasid end nüüd Jaapani ja Hiina suhetesse ja sundisid Jaapani osalt lahti ütleva oma saavutistest, näit. Port-Arturi ja Veihaivei evakueerima (1895. a.). Nüüd asusidki Euroopa suurriigid Hiina osalisele jagamisele. 1897. a. võttis Saksa sõjalaevastik oma alla kaubanduslikult ja strateegiliselt tähtsa Kiautshou sadama. Aasta hiljem oli Hiina valitsus sunnitud andma sama linna ühes Shantung'i maakonnaga Saksamaale rendile 99 aasta peale. Saksamaale järgnes Venemaa, kellele Hiina andis rendile Port-Arturi ühes Liaotungi poolsaarega. Hiljem järgnes sellele ka Mandžuuria okupatsioon. 1898. a. kevadel sai Inglismaa endale rendile Veihaivei ja Prantsusmaa Kvangtšouvani sadama. Et Hiinas läksid maaalad, millele pretendeeris Jaapan, Venemaa mõju alla ja see Hiinas tunduvalt suurenes, siis sai Vene-Jaapani sõda mõödapääsmatuks. Venemaad Hiinast välja tõrjudes tegi Jaapan lõpu Hiina jagamistele tulevikus.

RELVASTATUD JÕUDUDE ARENEMINE JA SUURENEMINE.

Euroopa suurriikide imperialistlik politika Euroopa mandril ühelt poolt ja asumaade laiendamise tendents ning sellel alal kujunev võistlus teiselt poolt sundis neid suurt rõhku panema oma relvastatud jõudude suurendamisele. Erilise tähelepanu osaliseks sai merevägi. Selleks andis suure tõuke Saksamaa merejõudude suurendamine. Ta püüdis merejõudude poolest järele jõuda Inglismaale, nähes oma tulevikku merel. Et alal hoida merel oma domineerivat seisukohta, pidi Inglismaa suurendama oma merejõude veel suuremas tempos, pidades silmas sealjuures põhimõtet, et Inglise laevastik peab olema vähemalt sama tugev kui kahe suurriigi omad kokku. Inglise-Saksa võistlus kiskus mõistagi ka teised riigid kaasa. Suurendati ka jala- ja suurtükiväge ja ehitati kindlusi. Igal pool võeti tarvitusele välisuurtükid. 1893. a. oli tarvitusel igalpool juba 3" vintpüss laskekaugusega 2-3 km. Viidi sisse ka kuulipildujad jalaväe relvana. Kõik see relvastuse arenemine oli ühenduses tööstuse arenemisega, mis sai suure tõuke XIX sajandi lõpul.

Pärast Preisi-Prantsuse sõda otsis Prantsusmaa sõja kaotuse põhjusi ja leidis, et need olid tingitud sõjaväe puudulikkusest ettevalmistusest (manööverimise oskuse, väeliikide koostöö, tugeva moraali jne. puudus). Toibudes sõjahaavadest, asus Prantsusmaa oma sõjaväe ümberkorraldamisele. Viidi sisse üldine väeteenistusekohustus, mis leidis üldist häaskiitumist. Teenistuseaja kestvuse kohta läksid aga arvamised lahku. Sellel alal tekkis kaks voolu. Ühe voolu esindajad leidsid, et kolmest aastast on küllalt sõduri ajakohaseks ettevalmistamiseks. Teise voolu esindajad aga leidsid, et kolm aastat on vähe ja nõudsid pikemaajalist teenistust sõjaväes. Teise voolu esindajad võitsid. Võeti vastu seadus, millega määrati kindlaks teenistus sõjaväes järgmiselt: 5 aastat aktiivteenistuses, 4 aastat reservis, 5 aastat territoriaalväs ja 5 aastat territoriaalväe reservis. Seega kokku teenistust 19 aastat. Seaduse järgi võeti pooled kutsealused teenistusse, pooled aga lasti kohe reservi. 1898. a. võeti vastu uus seadus, millega määrati kindlaks teenistus aktiivväs 5 aasta peale. 1905. a. lühendati teenistust 2 aasta peale. Sõjavägi jaotati 19 korpusse. 1875. a. organisatsiooni järgi koosnes jalaväe rügement 4 pataljonist á 4 kompaniid ja ratsarügement - 6 eskadronist. Üksuste arvu suurendamise eesmärgil tehti rügemendid 1913. a. 3-pataljonilisteks. Samal aastal pikendati aktiivteenistuse kestvust 3 aasta peale. Tähelepanu hakati pöörama ka kaadri reservile ja asuti selle ettevalmistamisele.

Saksamaa viis läbi sõjalise reformi 1888. a. Nimetatud aastal vastuvõetud seadus määras sõjaväeteenistusekohustuse kindlaks järgmiselt: 3 aastat (20-23 aastani) - tegelikus teenistuses, 4 aastat (25-27 aastani) - reservis, 5 aastat (27-32 aastani) - I järgu landvääril ja 6 aastat (32-39 aastani) - II järgu landvääril. Selle seadusega seati sisse ka kutsealuste tagavara, mille arvel seisid kõik 20-32 aastased teenistuskõlbulikud meeskodanikud, kes mingisugusel põhjusel ei sattunud tegelikku teenistusse. Peale selle viidi 1888. a. seadusega sisse veel landsturm, mis koosnes kahest järgust. I järgu landsturmi kuulusid kõik meeskodanikud 17-39 aastani, kes ei seisnud reservi, kutsealuste tagavara, ega landvääril arvel; II järgu landsturmi kuulusid kõik meeskodanikud 39-45 aastani. Seega kestis kodaniku väeteenistusekohustus 25 aastat. 1893. a. läks Saksamaa jala- ja välisuurtükiväes üle 2-aastasele tegelikule teenistusele, kuid selle eest pikendas ta teenistust reservis 1, 5 aasta võrra (endise 4 aasta asemel tuli nüüd teenida reservis 5, 5 aastat). 1874. a. seaduse järgi pidi Saksamaa sõjavägi koosnema rahuajal 400.000 mehest. 1860. a. suurendati sõjaväe üldarvu 427.000 ja 1890. a. 447.000 meheni. 1893. a. aga suurendas Saksamaa oma sõjaväge 556.000 mehe peale vastukaaluks Vene-Prantsuse

lepingule ja 1905. a. 600.000 mehe peale vastukaaluks Inglismaa ühinemisele Vene- ja Prantsusmaaga. Ka edaspidi suurendas Saksamaa järjest oma sõjaväge, näit. 1912. a. tõstis ta sõjaväe rahuaegse koosseisu 680.000, 1913. a. - 800.000 ja 1914. a. - 830.000 mehe peale. Ka teised Euroopa riigi suurendasid järjest oma sõjavägesid.

Kõigist eeltoodust selgub, et sel 40-aaatasel rahul, mis algas pärast Preisi-Prantsuse sõda, ei olnud midagi ühist endise hariliku rahuga - see oli relvastatud rahu.

VEENE-TÜRGI SÕDA 1877-1878. a.

Venemaa, otsides väljapääsu Mustast merest, püüdis Türgimaad välja suruda Euroopast. Selleks kuulutas ta enese Balkani poolsaare ristus-rahvaste kaitsjaks ja nõudis Türgi valitsuselt kristlastele mõõndusi, ähvardades vastasel korral sõjaga. Inglismaa ja Austria püüdsid rahulikult teel lahendada Vene-Türgimaa konflikti. Selleks kutsusid nad Konstantinopolisse kokku Euroopa suurriikide esindajate konverentsi. Et aga konverents ei annud mingisuguseid tagajärgi, siis kuulutas Venemaa 12. aprillil 1877. a. Türgimaale sõja. Seega osutus Vene -Türgi sõja põhjuseks Balkani küsimus.

1876. a. sügisel jõudis Venemaa oma üldise väeteenistusekohustusega kolmandasse aastasse ja sellepärast ei olnud tal veel ühtegi aastakäiku mehi uue seadusega ettenähtud reservis. Alul mobiliseeris Venemaa 6 korpust ja hiljem veel 3 korpust. Nende 9 korpuse mobiliseerimiseks läks aega 5 kuud. Vägede koondamiseks kulus veel 2 kuud, mis oli tingitud sellest, et kasutada oli ainult üks raudtee. Siit on selge millise tähtsuse omavad raudteed vägede koondamise perioodil.

Ka Türgimaa mobilisatsioon ja vägede koondamine ei sündinud kiiresti - oli pikaldane, mis oli tingitud Türgimaa majanduslikust mahajäämisest, teede puudusest, riigiaparaadi korratust töötamisest, Türgimaa üldisest sisemisest jõuetusest jne. Vägede ja igasuguse varustuse koondamist raskendas ka see asjaolu, et sõdida tuli mägedes (Balkani ja Kaukasuse mägedes).

Pärast teatud jõupingutusi ja võitlusi liikusid Vene väed üle Donau, vallutasid Plevna ja Adrianopoli. Kaukasuses langes venelaste kätte Karsi kindlus. Need kaotused sundisid türklasi sõda lõpetama. Rahu tehti St.-Stefanos 19. veebruaril 1878. a. Venemaale kasulikkudel tingimustel.

Selle sõja kohta tuleb ära märkida seda, et siin leidis kasutamist välifortifikatsioon, näit. Plevna juures. Türgi väike väeosa (garnison) pani siin vastu 6 kuud, mis kinnitas välifortifikatsiooni tähtsust. Rünnak nõudis siin kõigi väeliikide koostööd. Selles sõjas leidis aset ka terve rida vene väejuhtide eksimusi. Pärast Donaust üleminekut unistasid vene väejuhid ainult sellest, kuidas pääseda otseteed Konstantinopolisse selle asemel, et purustada Türgi vägesid osade kaupa Põhja-Bulgaarias, milleks olid võrdlemisi soodsad võimalused. Tähelepanu väärib ka see, et vene vägede löögi taktika osutus tihti täiesti jõuetuks nõrkade türki osade ees ka siis, kui viimased olid venelastest arvuliselt (2-5 korda) nõrgemad. Taktikaline abitus, jõuetus ilmneb alati harilikult siis, kui löögi taktika põrkab vastu tugevat tuleseina. See taktikaline jõuetusetunne tuli ilmsiks peaaegu kõigis venelaste operatsioonides.

XV INGLISE-BUURI SÕDA 1899.-1902. a.

XVII sajandil Aafrikasse välja rännanud Hollandi kodanikud moodustasid seal Caplandi nimelise asumaa, missuguse Napoleoni sõdade ajal inglased vallutasid ja sellest ajast (1815. a.) see jäigi Inglismaa omanduseks rahulepingu põhjal.

Hollandist välja rännanud kodanikkude järeltulijad - buurid - olid peamiselt põlluharijad ja karjakasvatajad. Põllutöö tegemiseks kasutasid nad orje - neegreid. 1833. a. Inglismaa kaotas oma kolooniates orjapidamise. Selle tagajärjel buurid sattusid majanduslikult väga raskesse seisukorda ja 1835.-1848. aasta jooksul lahkusid Capimaalt Sise-Aafrikasse ja asutasid seal kaks uut riiki: Oranje ja Transvaali. Uute buuririikide iseärasuseks oli see, et neil ei olnud otseühendust merega. (Vt. Skeem: Lisa 7 Inglise-Buuri sõjateater 1899-1902 a.).

Inglise suurkapitali esindajad ja nende poolt juhitud aktsiaseltsid püüdsid oma kätte saada kõiki Lõuna-Aafrika teemandi-väljasid ja kulla-kaevandusi ja asusid sellepärast Rodeesia koloniseerimisele ja laialdaste neegrite maaalade allutamisele Inglise mõjule (need neegritele kuuluvad maaalad asusid buuride vabariigist lääne pool). Buuride vabariigid Oranje ja Transvaal olid aga takistuseks Inglise kapitalistide püüetele. Katse 1881. a. neid vallutada ei annud tagajärki.

Sõjateater.

Lõuna-Aafrika territoorium, merekaldast põhja poole minnes tõuseb terrassidena järkjärgult (4 terrassi) kõrgemale ja buuririikide juures on see tõus üle 1500 m merepinnast ning on kaetud 50 - 200 m (relatiivne) kõrguste kinkudega.

Aafrikale tüübiline kliima; päeval palav 40-50° ja öösel vilu oli suureks raskuseks harjumata eurooplasile. Maapind on kaetud erilise "*karmi*" rohuga, mida ei söö Euroopast toodud hobused.

Läbi Oranje ja Transvaali "*vabariigi*" lõunast põhja läks üksainus raudtee (Port-Elisabeth - Pretoria). Sellest raudteest hargnes 3 haru, mis viisid välja merele, kuid läbi naaberriikide territooriumi. Peale selle läks Caplandist Sise-Aafrikasse, rööbiti eelmise raudteega, Oranje ja Transvaali läänepiiri äärt mööda teine raudtee, mida kasutasid inglased oma sõjategevusel (Vt. Skeem: Lisa 7 Inglise-Buuri sõjateater 1899-1902 a.).

Maanteed kui niisuguseid üldse polnud; olid ainult "*teerajad*". Jõgedel puudusid sillad; kuival ajal võis jõgedest jalgsi läbi minna. Vihmaajal need "*teerajad*" muutusid suure pori tõttu täiesti kõlbmatuteks.

Poolte sõjalised jõud.

Buuride vabariikide "*valgete*" inimeste arv ulatus 400.000-ni, neist buure 270.000. Neegreid oli Oranje ja Transvaali territooriumil 950.000. Sõjaväeteenistuskohuslikke mehi oli umbes 50.000 (neegrid ei kannud sõjaväeteenistuse kohuseid). Alalist sõjaväge buuridel ei olnud. Hädaohu korral pidi iga farmer, kes kuulus sõjaväeteenistuskohuslaste hulka, teenistusse ilmuma oma relvastuse ja moonaga. Kogu territoorium oli jaotatud 42

ringkonda, kes valisid omale "komendandi" 5 aastaks. Komendandile valiti abilisteks "feldkornetid" 3 aasta peale. Viimased olid rahuajal administratiiv-ametnikud, sõja puhul aga nooremohvitserid.

Relvastuseks olid buuridel Mauseri süsteemilised vintpüssid (osa väikekaliibrilised); ühes tagavaraga oli püsse 70.000. Iga püssi kohta oli arvestatud 2000 padrunit. Tääke nad ei tunnud üldse.

1896. a. buurid muretsesid endile ka suurtükke. Kiirlaskjaid välisuurtükke oli 19 ja lihtsaid välisuurtükke 14 tk. Peale selle oli Pretorias veel 16 rasket (155 mm) Šneideri suurtükki ("Pikad Toomad") ja 4 120 mm Krupi haubitsat (kindluse suurtükivägi; tegelikult buurid kasutasid neid ka välisõjas). Peale suurtükiväe buurid omasid veel 28 37mm kiirlaskjat pommipildujat - "suurtükki" ja 37 Maximi kuulipildujat (kõrgetel ratastel).

Sõja ajal nad said Euroopa riigest palju varustust juure. Šneideri tehased isegi organiseerisid Johannesburg'is mürskude valmistamise töökoja.

Ühes suurtükkide muretsemisega tekkis buuridel vajadus väljaõpetatud meeskonna järele, kes oskaksid suurtükest lasta. Sellel alal tekkis neil professionaal-palgaline meeskond suurtükkide jaoks, kes oli teenistuses rahuajal; ühtlasi see meeskond täitis ka politseilisi ülesandeid (umbes 3300 meest).

Alul buurid panid välja: 1) Transvaal 8000-10.000 meest, kelle peamised jõud olid koondatud Natalie vastu ja 2) Oranje 16.000 meest 3-es salgas. Nii siis buuride jõud oli sõja alul umbes 24.000-26.000 meest. Sõja kestel see suurenes kuni 40.000 meheni.

Inglismaa sõjavägi ei olnud palju arenenud "Krimmi" ajast. Alaline vägi verbiti palgalistest; teenistus kestis 5 aastat, millele järgnes reserv, kuhu arvati aktiivteenistusest vabanenud mehed 7 aastaks.

Kõrgemaks üksuseks oli rahuajal rügement ja seegi rohkem nominaalselt; tegelikult jalavägi oli koondatud üksikutesse pataljonidesse. Inglise territooriumil asuvad väeosad olid rohkem tagavaraüksusteks järjekorralisiks vahetusiks asumaade garnisonide väeosadele. Rügemen dist pataljonid käisid järgimööda asumaades.

Kogu suurtükivägi moodustas ühe rügemeni ja asus üksikute patareide kaupa üle terve riigi territooriumi. Välisuurtükivägi ei tunnud granaati; šrapnelli seadeldised võimaldasid tulistamist kuni 3 km ja "löögipeal" kuni 5,5 km. Ainult haubitsa patareides oli tarvitusel pomm, mis kaalus 22, 7 kg (kaliiber 12, 7 cm).

Väljaõpe oli väga puudulik. Palgasõdur ei olnud sugugi õppustest huvitatud ja väeosad, kus peeti intensiivsemalt õppusi, jäid meestest päris tühjaks, sest sinna ei soovinud keegi teenistusse astuda. Peale selle Inglismaa territoorium oli talupidajate aedadega nii tihedalt läbi põimitud, mis ei võimaldanud taktikalisi õppusi pidada.

Sõja alul inglistel oli Aafrika lõunaosas Natalias umbes 15.000 meest ja Capimaal umbes 4.000, neist Cimberlay teemandikaevanduse kaitseks 2.500 meest ja Mefkingi linnakeses umbes 1000 meest. Aafrikas asuvatele koloniaalvägedele täienduste saatmisteks vormiti üks kolmediviisiline korpus ja üks ratsadiviis (24 pataljoni jalaväge, 18 patareid, 9 eskadroni, korpuse ja diviisi tagalad). Sõjaajal nad suurendasid oma vägesid kuni 200.000 meheni. Üldse on inglased saatnud "Buuri" sõtta üle 400.000 mehe.

Sõjategevus.

Toetudes Euroopa emigrantide rahulolematusele buuride valitsusega, esitas Inglismaa 1899. a. buuridele nõudmise, et nad annaks Oranjes ja Transvaalis asuvatele valgetele samad õigused, missuguseid kasutasid buurid ise. Et nendele nõudmistele reaalsemat mõju anda, tõivad inglased Lõuna-Aafrikasse 8. sept. uusi väeosi (10.000 meest) ja asusid ühtlasi ettevalmistuste tegemisele sõjakäigu ettevõtmiseks (ühe korpuse kokkukutsumine 7. okt.). Buuridele oli inglaste tegevus osaliseks sõjaga ähvardamiseks ja nad esitasid 9. okt. Inglismaale ultimaatumi, milles kategooriliselt nõudsid, et inglased ei saadaks enam uusi vägesid Aafrikasse ja tõmbaksid tagasi nende piiri ääres olevad jõud. Buurid nõudsid sellele vastust 48 tunni pärast, s.o. 11. oktoobril. Buuride nõudmised olid inglastele vastuvõetamatud ja Inglismaa lükkas need tagasi. 11. okt. hommikul buurid, kes olid juba varem omad jõud mobiliseerinud, kuulutasid Inglismaale sõja ja asusid pealetungile veel samal päeval kahes suunas.

Inglased oma operatsioonikavas nägid ette hargnemise Capimaal de Aar - Stromberg' i joonel, et siit siis liikuda kahe rööbiti mineva raudtee suunas (1) Caplin – Cimberlay-Mefking ja 2) Midelburg - Springfonten - Pretoria) otse põhja ja vallutada buuririigid.

Buuridel ei olnud välja töötatud mingisugust sõjaplaani.

Buuride suurem väekoondis (umbes 18.000 meest) Žuber' i juhatusel läks üle Natalia piiri, lõi Dund' i linnakese juures inglaste eelväge, mis 25.oktoobril taandus Ledismidt' i linna, kus asus inglaste idapoolse grupi peajõud kindral Watt' i juhatusel. Buurid ei lähe kindlustatud Ledismidt' i peale ja võrdlemisi suures kaares piiravad selle ümber, endid kindlustades. 30. oktoobril teeb kindral Watt katse pealetungile üle minna, kuid see ei anna tulemusi. Kindral Watt' il seisab ees probleem, mis teha edaspidi: kas jääda Ledismidt'i või taanduda Durban'i (sadamalinnake). Et Ledismidt' i olid inglastel koondatud suured tagavarad ja et nende välja viimiseks puudusid võimalused, siis otsustas kindral Watt jääda linna ja oodata kuni jõuavad kohale abiväed ja vabastavad tema.

Buurid jätsid kindluse piiramiseks 7.000 meest 6 raske suurtükiga ja ülejäänud jõududega jätkasid edasitungi Natalia sisemaale.

Väiksem buuride osa (8.000) Kronje juhatusel koondus Cimberlay raiooni. See grupp blokeeris Cimberlay ja Mefkingi garnisoni ja saatis väiksema osa (2.000) Capimaale, et need õhutaks seal vastuhakkamist. 2.500 capilast ühinesidki buuridega. Peale selle teotsesid väiksemad salgad Cimberlay ja Natalia vahelisel maaalal. Nagu sellest näha oli buuridel sõjaalul suur edu; peaaegu kogu Aafrikas olev Inglise sõjavägi oli ümber piiratud, välja arvatud umbes 4.000 meest, kes teotsesid väiksete salkadena üle 800 km laial rindel. Varsti jõudsid Inglismaalt kohale abiväed. Abivägede maaletoomine oli Inglastel võrdlemisi kerge, sest kõik sadamad olid vabad.

Kui buurid ei oleks piirdunud üksi inglaste blokeerimisega, vaid ka oma alla võtnud sadamad, siis oleks inglaste seisukord olnud palju raskem.

Inglaste abivägedega saabub ka uus juhataja kindral Buller. Tema kavatseb esmalt vabastada kindral Watt'i väegrupi Ledismidt' is ja saadab selle ülesande teostamiseks

Durban' is maale ühe brigaadi. Varsti jõuab Buller' ile teade, et ka see brigaad on buuride poolt blokeeritud Istkortje juures (umbes 80 ka lõuna pool Ledismidt' i). Buller'il ei jää muud üle kui ka ülejäänud kohale jõudvad brigaadid suunata Durban' i blokeeritud osi vabastama. Samal ajal paluvad abi Cimberlay ja teised blokeeritud osad. Neid saates Buller hajutab kogu oma jõud väikesteks gruppideks, mille tagajärjel ei saavuta kuskil otsustavaid tagajärgi. Buller'i väeosad saavad lüüa.

See oli inglastele "*mustaks nädalaks*". Niipea, kui ebaedust teade jõudis Inglismaale - määratakse "*ekspeditsiooni*" juhtima asumaade sõdades karastatud lord Robertch ja temale staabiülemaks Kitchener, ning kõvendatakse inglise jõude (6 diviisi).

Robertch ja Kitchener olid arvamusel, et senine tegevus, kus peamiselt võeti ette operatsioone geograafiliste esemete vastu (Cimberlay, Ledismidt) ei või anda häid tulemusi. Et buure võita oli vaja hävitada nende elavjõud.

Inglise väed järjest suurenevad; Caplandis maabus järjest uusi väeosi. Peale Inglismaalt saadetavate väeosade asus Robertch Lõuna-Aafrikas inglastele alluvates maades uusi väeosi vormima (kliimaga kohanenud). Peagi tõusid Inglismaa jõud Aafrikas 200.000 meheni.

Robertch täielikult reorganiseerib tagalateenistuse. Ta võtab pataljonidest ära II järgu voori ja moodustab neist armee transpordi. Voori ümberkorraldusega kindlustab Robertch oma armeele manöövri vabaduse (seni oli tegevus arenenud peamiselt raudteede piirkonnas). Et voori liikuvust tõsta, eraldab ta hobuvoorist härgadega veetava osa. Ühes voori ja seljataguse reorganiseerimisega võtab Robertch ette ümberkorralduse ka väeosades. Tema tuli arvamusele, et buure on võimalik võita "*manöövriga*" (senistes tulevõitlusega seotud otselöökidest olid inglased alati kannud väga suuri kaotusi). Oma idee teostamiseks Robertch kogub ratsaosad üheks väekoondiseks kindral French' i juhatusel (3 ratsabrigaadi + 7 ratasapatareid + 1 brigaad "*jalaratsaväge*").

Samal ajal kui inglased võtavad tarvitule abinõusid oma väeosade liikuvuse tõstmiseks, näeme buuride juures vastupidist. Buuridel liikuvus, mis neile oli seni annud palju paremusi, väheneb sellepärast, et nende voorid on muutunud määratu suurteks. Paljud buuride perekonnad ühes liikuva varandusega olid tulnud sõjaväe juure. Buurid organiseerivad oma vooride kaitseks positsioone ja hakkavad pidama ainult kaitselahinguid; liikuvale sõjale nad eelistavad kaevikus istumist ja tulevõitlusi.

Lord Robertch' i poolt ette võetud uuendused tõid pöörde sõjategevuses.

Robertch koondab oma jõudude enamiku sõjateatri lääneossa raudteede piirkonda (1., 6., 7. ja 9. jalaväe ning French' i ratsaväe diviisi). Oma jõudude enamikuga tema kavatseb haarata buuride vasakut tiiba; buurid olid end kindlustanud Magersfanten' i juures. Oma seljataguse kindlustamiseks buuride lentsalkade retkede vastu Robertch võtab ette üldise "*puhastuse*" lääne pool raudteed. Buurid näevad selles haaramise ohtu oma paremale tiivale ja nende juht Kronje selle ärahoidmiseks pikendab veel oma kindlustatud rinde paremat tiiba ja venitab seega oma kindlustatud rinde üle 30 km pikaks.

11. veebruaril teeb Robertch French' ile ülesandeks vabastada Cimberlay blokaadist. See manööver õnnestub 15. veebruari õhtuks. 12. veebruaril algab tegevus rindel. 1. diviis köidab kindlustatud rindel olevat vastast ja ülejäänud diviisid alustavad tiivamanöövrit. Kronje seisukord muutub raskeks, kuid ta ei võta ette midagi. 13. veebruaril Kronje saab täielikke teateid Devet' ilt tõelise seisukorra kohta. Devet muuseas võttis ette ootamata retke inglaste voori vastu, mis liikus haarava grupi järel. Osa sellest voorist ta hävitas ja osa viis enesega kaasa. Inglise kaotasid üle 200.000 toiduannuse ja 48.000 hobuse kaeranormi. See oli raske löök inglastele; tõusis isegi küsimus kas veel jätkata manöövrit.

Robertch otsustab siiski manöövrit jätkata, vähendab sõdurite toiduannust poole peale ja hobuste norme isegi 1/3 peale.

15. veebruaril saab Kronje põgenikelt teateid inglaste suurest ratsaväe massist mis on ilmunud tema selja taha ja suundub Cimberlay peale (French). 13. ja 14. veebr. ei ole midagi ette võetud. 15. veebruaril võtab Kronje otsuse taandumiseks. Taandumiseks on üks võimalus - Modder' i jõe org, sest mujal polnud temal võimalust vett hankida sõjaväele ja kaasas olevatele perekondadele. Kronje ei koonda kõike oma väge ja 15. veebruari õhtul umbes 4.500 mehega algab kiirendatud liikumist itta. 18. veebruari hommikuks selgub Kronjele, et tema oma suure vooriga, mis lahingutegevust segas, ei suuda inglastest läbi murda ja otsustab Paaderberg' i juures asuda kaitsele ja oodata abi vägesid, kes päästaksid tema seisukorra.

Paaderberg' i juures peab Kronje mõned päevad vastu lüües tagasi mitmed inglaste rünnakud. Inglasi oli üle 40.000 mehe. Lõpuks piiratakse ta inglaste poolt ümber ja annab 9. päeval alla. Kapituleerusid 4243 buuri, neist 195 haavatut. 300-400 buuri murdsid inglastest läbi. Huvitav on märkida seda, et buuride kaotused olid inglaste kontsentreeritud suurtükitele läbi ainult 70 meest.

Kronje' l oli võimalus kõiki oma jõude lahingust välja viia, kui ta oleks voori ja perekonnad maha jätnud. Devet palub mitu korda Kronje' t seda teha, kangelaslikult oma käes hoides kindlustatud positsiooni ees olevat kõrgendikku. Kronje ei taha voori maha jätta ja perekondadest lahkuda; selle tulemuseks oli elujõulisema buuride osa allaandmine.

Edaspidine tegevus võtab puhtmanöövri ilme. 7. märtsil algas Robertch liikumist Blumfanteyn' i suunas. Samal päeval on temal lahing Modder' i jõe orus Poplar-Grov' i juures kaitsele asunud buuridega, kes on end kindlustanud 15 km rindel. Buure oli umbes 7.000 meest ja 7 suurtükki. Robertch tahtis siin teha buuridega lõpuarve. Ta saadab ööl (vastu 7.) French' i suures kaares (28 km) buuride seljatagusse, nende taandumistee äralõikamiseks. See pidi tema arvates tekitama buurides segaduse ja seda kasutades tahtis ta siis ordinaarlahinguga (3 kolonnis) neid totaalselt hävitada. Inglasi oli 32.000 meest ja 116 suurtükki. Robertch' i manööver ei õnnestunud, sest French' i ratsavägi oli niivõrt kurnatud, et hobused ei suutnud liikuda isegi jalastatult. French ei suutnud selle tõttu oma ülesannet täita (teid ära löigata). Et vastase ridades segadust tekitada avab ta suurtükitele 42 torust buuride seljataguses.

Buurid, kartes oma voori ja seljataguse hävitust, jätavad kindlustatud positsiooni maha ja paaniliselt taanduvad. French, kõike jõude kokku võttes, ei suuda buuride põgenemise takistuseks midagi teha.

Robertch' i poolt kavatsatud "*Cannae*" ei õnnestunud ja terve see manööver kujunes suureks hoovõtmiseks, mis andis inglastele küll hulga territooriumi juurde, kuid buuride jõud jäid hävitamata.

Robertch annab oma sõjaväele kahekuulise puhkuse ja peale selle asub uuele sõjakäigule buuride Transvaali pealinna Pretoria vastu. 5. juunil Pretoria langeb inglaste kätte ja 26. sept. vallutasid inglased viimase buuride raudtee, mis viis Portugali asumaale.

Avalik võitlus sellega lõppes, kuid nüüd algas sõja teine järk - partisaanisõda, mis vältas ligi 2 aastat. Partisaanitegevus teeb inglastele tõsist muret. Nõrgemad inglaste osad ja voorid olid alalises buuride partisaanide kätte sattumise ohus. Inglased ehitavad oma varustusladude kaitseks "*kindlused*" -ümbritsedes ladusid fortide ringiga. Sama võeti ette raudteede kaitseks, kus blokhauasid olid asetatud üksteisest 1 km kaugusele.

Üle 50.000 inglase olid sunnitud kandma rasket ja väsitavat vahiteenistust.

Inglased ei suutnud teisiti murda buuride partisaanide tegevust, kui vangistasid ja viisid kontsentratsioonilaagritesse farmereid ja buuride perekondi ja korraldasid "dreiwede" partisaanisalkade tabamiseks. Nii näiteks buuride juhi Dewet' i vangistamiseks korraldati 3 sarnast operatsiooni, kuid temal alati õnnestus põgeneda. "Dreiwede" ajal püüti kinni kõik buuride perekonnad ja hävitati nende varandus, et võtta elamisvõimalused partisaanisalkadelt.

Et inglased läksid buuride täieliku hävitamise peale välja ja et buuride juhid ei soovinud oma natsiooni täielikku hävinemist, sõlmivad nad 31. mail 1902. a. inglastega rahulepingu, mille järele nad oma iseseisvuse kaotasid.

Sõda buuridega läks inglastel maksma 5275 miljoni franki ja kestis 32 kuud. See sõda nõudis inglastelt 3 korda rohkem kulusid, kui sakslastelt Preisi-Prantsuse sõda.

Sõja iseäraldusi.

Inglismaa - buuride sõda oli kõigepealt väikse riigi heitlus suurriigiga, väikse natsiooni meelegeitlik vabadusvõitlus iseseisvuse säilitamiseks.

Sõda kandis täielikult partisaanisõja iseloomu, mis oli tingitud peaaesjalikult buuride vabariikide laialdasest maaalast, millel leidis aset sõjaline tegevus ja sõjavägede arvulisest vähesusest. Oranje ja Transvaali vabariikide pindala ulatas üle 600.000 ruut klm, millel elas ainult 400.000 elanikku. Nendest vabariikidest läks läbi ainult üks raudtee - põhjast lõunasse. Buurid suutsid välja panna umbes 40.000 mehelise sõjaväe. Sõja alul oli inglastel 30.000 meest. Hiljem suurendasid inglased oma sõjaväge kuni 200.000 meheni.

Inglise-buuri sõda kujunes väljakurnamise sõjaks. Inglise väejuhatas pööras alul suurt tähelepanu tähtsamatele geograafilistele punktidele, et võita maa-ala. Ainult Paaderbergi operatsioonis võttis inglaste väejuhatas ette löögi buuride elava jõu pihta. Edaspidised inglaste võidud kandsid puht geograafilist iseloomu ja sellepärast jäi buuride elav jõud hävitamata. Sõda võideti inglaste poolt ainult buuride väljakurnamisega.

Selles sõjas paistab selgesti välja side operatiivala ja taktika vahel. Raudteede piirkonnas teotsevate isoleeritud salkade operatiivsetele võtetele vastasid sõja alul ka löögi võtmed taktikas. Inglise väejuhid läksid aga varsti üle laialdase operatiivse manövreerimise võtetele. Inglise ebaedu Paaderbergi all oli tingitud nii öelda taktikalisest hooletusest - peaaesjalikult reservide puudus, jalaväe paiskamine laiale rindele ja puudulik suurtükikivide toetus. Inglased võtsid seda arvesse ja läksid edaspidi üle operatiivsetele haaramistele.

Inglise-Buuri sõjas võeti esmakordselt tarvitusele suitsuta püssirohi ja kaitsevärvi riided, mis tõstsid esile lahinguväljade tühjuse mõiste. Kontakti saavutamine vastasega osutus raskeks ja lahingu esimesed minutid - ohtlikuks, sest kolonnid võisid sattuda ootamatult vastase tule alla selle tõttu, et ratsaväeluure ei suutnud koguda täpsaid andmeid vastase kohta; ta teeb ainult kindlaks vastase kontuuri. Tekkis tarvidus ratsaväeluure täiendamiseks jala- ja suurtükiväeluurega. Hakati korraldama pidevat ja täpset vaatlust, milleks ette valmistati spetsialiste, keda varustati heade optiliste vaatlus abinõudega. Inglise-buuri sõda näitas, et need taktikalised võtmed, mida propageerisid prantsuse ja vene määrustikud, osutusid elluviimatuteks uue tulirelva ees. Prantsuse doktriini kaitsjad ei tunnustanud Inglise-buuri sõja kogemusi, vaid lugesid neid Inglise väejuhatuse vigadeks ja Inglise sõduri oskamatuseks.

Buuride kaitsevõimet tõstis nende osav maastikule kohanemine (igal mehel eraldi

valmistatud auk, mis oli eeskujulikult moondatud) ja väga täppis püssituli. Inglaste rünnakutel olid alati suured kaotused buuride tulest. Täppis tuli oli teguriks, mis sundis inglasi tarvitusele võtma manöövri otsustava võidu saamiseks lahingus. Lahingus erineb 2 faasi - eellahing, vastase asetuse täpseks selgituseks, millele järgnes peajõudude tegevusse suunamine.

See sõda tõendas, et rindelööök on teostamatu, kui see pole massilise suurtükiväe poolt ette valmistatud .

Buuride lahingutegevust takistasid suured voorid ja kaasas olevad perekonnad (Kronje kapituleeruniine, French' i ähvardus vooridele Poplar-Grov' i juures). Osaliselt sellest oligi tingitud buuride avalikust võitlusest loobumine ja partisaanitegevuse alustamine.

Kindla korra puudus sõjaväes, tegevust koordineeriv sõjaplaan, ettevalmistamata sõjaväe ja juhtide puudus olid teguriteks, mis võimaldasid inglastele buure võita, sarnasel kujul nagu see sündis (täielik iseseisvuse kaotus).

XVI VENE - JAAPANI SÕDA 1904.-1905 . a.

Sõja poliitilisi põhjusi.

Vene-Jaapani sõda tekkis koloniaalpolitika tagajärjel. Venemaa püüdis välja jõuda Kauge-Ida heade sadamateni. Nikolai II politika taotles eesmärki - tõmmata Mandžuuria ja ka Korea oma mõju alla ja Port-Arthuris avada sadam, mis oleks Sise-Venemaaga otse-ses raudtee ühenduses.

Jaapanis kasvas kiirelt rahvaarv; saared jäävad kitsaks - Jaapanist algab väljarändamine. Et ümbruskonna vabad maaalad olid Euroopa riikide ja Ameerika mõjualused, siis jaapanlaste väljarändamine neisse maadesse oli takistatud. Väga paljud jaapanlased lähevad Hiinasse. Hiina riik pani jaapanlaste suhtes maksma kitsendavad reeglid ja hakkas Jaapani emigrante kõrgelt maksustama. Jaapani ja Hiina vahel tekkis konflikt, mis 1895. a. puhkes sõjaks. Jaapan olles omaks võtnud Euroopa tehnika ja oma sõjaväe varustanud moodsate võitlusvahenditega lööb Hiinat ja vallutab mõningad Hiina merekaldal asuvad provintsid. Euroopa riikide (Vene-, Saksa- ja Prantsusmaa) vahelesegamise tõttu Jaapan ei saa oma võitu realiseerida ja Hiina on kohustatud Port-Arthuri Venemaale rendile andma. Samuti laienes Vene mõju Mandžuuria ja Korea peale.

See asjaolu tekitas Jaapanis ääretu pahameele valge rassi ja eriti venelaste vastu, keda jaapanlased lugesid diplomaatliku aktsiooni algatajaiks. Jaapanis algab palaviklik ettevalmistus uueks sõjaks, mis pidi kujunema kahevõitluseks Venemaaga. Jaapani diplomaatial seisis ees soodsa poliitilise "*baasi*" loomine.

Ja tõesti Jaapanil see õnnestub. Inglismaaga sõlmitakse kokkulepe, mis selles seisis, et kui Jaapani ja Venemaa vahel tuleb sõda, siis Inglismaa on õigustatud neutraalne olema ja vahemehe osa mängima - kui aga sõtta peaksid ka teised riigid segama Jaapani kahjuks, siis oli Inglismaa kohustatud Jaapani abiks välja astuma.

Selle aktsiooniga oli Jaapan Euroopa riikide üksmeele purustanud ja ennast garanteerinud Euroopa riikide uuest vahelesegamisest. Peale selle oli Jaapan osavalt suutnud omale kindlustada Hiina heatahtlikkuse sõja puhuks Venemaaga. Siit näeme, et Jaapan oli sõja poliitiliselt hästi ette valmistanud.

Venemaa ei arvestanud tõsiselt Jaapani aktsiooni. enda vastu ja jääb Kauge-Ida küsimuse arendamises passiivseks. Vene peatahelepanu oli pööratud Euroopasse "*kolmikliidu*" vastu, seda enam, et temal oli Prantsusmaaga vastav kokkulepe sõlmitud.

Venemaale kokkupõrge Jaapaniga oli ka kardetav siseriiklikult. Mitte üksi Vene laiad rahvahulgad ei olnud moraalselt sõjaks ette valmistatud, vaid ka Vene riiklik aparaat - finans-, ühendusteede- ja sõjaministeeriumid olid vähe tähelepanu pööranud "*Kauge-Ida*" küsimusele.

Vene-Jaapani sõda Vene seisukohalt tuleb võtta kui keisri ja kojaringkonna isoleeritud avantüüri, mis poliitiliselt oli kaotatud ennem kui kajastus esimene "*pauk*" lahinguväljalt.

POOLTE SÕJALISED JÕUD.

Venemaa.

Venemaal sõjaministeeriumi büdžet, mis Vene-Türgi sõjaajal moodustas 33% oli 1900-sajandate aastate ümber umbes 22% kogu riigieelarvest.

Iga sõjaväelase kohta tegi see aastas 225-300 kuldrubla. Vene rahuaegne sõjavägi oma arvult ületas miljoni (1. 020.000 + 60.000 kasakat). Ettevalmistatud reserv Türgi sõja ajast oli tõusnud 5, 5 kordseks ja andis ligi 3. 000.000 meest.

Obrucevi süsteemi kohaselt oli sõjavägi antiterritoriaalne, s.o. ajateenijad olid sunnitud sundaega teenima oma sünnikohast kaugetes raioonides. Eestlased näiteks teenisid Poolamaa garnisonides ja Siberis. See süsteem võõrutas sõjaväe rahvast ja pidi selle muutma kindlaks toeks valitsusele sisemiste rahutuste mahasurumisel ja teiseks piiriäärsetes raioonides venelastega täidetud garnisonid pidid mobilisatsiooni korral andma aluse muude rahvustega komplekteeritud rügementide lahinguvõimele.

Venemaa sõjavägi jagunes 29 armee- ja 2 ratsakorpuseks, millest 17 armee- ja 2 ratsakorpust (66%) asusid Vilna, Varssavi, Kiievi ja Odessa sõjaväeringkonnas; 3 armeekorpust (21%) - Petrogradi ja Moskva ringkonnas. Kaukasuse, Turkestani ja Kauge-Idas 2 armeekorpust (13%). Needki pooliku koosseisuga ja teisejärgu osadega komplekteeritud. Hiljem Kauge-Idas asuvate väeosade arvu suurendati. 1895. a. (Jaapani-Vene sõja ajal) oli venelasi Kauge-Idas - 30.000. 1900. a. (bokserite mässu ajal) seda arvu suurendati kuni 60.000 meheni ja moodustati kaks armeekorpust (I ja II).

1904. a. tõusis Kauge-Idas oleva sõjaväe arv 97.000 meheni ja sellele oli lisaks veel 24.000 piirivalvurit. Need olid laiali ja sõjakorral tõsisema vastupanu avaldamiseks jõuetud. Suuremaid jõude Kange-Idasse tuli saata Sise-Venemaalt raudteel.

1892. a. alustati raudtee ehitamist. Et ehituskulusid kokku hoida ei ehitatud seda magistraalteeks, vaid rohkem nagu kohaliku vajaduste rahuldamiseks. Väga suured tõusud, kõrged rööpad, järsud pöörangud ja suured jaamade vahed ei võimaldanud üle 3 paari ronge ööpäevas läbi lasta (kiirus 12-20 km). 1898. a. teeparandus võimaldas läbi lasta kuni 7 paari ronge ööpäevas. 1900. a. suudeti läbilastavate rongide arvu tõsta 10 paarini kuni Irkutsk' ini ja 1903. a. kogu tee pikkusel.

Venemaa Jaapani sõtta oma regulaarkorpusi ei julgenud saata ja alustas 3 kuud enne sõda osalist mobilisatsiooni (Siberis), et Kauge-Ida korpusi täiendada.

Selle mobilisatsiooniga kokkuvõetud 45.000 meest saadeti Harbin' i alates 9. veebr. kuni 28. maini keskmiselt 2, 6 ešeloni päevas. Esimene osaline mob.X ja XVII korpustes andis 287 ešeloni (3 jala- ja 2 ratsadiviisi) kelle koondamine (kiirusega 3, 6 ešeloni päevas) jõudis lõpule 22. juuliks.

Teine ja kolmas osaline mob. (V, VI Siberi ja I armeekorpus) andis 402 ešeloni, mille koondamine lõppes 5. oktoobriks, andes ööpäeva kohta 5,5 ešeloni. See oli maksimaalne saavutus raudteeveol. Talve tulekuga raudtee läbilaskevõime langeb kuni 2,8 rongipaarile ööpäevas.

Üldse venelased saatsid Kauge-Idasse 2698 sõjaväešeloni ja 2529 rongi varustusega 20 kuu jooksul. Väike raudtee läbilaskevõime oli Vene vägedele tõsiseks raskuseks vägede koondamisel ja nende varustamisel, mis jaapanlaste seisukorda kergendas.

Peale maaväe oli Venel Kauge-Idas laevastik, mis tonnaazilt võrdus Jaapani omaga, kuid tehniliselt viimasest oli palju halvemas seisukorras.

Mis puutub Vene relvastusse, siis see oli väga heas seisukorras (praegune püss ja suurtükk). Suurtükivägi kasutas ainult šrapnelli, mis oli täiesti võimetu savimajade

purustamiseks kus jaapani jalavägi varju otsis suurtüki- ja püssitule eest.

Jaapan.

Jaapan asunud sõjaettevalmistusele, 1896. a. suurendab maaväge 2, 5 ja mereväge 3, 5 kordselt, kus juures sõjaministeeriumi büdžet neelas 50-65% riigi-eelarvest.

Sõjaväe organisatsioonis Jaapan oli maksma pannud Saksamaa süsteemi (major Mickel). Aktiivteenistus kestis 3 aastat, millele järgnes 4 aastaline reserv; peale seda loeti mees 4 aastaks landvääri ja siis 8 aastaks landsturmi.

Sõjaalul oli Jaapanis aktiivteenistuses 150.000 meest ja täielikult väljaõpetatud reservis 350.000 meest, millele oli veel lisaks 180.000 puuduliku ettevalmistusega nekruti. Sõja lõpul Jaapanil oli Mandžuurias, Koreas ja Sahaliinis kokku 420.000 meest. Kokku mobiliseeritud 1. 185.000.

Jaapanis sõjaväeteenistus loeti auasjaks. Nekruti saatmine kujunes perekonnas suureks sündmuseks ja toimetati pidulikult. Sõjaväelased olid suures lugupidamises ja langenute mälestus püha. Mees, kes ausalt oma kohust isamaa vastu ei täitnud, loeti kõlvatuks ja temale olid kinni kõik kohad (ka eraelus) teenistuse saamiseks. See andis sõjaväele kindlad moraalsed alused ja tegi vastupidavaks igasugustele raskustele.

Mis puutub relvastusse, siis oli see väga kõrgel järjel. Vintpüss (praegune) väga täppis tapperelv. Kuulipildujad olid tarvitusele võetud, kuid nende arv üldiselt veel väike. Jaapani välisuurtükivägi laskekauguselt jäi palju Vene omast maha, kuid selle vastu oli palju liikuvat. Neil oli palju mäesuurtükke. Laskemoon kahesugune - šrapnell ja granaat. Olid tarvitusel ka suurekaliibrilised Krupp' i haubitsad.

Poolte sõjaplaanid ja sõja algus.

Venemaa arvestades juurdeveo rasket seisukorda ja seda, et jaapanlased võivad mitusadatuhat meest kiirelt sõjateatrile koondada, rajasid oma sõjaplaani ajavõitmisele.

Sellel eesmärgil venelased kavatsesid jaapanlasi soodsatel positsioonidel kinni pidada, et aega võita oma vägede koondamiseks ja hargnemiseks.

Venemaal, strateegias valitses virr-varr ja oli tugevalt mõjutatud Jomini õpetusest, kus vahet tehakse pea- ja kõrvalteatrite vahel. Mandžuuriat 7 esimese kuu kestel sõjaalgusest hinnati kui kõrvalist sõjateatrit. Kuropatkin kordas siin Paskevici vea, mis viimane tegi Krimmi sõjas, hinnates seda kõrvalteatriks.

Sõda alustati vastuoksa sõjaplaanis ülesseatud põhimõtetele - püüti käes hoida igat tähtsamat geograafilist punkti, mis viis venelasi lüüasaamisele osadekaupa. See vist oli osalt tingitud ka oma vastase võimete alahinnangust.

Jaapani sõjaplaan oli võrdlemisi sirgjooneline ja täielikult kokkukõlastatud politikaga.

Plaan nägi ette; 1) Vene Vaikse ookeani sõjalaevastiku hävitamise, kui takistava teguri mandrioperatsiooni ette võtmiseks; 2) dessantoperatsiooni läbiviimise ja baasi loomise Port-Arthuris; 3) tungimise sisemaale, et venelasi otsustavalt lüüa enne kui nad jõuavad koondada oma jõud. Sõja iseloomu kohaselt (desantoperatsioon) andsid Jaapanlased erilise tähtsuse geograafilistele esemetele (Port-Arthur, Korea, Vladivostok).

Sõja puhkemist Venemaa ei oodanud. Venemaal oldi nimelt arvamuses, et jaapanlased ei julge siiski sõda suure Venemaaga alata. "*Hurraa patrioodid*" nägid selles sõjas, kui see peakski algama, Venemaa otsustavat võitu Jaapani üle (*Šapkami zakidaem*) ja oma mõju täielikku maksvusele pääsemist Kauge-Idas.

1892. a. oli keegi prantsuse ajaloolane kuulutanud ette selle sõja. 1905. a. kuulutas ette kapten Russin, et sõda algab 1904. a. veebruari kuus, mida muidugi keegi ei uskunud. 1902. a. sõlmisid jaapanlased inglastega lepingu, mis ära hoidis kolmanda riigi vahelesegamise. Jaapani saadiku lahkumine Venemaalt 6. veebruaril ei ähvardanud veel sõja puhkemist. Jaapani saadik Pariisis Monatto tähendas 7. veebruaril, et saadiku ärasõit ja sõda on kaks isesaja. 8. veebruaril tungis Jaapani laevastik kallale vene laevastikule Port-Arturis, mille kohta Monatto tähendas, et ta seda ei võinud aimata (oodata) oma valitsuselt. Seega osutub sõja lahti puhkemine täielikuks ootamatuseks Euroopas. Kõik see näitab, et sõjapidamistes võib oodata igasuguseid üllatusi ja et sõja algus ei ole alati tingitud diplomaatilistest suhetest ja nende katkemisest.

Sõja iseäraldusi ja õpiseid.

Venelased saavad järjekindlalt jaapanlaste käest lüüa; nad kaotavad lahingu lahingu järele (Ljäoan) 27.VIII. kuni 4. IX.1904. a.; Šahe operatsioon 5. X. kuni 17. X.1904. a.; Port-Arthuri kapituleerimine 2. jaan. 1905. a.; Mukdeni operatsioon 18.II. kuni 11.III 1905. a.).

Pärast Mukdeni operatsiooni Venemaal puhkeb revolutsioon ja venelased näevad oma jõuetust jaapanlastega sõdimises; samuti jaapanlastel sõja jätkamine käib üle jõu ja pooled Ameerika Ühendriikide vahelsobitusel alustavad rahuläbirääkimisi, mis lõppesid 23. augustil Portsmouth' i rahulepinguga.

Selle lepingu põhjal Jaapan omas Ljäotuni poolsaare ühes Port-Arthuri kindlusega ühtlasi Venemaa oli sunnitud Jaapanile andma veel lõunapoolse osa Sahalini poolsaarest. Peale selle läksid täieliku Jaapani mõju alla lõunapoolsed osad Mandžuurias ja Koreas.

Nii siis Venemaa avantüristlik Kauge-Ida politika lõppes Venemaa valitsevale dünastiale katastroofiga ja pidi isegi kaasa tooma troonikaotuse (revolutsioon)

See sõda oli modernrelvastuse suuremaks tuleprooviks enne Maailmasõda.

Mõlemal poolel oli enne sõda juba tarvitusele võetud kiirlaskjad välisuurtükid, kuulipildujad ja suure täpsusega vintpüssid (praegused).

Venemaa läks sõtta küll modernrelvastusega kuid väljaõpe ja taktika olid veel kaugele maha jäänud. Seal valitses veel Dragomirovi aegne taktika: "*pulja duura, štök molodets*". Venelaste massid ennastalgavates atakides, mis olid korraldatud vanaaja löögitaktika põhimõtete kohaselt, jooksid verest kuivaks modernrelva masendava võimsuse ees. Kõik riigid sellest sõjast ammutasid väärikaid kogemusi tehnika ja taktika kokkukõlastamiseks tulevaste võitluste jaoks. Venelased ise aga õppisid kõige vähem ja läksid Maailmasõtta puuduliku ettevalmistusega - nad ei osanud õpiseid ammutada praegusaja masside sõja pidamiseks.

Nagu ülalpool juba nimetatud, leidsid selles sõjas esmakordselt kasutamist kiirlaskjad-välisuurtükid. Need võimaldasid mõlemale poolele arendada võimsat tuld. See ühelt poolt dikteeris nõude - osata ratsionaalselt kasutada seda tulevõimsust ja teiselt poolt sundis otsima abinõusid tule mõju ja kaotuste vähendamiseks. Jaapanlased olid osavamad ja leidlikumad nii ühes kui teises. Lähenedamine vastasele ühekaupa, labida tarvitamine

lähenedes juures, hoolas maastiku omaduste kasutamine, rindelöökidele haarava tegevuse eelistamine nii taktikas kui strateegias, energia ja otsustavus pealetungis, vastupidavus ja aktiivsus kaitsel ühes fortifikatsiooni kasutamiselega olid teguriteks, mis kindlustasid jaapanlastele edu nende ettevõtteis 1904.-1905. a. sõjas ja said ühtlasi aluseks tulevikusõja lahingupidamise formatsioonide kujundamiseks.

See sõda ühtlasi selgitas, et püüd ühesuguste kaliibrite juurde (Vene) ei anna praktilisi kasusid nüüdisaegses välisõjas, kus esinevad tarvidused, kas maastiku omaduste või vastase tegevuse tõttu, mitmesuguste kaliibrite ja erisuguste suurtüki tüüpide järele.

Teiseks, lahingutele uue miljöö andjana esinesid kuulipildujad. Kuulipildujad kõvendades püssituld, andsid sellele veel suurema tähtsuse ja said suureks moraali mõjutavaks teguriks. Vene-Jaapani sõjas oli kuulipildujaid veel võrdlemisi vähe; kuid ka need üksikud suutsid enda olemasolu õigustada ja kriipsutasid alla veel suuremat vajadust automaatrelvade järele.

Väga laialdaselt on tarvilusel telegraaf ja lahinguvälja lähemas piirkonnas telefon. Viimane andis lahingule ja sõjale uue ilme. Olles kõigi astme ülemuse teenistuses, andis telefon võimaluse kiirelt orienteeruda lahinguolukorras ja vahetult ülemustel omavahel ühendusi pidada. See tegi lahingu intensiivsemaks, mis omakord nõudis ülematelt sagedaid reageerimisi olukorra muudatusile ja kiireid otsuseid. Sellel on ka väike halbtus - väiksem ülemus veeretab kõik vanema juhi peale, temale iga väiksemat asja ette kandes; sellega sai asjatult vanem juht üle koormatud ja oli sunnitud ka noorema juhi eest otsustama. Teiselt poolt vanem ülemus kisub alluva initsiatiivi enda kätte - väiksema ülemuse algatusvõime väheneb ja side katkenemise korral, mis lähemas lahingupiirkonnas väga sagedane, esineb saamatus ja "peakaotus" nii ühel kui teisel astmel.

Raudteed operatsioonide läbiviimisel mängisid otseselt väikest osa, kuid vajadus nende järele oli väga suur. Jaapanlased voori puudusel rakendasid isegi 5-60.000 meest "kulidena" sõjavarustuse transporteerimiseks, mis nende jõude vähendas. Pärast sõda tõsteti kirjanduses küsimus, millega võiks asetada raudteid ja leiti väga mitmesuguseid lahendusi väliraudteede ehitamiseks ja kasutamiseks (auru- ja hoburaudteed). See näitab, et raudteed olid juba omanud sõjas asendamatu koha.

Sõjas leidis laialdaselt aset "õhupallide" kasutamine, kuid need erilist kasu ei toonud. Võib öelda - nad said teenäitajaks "õhku", mille vallutamise sõjatehnika seab nüüd oma uuemaks ja lähemaks eesmärgiks.

Tehniliste võitlusvahendite otstarbekohases kasutamises leidis omale kindla koha traattõke. See läheb nii moodi, et sõja lõpupoole tõrjub kõik teised tõkestusvahendid kõrvale ja saab ainu domineerivaks kunsttõkestusabinõuks.

Käsigranaadid leiavad laialdast tarvitamist Port-Arthuri piiramisel ja Šahe jõe operatsioonis, kus lahing omas rohkem positsioonisõja ilme. Käsigranaat võidab omale kindla koha lähedamaa võitlusvahendina.

Tehnilise külje areng nõuab sõdurilt rohkem individuaalsust ja juhtidelt suuremat intellekti ja mõttepaenduvust.

Vaatamata tehnika arengule lahingud pikenevad: Ljaojani - 7 päeva, Mukdeni - ligi 3 nädalat.

Vene-Jaapani sõda veel kord tõendas, et sõda on vaja moraalselt ette valmistada. Venemaa polnud moraalselt ette valmistatud nagu ülalpool nägime ja rahva rahulolematuse protestina puhkeb revolutsioon, mis tunduvalt mõjutas sõja lõpptulemusi. Jaapani moraalne ettevalmistus oli väga hea. Jaapan tundis hästi Venemaa siseelu ja ta

sõjaväe väärtust ja kindel olles oma moraalsele üleolekule sõja alul tähendati: *"kui lõime 400 miljoni hiinlast, siis võime lüüa ka 140 miljonilist Vene riiki"*.

BALKANI SÕDA 1912.-1913 . a.

Türgimaal maksma hakkanud konstitutsiooniline kord ei toonud ristiusulistele rahvastele mingisuguseid kergendusi, sest Türgi valitsus jäi truuks oma endistele traditsioonidele. Neil asjaoludel ja Venemaa kaasabil kujunes Balkani riikide - Serbia, Bulgaaria, Montenegro ja Kreeka - liit, kes 1912. a. alustas Türgimaaga sõda. Liitlased panid välja türklaste vastu 425.000 meest. Nende eesmärgiks oli Türgimaa väljasurumine Euroopast. Türgi väed purustati täielikult ja nihutati ta piirid peaaegu kuni väinadeni. Et senised liitlased võidusaavutiste jagamisel ei suutnud kokku leppida, vaid koguni äärmiselt teravasse vastollu sattusid, eriti Serbia ja Bulgaaria, siis puhkes järgmisel aastal (1913) nende eneste vahel sõda, millest osa võttis nüüd ka Rumeenia (Serbia poolt). Selle sõja tagajärjel kaotasid Balkani riigid suure osa oma senistest saavutistest (Londoni leping). Balkani sõja iseäralduseks oli see, et ta kandis koalitsioonisõja iseloomu, ja näitab, kuivõrt ebakindel võib üks koalitsioon olla ja kuivõrt hõlpsasti koalitsiooni kuuluvad riigid, egoistlikkude huvide rahuldamise vajadusist, oma liitlasile selja võivad pöörata ja isegi relvadega omavaheliste arvete õiendamisele asuda. Koalitsioon kui niisugune on väga õrn *"asi"* ja selle kooshoidmine vajab riigimeestelt väga tõsist poliitilist tööd ja pikemaajalist ettevalmistust. Balkani sõda oli üheks sädemeks, mis Maailmasõja lahtipuhkemist kiirustas.

LÕPPKOKKUVÕTE.

Nagu kinolindil on meie silmade ees möödunud pikk ajajärk sõjakunsti arengus. Meie nägime kuidas ühes ühiskonna tekkimisega tekib ka sõjavägi (Egiptus). Antiikaeg andis meile täieliku pildi miilitsavägede tekkimisest ja arengust, mis lõpuks arenes professionaalsõjaväeks.

Barbarite võit Rooma üle, toob tagasi naturaalmajanduse ja paneb aluse feodaalkorra arenguks. Üldmajanduses esinev individualism saab põhjanevaks jooneks ka sõjaväes: tekkivad feodaalhärrade sõjasalgad - rüütlid. Keskaja tumedale foonile kerkivad Aasia rahvaste (araablased, mongoolid) massilised sõjaväed, kes rakendasid sõjapidamiseks tolleaaja tehnika tippsaavutised ja kasutasid usku rahvamasside võidutahte tõstmiseks poliitiliste eesmärkide saavutamiseks.

Uusaeg XVI, XVII ja XVIII aastasada on uueks jalaväe tõusu ajajärguks, kus peamine tähelepanu oli pöördud jalaväe masside liituvusele vähem tähelepanu pöörates komplekteerimismaterjali väärtusele. Friedrich Suurel õnnestub seltskonna "*jätistest*" moodustada tugevavõitlusvõimega sõjaväe, mis lahinguväljal suutis väljakannatada 50% ja rohkem kaotusi. Prantsuse revolutsioon paiskab rahvamassid lahinguväljale ja sellest ajajärgust alates omab sõjavägi "*natsionaalse*" ideoloogia - "*rahvas muutub sõjaväeks*", mis viis välja üldise sundusliku teenistuse sisseesadmiseni.

Sõjavägi on olnud mitmesuguste voolude teenistuses. Vanas klassilistes riikides näeme sõjaväge riigi majanduslikkude huvide kaitsel. Hannibal näiteks sõdib 16 aastat Itaalias Kartaago kaupmeeste huvide eest. Majandusliku jõukuse arenguga kasvab ahnus ja sõjaväge ekspluateeritakse imperialistlikkude plaanide teostamisel (Aleksander Makedoonlane, Rooma *caesarid*). Keskajal on usk selleks tõukejõuks, mis sõjaväe võitlusväljale saadab (ristisõjad), uuemal ajal sotsiaalolude ummistused on välja kutsunud võitlusi ja sõjavägi on esinenud vabadusideede kandjana (Prantsuse revolutsioon, Napoleon) ja sooritanud võidukäike "*rõhujate*" vastu kogu Euroopas. Lõpuks rahvusriigid on relvade abil loodud - ka meie saime iseseisvuse verises võitluses.

Evolutsioon on olnud kindlas sidestuses majanduslikkude, sotsiaalse ja klimatilis-geograafiliste oludega. Nii Kreekas ja Roomas arenes miilits, Germaanias suguharude sõjavägi, keskajal sõjavägi koosnes peamiselt palgalistest kuni lõpuks omas praeguse sundusliku teenistuse ilme.

Kultuuri areng on mõjutanud relvade arengut. Ürgaja relvast - kivist ja nuiast arenes viimistletud kiviheitemasin ja vibu. Püssirohu leiutamine toob suure pöörde relvade arengus - esialgne primitiivne ja kohmakas puusuurtükk on arenenud kiirlaskjaks ja võimsaks hävitusrelvaks.

Relvastuseareng on mõjutanud taktikat. Rooma ja Makedoonia faalanks on suured erinevused (komplekteerimine). Keskajal uuesti eluõiguse omanud jalavägi rivistub sügavates kolonnides, et hõlpsamini pareerida ratsarünnakuid. Ratsaväe rünnakuvõime vähenemisel jalaväe paigutuse sügavus läheb järjest väliksemaks ja kui ratsaväge hakatakse kasutama jalaväe tiibade kattena, hargneb jalavägi pikkade jooneliste formatioonidena. Tulerelva areng on sundinud ikka uusi ja uusi formatsioone otsima ja praegusel ajal lahinguvälju iseloomustab "*tühjus*", kus moondatult liiguvad ja teotsevad väikesed inimgrupikesed.

Meie oleme näinud progressi - oleme näinud ka regressi. Rooma hiilgeajal oli sõjavägi täiuslik, ühes Rooma langemisega hävineb hästi korraldatud sõjavägi ja läheb enne mitu aastasada kui ta uuesti samale kõrgusele tõuseb. Mõnest tuhandest mehest koosnev vanaaja sõjavägi on paisunud mitmemiljoniliseks armeeks. Maailmasõjas ligi 2/3 inimsoost oli seotud sõjaga.

Väljavaateid sõjaväe arenguks tulevikus.

Äsja möödunud Maailmasõjast võtsid osa relvastatud rahvad. Tuleviku kohta võib ütelda, et rahvas saab veel laiemal määral sõjategevusest osa võtma. Sõjateater õhujõudude arenemisega järjest läheb sügavamaks; tehnika areng paratamatult venitab rinde pikaks - need saavad toetuma looduslikkudele tõketele. Pikad rinded ja sügav lahinguväli kisuvad maksimum kõlbulikkudest meeskodanikkudest võitlusväljale. Praegusaja lahingud ei leia otsustamist mitte ainult lahinguväljal, vaid seljatagused omavad ikka suurema ja suurema tähtsuse. Möödunud Maailmasõda näitas kuivõrt ärarippuv eesliin on seljatagusest. Eesliini võitlusväärtust hinnati nende materjalsete ressurssidega mida seljatagune jõudis valmistada ja eesliinile toimetada.

Kui Maailmasõjas naisi ja lapsi rakendati suurel arvul tööle sõjatööstuses, siis tulevikusõjas võidule püüdev riik saab kõik oma ressurssid selleks kasutama, et materjalselt oma vastasest ette jõuda - teda üllatada mitte niivõrt uute võitlusvahendite tegevusse paiskamisega kui materjali massiga.

Itaalia hiljuti võttis vastu seaduse, mis lubab kõike riigikodanikke riigikaitse huvides tööle rakendada ja nende tööjõudu vastavalt võimetele ära kasutada. Seda teed peavad vist ka teised riigid käima, kui nad ei taha oma iseseisvust kaotada.

Missuguses suundas sõjavägi edasi areneb - raske ennustada, kuid näib nii olevat, et veel pikemaks ajaks jääb maksa üldine sunduslik väeteenistus ja kõigi meeskodanikkude kohustus sõjakorral isamaa eest välja astuda. Rahuajal ta võib võtta mitmesuguse kuju. Kõige tõenäolikum on üldine "*ajateenimine*", kuid on ka palju neid, kes pooldavad miilitsakujulist (Šveits) sõjaväge.

Ms puutub relvastusse, siia vaevalt siin järsku muudatust võib sündida. Vintpüss on peaaegu täiusele jõudnud. Laskekauguse suurenemist sellelt enam ei nõuta - igalpool isegi ilmestub tendents selle vähendamiseks. Püssituli kaugetele distantsidele pole mõjuv - kaugel asuva vastase hävitamiseks on teised vahendid palju otstarbekohasemad (kaugelaskesuurtükivägi, lennuvägi, gaas). Püssi arengus võib oodata automatiseerumist. Selle kohta on palju mõtteid avaldatud ja uute tüüpide konstrueerimisega asja püütud lahendada. Vaevalt et see otstarbekohane on, kui laskurite asemel oleks ainult kuulipildurid; raske oli möödunud sõjas laskemoona juurdetoimetamine, püsside automatiseerimisel saaks see veel palju raskem olema suure laskemoona kulu ja lendava "*tinaga*" tihedalt kaetud lähiste tõttu.

Püssi kõrval kindla koha on omanud kuulipilduja. Venemaa läks Maailmasõtta 8 kuulip. rügemendis; Maailmasõjast tuli tagasi prantsuse rügement 150 automaatrelvaga. Võib oletada, et kuulipilduja konstruktsioonilt kergemaks, portatiivsemaks muutuvad. Nende kõrvale võivad signeda lähedamaa "*automaadid*" - püstolkuulipildujad. Ballistiliselt vaevalt kuulipildujaile uusi nõudmisi esitatakse.

Suurtükivägi on samuti haripunktini jõudnud. Raske ette arvata suuri muudatusi. Mürsud võivad lõhkejõu poolest kõveneda. Laskekaugust vaevalt suurendatakse, sest lennuväega on odavam ja võimalik suuremaid pomme vastase seljatagusesse "*transponeerida*". Jalavägi lähemas tulevikus saab tagasi saaterelvad, väiksekaliibriliste suurtükide näol.

Uue relvana Maailmasõjas tuli tarvitusele tank, ühes sellega tuli tagasi uuesti soomustatud võitleja. Tankil on ees veel arenemine, kuid üllatusi siingi vaevalt võib tulla. Ta saab kahtlematult mõjutama taktikat.

Erilise arengu osaliseks võivad saada lähedamaa võitluse relvad (granaat, miinipildujad, püstolkuulipildujad).

Mis puutub väeliikidesse, siis näib, et möödunud sõjas esinenud väeliigid jäävad püsima. Erilise arengu osaliseks võivad saada need väeliigid, mis tuleviku võitluses tähtsamat osa saavad mängima. Võib arvata, et tulevikusõja lahinguväljale paisatavad jõud saavad otsustavust otsima võitlustes õhus ja maa all, kuna maapeal teotsemisvabaduse omavad ainult soomusväed.

Lennuvägi viis Maailmasõjas lahingu õhku. Missuguses suunas areneb - raske ütelda, sest inimese kombineerimisvõimel pole piire. Ta praegusel kujul on oma tegevuses väga piiratud (ööd, udu, vastase maapealne kaitse jne.).

Maapealsest sõjast vaevalt tema osavõttu võib oodata peale pommitamise. Näib tendents olevat teda arendada rohkem luurevahendiks, seega lahing saaks rohkem avalikkuse ilme ja pommituslennuvägi teeks lahinguvälja palju sügavamaks.

Sõjagaas suuri üllatusi ei too. Ta on ainult ohtlik nõrga tööstusega riiges, kus pole võimalik kiirelt vastuabinõusid valmistada uue gaasi mõju paralüüsimine juba tehniliselt piiratud, sest laineterägastikust soovitava aparaadiga side võtmine on vist mitu korda tülikam ja aegaviitvam, kui virgatsiga side loomine. Maatelegraafi laiaulatuslikum tarvitusele võtmine näib loomulikum olevat.

Relvastuse areng ja mehhaniseerimine nõuab hästi ettevalmistatud sõjaväge ja häid juhte. Väljaõppe probleem läheb järjest keerukamaks ja teenistusaeg lühemaks. Mehhaniseerimise arenemisega, võib tõesti tulla aeg, kus riigid on sunnitud oma sõjaväge komplekteerima palgalistega.

LISAD 1 –7

(SKEEMID, DIAGRAMMID, KAARDID)

LISA 1: Cannae lahing 216. a. e. Kr.

LISA 2: Zame lahing 202. e. Kr.

LISA 3: Farssali lahing 49. a. e. Kr.

LISA 4: Napoleoni sõdade taktika

LISA 5: Preisi sõjaväe teenistuskohustuslike arvestust ja aega näitav tabel

LISA 6: Preisi-Prantsuse jõudude hargnemise plaanid

LISA 7: Inglise-Buuri sõjateater 1899 – 1902. a.